



४४५५

श्री पुरुषोत्तम



૪૪૩૪

# શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય.

અથવા

## અધિક માસની કથા.

(શુદ્ધ ગુરુત્તરિ ભાષામાં)

છપાવિ પ્રસિદ્ધ કરનાર

વલ્લભદાસ ગુંધરજી

(સર્વ હક્ક સ્વાધિન)

મુ'બદ્ધ:-

પારસિ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૬-સને ૧૯૯૦

કીંમત આઠ આના.



## પ્રસ્તાવના.

—10—

જગતને વિષે પ્રાણીનું અવતરતું એ કંઈ માત્ર અન્ન ઓછું કરવાને કિંવા પ્રારબ્ધ જન્મ સુખ દુઃખ ભોગવી મૃત્યુ આવે એટલે બાંધી મુઠીએ આન્ધ્યા હતા તેમના તેમ ચાલ્યા જવાને અર્થેજ નથી-વળી તેમાં મનુષ્ય પ્રાણીના સંબંધમાં તો વિશેષ કરી તેમ નથીજ. પણ તેણે તો અવતર્યા પછી પોતાની હયાતીમાં કંઈ ને કંઈ સત્કર્મ કરવું, અને પોતાના પ્રિય (પોતાનું મુળ સ્વરૂપ પરમાત્મા) ના વિયોગ જન્ય દુઃખનો અનુભવ લઈ તે સમયમાં સંયોગ સુખ પ્રાપ્ત કરવા નિરંતર યત્ન કરવો. એ યત્ન તે સદ્ધર્મનું રક્ષણ છે. કહ્યું છે કે “યેન કેન ઉપાયેન ધર્મ રક્ષય રક્ષય” હરકોઈ ઉપાય વડે કરીને પણ નિરંતર ધર્મનું રક્ષણ કરવું, પરમ કૃપાળુ ઇશ્વરની કૃપા સંપાદન કરતી એ સૌને ઇષ્ટ છે, અને તે સંપાદન કરવાનું મુખ્ય સાધન એ સદ્ધર્મનું સંરક્ષણ છે. માટે એ સંબંધે શું વધારે કહેવાની જરૂર છે? ધર્મ રક્ષણ કરવાનાં જગતમાં અનેક સાધનો છે, અને તે આપણે શાસ્ત્ર (સ્મૃતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણો) દ્વારા જાણી શકીએ છીએ. તેઓમાંનાં મુખ્ય ગણાતાં સાધનો માંનું સર્વથી શ્રેષ્ઠ સાધન, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પોતાને અનન્ય પણે શરણે આવવાથી અતિ પ્રિય કરેલો અધિક માસ, કે જેના શ્રીહરિ પોતેજ સ્વામી થઈ પોતાનું પુરુષોત્તમ પદ તેને અર્પણ કરવાથી પુરુષોત્તમ માસ કહેવાયો છે તે માસનું વ્રત કરવું એ છે. એ વ્રત કેમ કરવું, શા અર્થે કરવું, તે વ્રત આચરનાર મનુષ્યને શું ફળ થાય છે; વળી પુરુષોત્તમ માસ એ શુ છે, તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલો છે, તે સર્વ સાધનથી શ્રેષ્ઠ કેમ કરીને થયો, ઈત્યાદિ સર્વ ચર્ચા રીતે આ બ્રહ્મનારદીય નામના મહા પુરાણની અંતર્ગત આવેલા પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય નામના ખાસ અંથમાં દર્શાવેલું છે. એમાંનાં સર્વ વિષય નારદ અને નારાયણ ઋષિના સંવાદ રૂપે છે. એમાં પુરુષોત્તમ માસનું માહાત્મ્ય, તેમાં કરવાનાં વ્રતાદિ આચરણ તથા તેના ઉદ્ઘાપનનો વિધિ વગેરે બાબતો ઉપરાંત પૂર્વે જે જે ભાગ્યવંત મનુષ્યોએ એ વ્રતનું આચરણ કર્યું છે, તેમાંના કેટલાકનાં આખ્યાનો પણ આ અંથમાં દર્શાવેલાં છે, જે ઘણાં રસિક છે. આ અંથ મૂળ સંસ્કૃતમાં હોવાથી તેનું માહાત્મ્ય જાણવાની સંસ્કૃત ભાષા ન જાણનારને પડતી મોટી અડચણ દૂર કરવા માટે તે મૂળ અંથને આધારે ગુજરાતી ભાષામાં આ “શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય” અથવા “અગ્નિક માસની કથા” એ નામનું પુસ્તક તૈયાર કીધું છે. તો એને વાંચી, સમજી, તે પ્રમાણે વર્તી અર્ધાત્ તેમાં જાણીવેલા ઉત્તમ વ્રતનું આચરણ કરી મનુષ્યો ભગવદ્ ભક્તિ પરાયણ થાય અને આ સમીપ આવેલા તથા એ શિવાચ હવે પછી આવનારા પુરુષોત્તમ માસોમાં ધર્મ સાધન કરે તો એથી હું મારો યત્ન સફળ થયો સમજીશ.

નાળિયેરી પૂર્ણિમા  
સંવત ૧૯૪૬.

વલ્લભદાસ સુદરજી.

અગાઉથી આશ્રય આપનાર સહયોગસ્થાના નામ.

નેકનામદાર મહારાજ બિરાજ મિરઝા મહારાજો શ્રી જેંગારજ સવાઈ બાહાદુર

કે. સી. એસ. આઈ. .... ૨૫

„ માહારાજ સાહેબ શ્રી કેસરીસિંહજી બહાદુર કે. સી. એસ. આઈ.

સ્વસ્થાન ઈ ટોર..... ૨૦

શેઠ તાપીદાસ    શ્રજદાસ    ...    ...    ...    ...    મુંબઈ    ...    ૨૭

શ્રીમંત માહારાણા શ્રી બલદેવજી ચારોગ્ય નારણ દેવજી ... ધરમપુર ... ૭

शेठ नरसिंहप्रसाद हरिप्रसाद... .. अनुनागद ... ६

શેઠ મંગળદાશ ગીરધરલાલ ... .. અમદાવાદ ... ૬

नेकनामदार श्री केसरी सिंह वल्लभाद ... ... पंचाशीया ... प

શેડ મંઠારામ વસતલ, હેપ્પુટ્ટી સ્ટેશન માસ્ટર, ચરનીરોડ ... ... ૫

॥ दशपतराम तथा भाणिकलाव गोक्षयदाश ... ... संगर्भ ... ५

„ त्रीभोवनद्वादश जगज्जवनद्वादश सष्टावाणा ... .. ” ... ५

„ વસમજી પુનભાઈ ... .. „ ... ૫

„ અમીચંદ ગોવનજી બુદસેસર ... .. „ ... ૫

॥ श्रीकृष्णदास मुनिदास ... .. ५

જોગન્ત મુસાભાઈ સરીફભાઈ ગાંગુજી ... ૫

शेठ गोवददास सुरजलाल गुरुस इलाह.... ... भरत ... ४

વ્યાસ શીવસંકર લાલજી કચ્છ વાલા ખંધરવાલા ...	...	...	...	૪
--	-----	-----	-----	---

શ્રીમંત માહારાણા મોહન દેવજી આરોગ્ય નારણ દેવજી, પાટવી દ્રમાર ધરમ પોર ૩

શેઠ લાલદાસ જ્યોતીસનદાસ ... ... મંબઈ ... ૩

81. સુંદરજી હીરજી ... ... ... પીલાસપર ... ૨

देशाई भीष्माचार युनीवार दादोद.....	३
------------------------------------	---

શ્રેઃ હરીશાલ દામોદર સખજીજી, ભાવનગર, ..... ૨

” ચંદ્રલાલ ઇચ્છારામ હરજીવન મંબઈ .....

॥ परसोत्तम दामोदर. .... ३

જાતની યુનીસાઇલ સંસ્થા..... ૩

સુંદરજી લખા..... ૩

વસઈ

ધરમપુર

शेठ लक्ष्मीदास ... .. १ भादाराणु श्री नाराणु देवठ पुस्तक

„ દામોદર કરશનદાસ વઘીલ ... „ લયના સેક્રેટરી ... .. ૧

અમદાવાદ

દુધરેજ

„ जेजीसनदास परमाणुं ददास, रीती-पारेष डेशवत्ताव रणछोड स. ग. नि.

वींगस्टेशन भास्तर ... .. १ ला आसिस्टेंट ... ..

„ કેસવલાલ મનસુખરામ ટેલીગ્રાફ ત્રવાલી 'વંખલાલ મકનજી' ”

भास्तर ... .. जेवणाम

„ નંદસંકર રતનરામ ટીકીટ કલેક્ટર „ ચાખંડ સોમાગ્યવંતા રાણી સાહેબ શ્રી

„ श्रीपतराय सीगनक्षर... .. „ ज्ञान कुवरभा ओंक्ष राज पीपला „

„ મગલજી નાનજી ... .. ,,

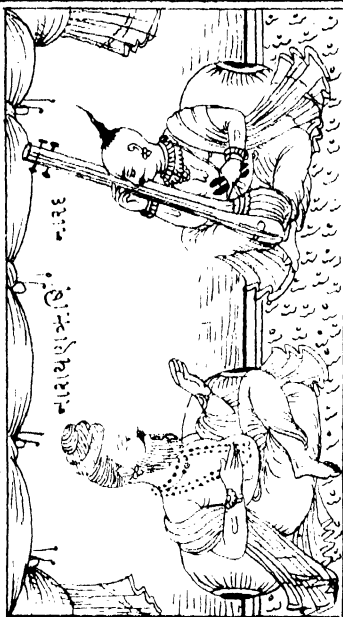
„નવલરામ અવલરામહજીર સીરસ્તેદાર,,	ઉચ્ચ	
„ પ્રેમજી ખીમજી ઓવર સીયર ... ,,	શા. છખીલાલ છગનલાલ ...	...
„ મેઘજી સવજી પોલીસ સુપ્રિમટેન્ડન્ટ,,	ખોલ	
„ જટારાંકર જગજીવણ રેવેન્યુ કમી	ઠાકોર શ્રી હરી સીંધજી, ખોલ દરબાર,,	
રાતર...	ઉતેલીઆ	
„ વજેશંકર લાધાભાઈ ...	„ ઠાકોર શ્રી સુરસિંહજી દાહરાજ ...	...
„ દેવશંકર ઠાસીરામ કારકુન ...	સુવર	
„ કલ્યાણરાય વલ્લભજી, મુખ્ય કાર-	માહારાજ કુવર શ્રી છત્ર સિંહજી ...	...
ભારીના સીરસ્તેદાર ...	પાનોદ	
„ કલ્યાણરાય ચત્રભુજદાસ ન્યાયધીસ,,	શેઠ જીવન વિ. ઓધવજી ...	...
„ કરમચંદ ઉત્તમચંદ ગાંધી ...	સાદરા તામે વાસણા	
„ નાગજી ગોકલજી મોદી કારકુન ...	શેઠ જ્ઞેશંકર માહાસુખરામ ...	...
„ નારણજી નંદરામ કારકુન ...	„ નગીનદાસ અમુલખ ...	...
રાજકોટ ટાઉન વાયન શાળા ...	સીહોર	
ધકીસ જદવજી વઢાલજી ...	„ મેતા પીતાંમર પરમાણુંદ ...	...
વીરપુર	પોરબંદર	
શેઠ દયારામ પ્રેમજી દવે પ્રાઇવેટ માસ્તર,,	ઠા. ધનજી લીમજી ...	...
છોટાઉદેપુર	ભાવસાર વાલજી કાનજી ...	...
માહારાઓલ શ્રી ભારત સિંહજી જીત	જોરાસુ આહેરનું	
સિંહજી ...	„ શેઠ પરાગજી માધવજી ...	...
વણોદ	„ લવજી ગોવિંદજી ...	...
મેહેતા હરીલાલ રણછોડદાસ ...	„ કેશવજી હંસરાજ ...	...
શેઠ કચરા મુલચંદ ...	„ નંદજી ગોવનજી ...	...
ડાંગરવા	„ જીવા ભોવાન પોલીસ પટેલ ...	...
શેઠ દયાળદાસ જમનાદાસ રટેશન	„ માધવજી ધનજી, જીનાધદ કારકુન...	...
માસ્તર ...	„ વીડલજી હીરજી ...	...
ધાંગધ્રા	„ સુંદરજી ગોવનજી ...	...
„ નોતમલાલ પ્રભાશંકર...	„ રવજી લીલાધર ...	...
મુલી	„ રાકલચંદ કેવલદાસ ...	...
શુકલ દાજી પુરષોત્તમ ...	„ મોહનલાલ જ્ઞેઠારામ ...	...
પ્રાંતીજી	„ ચતરભોજ શીવજી ...	...
બ્યાસ રણછોડલાલ દળપતરામ ...	„ કેસુરદાસ મેગજી ...	...
ભાઈજી કીલ્લાભાઈ આસિસ્ટન્ટ ...	„ નાથાભાઈ હેમચંદ ...	...
મણીલાલ દોલતરામ ...	„ રૂપજી ધનજી ...	...
દલસુખરામ હીરેશ્વર જ્ઞેશી...	„ મથુરાંદાસ રણછોડદાસ...	...
„ વીડલ લક્ષ્મીરામ ...	„ ખીન્ત રતનસી ડકરજી ...	...
„ પેહેલાદ ઉગરચંદ ...	„ હરગોવનદાસ મેગજી ...	...
„ ગોપાલ ગીરધર ગાંધી ...	„ પરમાણુંદ જ્ઞેઠા ...	...
„ ક્રીસોર આશારામ ...	„ ગોવંદજી ગાંગજી ...	...



દલસુખરામ જેઠાલાલ કંપાઉન્ડર ... ૧ શેઠ.	મથુરાદાસ ગોકલદાસ ...	... ૧
મણીલાલ હીરેશ્વર જોશી ...	... ,, ,, હીમતલાલ હીરાલાલ ...	... ,,
	... ,, ,, બીમજી પરસોતમ ...	... ,,
રા. રા. કૃષ્ણજી બાલુભા, કાઠિયાવાડ	જડીઆ વીઠલ ...	... ,,
એનન્સીના મોટક પેલીસ સ્વારોના	સોની અંબારામ વીરચંદ	... ,,
દફેદાર	કેસવલલ દામોદર ...	... ,,
કચ્છવાલા પંથર	કેસવલાલ મથુરાદાસ ...	... ,,
પંડયા વાધજી ભવાનીશંકર ...	... ,, ,, હરગોવન પરબુદસ ...	... ,,
પંડયા કલ્યાણજી શીવજી ...	... ,, ,, પરમાણુંદ ઉત્તમરામ ...	... ,,
કરચડ	તલકચંદ ભાઈચંદ ...	... ,,
કુમાર શ્રી અમરોજી નાનભા	... ,, ,, નરશી વશરામ ...	... ,,
કામદાર તલવંસી એતમ ...	... ,, ,, મથુરાદાસ ઠાકરશી ...	... ,,
શેઠ ભવાનીશંકર ગોપાલજી	... ,, ,, લધા સુંદરજી હા. ગોકલદાસ સામજી	... ,,
જદરાવાદ	રવજી ઉમરસી ...	... ,,
શેઠ કેસવજી હીરજી ભગવાન	... ,, ,, ભવાન મોતી જોશી ...	... ,,
મુખર્ધ	વેલજી જેઠા ...	... ,,
ભાઈ મગનલાલ હરગોવન...	... ,, ,, વશનજી ઉમરસી ...	... ,,
શેઠ નગન વનેરામ ...	... ,, ,, વી. એશ. પરસોતમની કુ. હા.	... ,,
,, છોટાલાલ હરીલાલ ...	... ,, ,, વલભદાસ સામજી ...	... ,,
,, અમરત તુલસીદાસ લાકડાવાલા...	... ,, ,, જોશી મેઘજી સામજી કવીરાજ ...	... ,,
,, લીલાધર પરસોતમ જોશી	... ,, ,, લીલાધર શવજી ...	... ,,
,, ખોડીદાસ ઠાકરશી ...	... ,, ,, ભગવાનજી માવજી ...	... ,,
,, અરજણ ખીમજી ...	... ,, ,, શેઠ સામજી દેવરામ ...	... ,,
,, રામજી તેરાજી...	... ,, ,, મોહનલાલ નરોત્તમદાસ ...	... ,,
,, કેશવલાલ કાલીદાસ ...	... ,, ,, ગોકલ ડુંગર ...	... ,,
,, છોટાલાલ અમદાવાદવાલ.	... ,, ,, ગોકલદાસ જેઠામ જોશી ...	... ,,
,, ભાણજી રામજી ...	... ,, ,, પ્રાગજી દાયા ...	... ,,
,, વીઠલદાસ મુલજી ...	... ,, ,, હીમતલાલ ઉગરચંદ ...	... ,,
,, વાલજી ત્રીકમ ...	... ,, ,, સોની ગોપાલ બેચર ...	... ,,
,, કાલીદાસ પુન ...	... ,, ,, શેઠ વલભરામ હેમચંદ ...	... ,,
,, વીશરામ ધારસી જોશી.	... ,, ,, પરમાણુંદ જેઠા ...	... ,,
,, ગોકલદાસ વેલજી ...	... ,, ,, વલભરામ મલુકચંદ મોતી ...	... ,,
,, હરીદાસ ગોકલદાસ ...	... ,, ,, મગનલાલ જિત્તમ ...	... ,,
,, નેનુ મુલજી ...	... ,, ,, લલુભાઈ આદીતરામ જોશી ...	... ,,
,, વલભદાસી મુલજી ...	... ,, ,, ઠાકરસી ગોપાલજી ...	... ,,
ઠા. દામજી લધા ...	... ,, ,, નરભેરામ મોતજી ...	... ,,
શેઠ કબા વીરચંદ ...	... ,, ,, ઉત્તમલાલ હીરાલાલ ...	... ,,
,, હરજીવન ઠાકરસી હા. ગોકલદાસ	... ,, ,, નાથાભાઈ હરીચંદ ...	... ,,
,, ડુનીલાલ વીઠલદાસ ...	... ,, ,, અમરશી અંબારામજી ઠાકરજી ...	... ,,

શેઠ વીઠલદાસ ગણપતરામ ...	૧ શેઠ ગણપતરામ તલકરામ ...	... ૧
„ યુનીલાલ લલુ બની ...	„ જેઠા અખાઈ ...	... ૨
„ નારણદાસ વલભદાસ ...	„ ધનજી ઉકાયદ ...	... ૩
„ કાલીદાસ મુલચંદ ...	„ માધવજી ગોપાલજી ...	... ૪
„ નગીનદાસ ગોપાલદાસ ...	„ વેલજી ગોવનજી ખતરી ગોર ...	... ૫
„ હરગોવનદાસ મેરતીલાલ ...	„ જેસંકર પરભુદાસ ...	... ૬
„ લધા કેશવજી ...	„ ગોપાલદાસ કેવલદાસ ...	... ૭
„ કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ ...	„ અમરતલાલ જેઠારામ ...	... ૮
„ વીઠલદાસ ખુશાલદાસ ...	„ પીતામરદાસ સાંકળ ...	... ૯
„ ભાણુજી વિશ્વામ ...	„ વાયડાગોર હીરાલાલ ઠાસીરામ ...	... ૧૦
„ દેવચંદ હરીરામ ...	„ બામણુ ઉત્તમરામ દલછરામ ...	... ૧૧
„ નરસી ભાગચંદ ...	„ શેઠ જ્ઞેશંજી મોકમચંદ ...	... ૧૨
„ હરકીરાનદાસ જમનાદાસ ખરડી વાલા ...	„ નહાલચંદ હેમચંદ ...	... ૧૩
„ હીરા લાલજી ભાઈ ...	„ પરભુદાસ ભાઈદાસ ...	... ૧૪
„ મોહનલાલ છગનલાલ ...	„ પુનમચંદ ગંગલદાસ ...	... ૧૫
„ શામજી હેમરાજ ...	„ રંગનાથદાસ પરમાણુદાસ ...	... ૧૬
„ ઈચ્છાલાલ વીઠલદાસ ...	„ નરશીદાસ સંભુ ...	... ૧૭
„ ગુરુર યુનિલાલ ...	„ કેશવલાલ જેઠારામ ...	... ૧૮
„ કાશીરામ સુખરામ ...	„ મથુરાંદાસ મોહનલાલ ...	... ૧૯
„ ખતરી લધા દેવજી ...	„ વાડીલાલ લખમીરામ ...	... ૨૦
„ અનોપરામ મહીધર તરવાડી ...	„ લક્ષ્મીદાસ ગોરધનદાસ ...	... ૨૧
„ ગોકલદાસ જેઠારામ ...	„ ત્રીભોવનદાસ દલપતરામ ...	... ૨૨
„ દયારામ કેવલદાસ સોની ...	„ અમરતલાલ મગનલાલ ...	... ૨૩
„ મુલતાની ગણેશદાસ દેવીદાસ ...	„ છોટાલાલ ડાયાભાઈ ...	... ૨૪
„ ત્રીભોવનદાસ ભદ્રવજી ...	„ દયાળજી વેલા જ્ઞેશી ...	... ૨૫
„ કેસવજી પ્રાગજી ...	„ રામજી મુલજી ...	... ૨૬
„ વીરજી ત્રીકમ ...	„ લખમીદાસ જેઠા ...	... ૨૭
„ ઇચ્છારામ મંચ્છારામ દેહેમી ...	„ વીજળુખણુ જગજીવન ...	... ૨૮
„ રેવાશંકર નથુરામ બની ...	„ મોતીરામ ભગવાનદાસ ...	... ૨૯
„ ત્રીભોવનદાસ જેઠીસનદાસ કોચીંગ કલારક ચર્નીરોડ ...	„ ત્રંબકરામ કેશવરામ બ્યાસ ભોઈ આણુદંજી રણછોડ ...	... ૩૦
„ ધનશ્યામલાલ લલુભાઈ યાજ્ઞીક ...	„ દરજી નારણુ વલભ ...	... ૩૧
„ ઠાકોરદાસ નરોત્તમદાસ સીંગનલર ચર્નીરોડ ...	„ શેઠ વનમાલી અંબાશંકર ...	... ૩૨
„ માવજી કાનજી ખાત્રી ...	„ બાઈ પારવતી ખાઈ ...	... ૩૩
„ વજ્રબુખણુ વનમાલીદાસ ...	„ શેઠ નગીનદાસ મગનચંદ ...	... ૩૪
„ જમદંજી જાલચંદ રવલા ...	„ વીઠલ લલુભાઈ ભટ ...	... ૩૫
„ અમરતલાલ પીતામર હોની તરવાડી પુરોત્તમ ધીલાધર ...	„ લક્ષ્મીશંકર હરગોવન ...	... ૩૬
	„ રાબભાઈ ડાહ્યાભાઈ, ટીકીટ કલે કટર ચર્નીરોડ ...	... ૩૭

શેઠ ગોપાલદાસ હેમચંદ ...	... શેઠ ...	ભગવાનદાસ બીજલાલ દાદર જંક ...
„ મોતીલાલ મગન ...	... „	રાન કલાર્ક ...
„ વાલજી મેઘજી ...	... „	„ મેતા ગીરધર મકનદાસ ...
„ ત્રીકમલાલ ત્રીભોવનદાસ ...	... „	„ મુલજી પરધાન લખપતીઆ ...
„ અમરતલાલ મહુકચંદ ...	... „	„ વરાનજી પુંજ શોની ...
„ વાડીલાલ દેવચંદ ...	... „	„ આચ્છવલાલ દલસુખરામ ...
„ હીરાલાલ જેઠીસનદાસ ...	... „	„ દેવીદાસ પ્રાગજી ...
„ રામચંદ શવચંદ ...	... „	„ રામશંકર જીવણલાલ ...
„ નરોત્તમદાસ સાંકલચંદ ...	... „	„ રાહ્યાભાઈ દામોદર સીંગનલર,
„ જેતારામ મનસુંખલાલ ઓઝા ...	... „	ચર્નાશંકર ...
„ હરીલાલ ત્રાભોવનદાસ ...	... „	„ ગોરધનદાસ નારણદાસ ...
„ ભવાનીશંકર ગોવીંદરામ લગેજ	... „	„ નરોત્તમદાસ માધવજી નેશી ...
દલાઈ કોલાખા ...	... „	„ રાહ્યાભાઈ ખીમજી ...
„ વરજદાસ ...	... „	„ ટ્રામવે કેશીયર ...
„ વરજદાસ ...	... „	„ અરજણા ટોપણ ...
„ નગીનદાસ ભક્તિદાસ ...	... „	„ માણેકલાલ મોતીલાલ ...
„ મોતીચંદ શામજી ...	... „	„ ગોપાળજી આણંદજી ...
„ ભોવાનીદાસ ભાણાભાઈ	... „	„ ભવાન દયારામ ...
„ દાયાભાઈ ભગવાનદાસ ...	... „	„ જગનનાથ સદાશીવ ...
„ નાનચંદ કેશવજી ...	... „	„ મેતા સુરજરામ દલપતરામ ...
„ ગોપાળદાસ જેરામ ...	... „	„ શેઠ હરકીસમદાસ રૂગનાથજી ...
„ વીઠલદાસ હરગોવન ...	... „	„ કપુરચંદ દરશનજી ...
„ ગીરધરલાલ આદીતરામ ...	... „	„ હરીલાલ જમનાદાસ ...
શેઠ હરીલાલ નારણદાસ ...	... „	„ ચંદુલાલ જમનાદાસ ...
„ કરરાન મનજી ...	... „	„ ત્રીભોવનદાસ હરગોવનદાસ ...
„ મકન ભાણા કોલી ...	... „	„ પીતામ્બર લીલાજી જ્ઞાની ...
„ જેઠા શીવજી ...	... „	„ દુલભજી સુંદરજી ...
„ હરીદેવજી ...	... „	„ સુંદરજી લીલાધર ...
„ પારપેઆ વેઆ ...	... „	„ ગીરધરદાસ કુંવરજી ...
„ આદીતરામ ગણપતરામ નેશી ...	... „	„ હરખજી વરારામ ...
„ સતીદાન ખેતરી ...	... „	„ કાલીદાસ મુરારજી ...
„ વલભજી લડકા ...	... „	„ ખત્રી સુરજભાઈ મોરારજી ગીરધર ...
„ હીરાલાલ ઉત્તમલાલ ...	... „	„ વલભજી ઠાકરસી ...
„ કેશવલાલ જેઠારામ ...	... „	„ ધેલા જીવણ ...
„ વીઠલદાસ ચુનિલાલ ...	... „	„ રાહ્યાજીરામજી ...
„ જગન માહાલાલ ...	... „	„ દેશાઈ કંચંદજી લલુભાઈ ...
„ માવજી મદનજી નેશી ...	... „	„ ક્રીટર વીઠલદાસ ભીખાજી ...
„ સ્વેચંદ જગજીવન ...	... „	„ શેઠ મગનલાલ કાહાનજી ...
„ જગનલાલ અંબારામ પંડયા ...	... „	„ કલાણજી જીવણદાસ ...
„ હરકીસન હરજીવન ...	... „	„ જેઠીરાન દેવજી ભટ ...
„ નથુભાઈ હરજીવનદાસ ...	... „	...







पूज्यपुत्रोत्तम.













# અર્પણ પત્રિકા.

શેઠ સાહેબ,

મેહુરબાન ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ માધવદાસ.

જે. પી. મેમ્બર ઓફ મ્યુનિસિપાલ

કોર્પોરેશન. મુંબઈ.

અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ત્રણે પદાર્થોનું મૂળ જે સદ્ધર્મ, તેનું તન, મન અને ધનથી સંરક્ષણ અને વૃદ્ધિ કરવામાં આપની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ; સદ્વિદ્યાને સર્વોત્તમ રિશ્તિએ દિન દિન પ્રતિ આણવામાં ઉત્તેજક સ્વભાવ; આર્યભૂમિનું નિરંતર હિત ધરણવામાં તત્પરતા; તેમજ નીર અભીમાન, તથા, પરાપકાર, તથા સર્વ પર સમાન દૃષ્ટિ એ વગેરે આપના અનેક સદ્ગુણોથી અત્યંત આનંદ પામીને તથા આપની મારાપરની સંપૂર્ણ પ્રીતિ હોવાને લીધે હું આ લઘુ પુસ્તક આપને વિનયપૂર્વક પરમભાવથી અર્પણ કરું છું.

લાં આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક

વજ્રલદાસ સુંદરજી.



## ॥ श्री गोपीजन वल्लभायनमः॥

(हाडुरा)

કમલનયન કમલાપતી, કમલવદન સુખરૂપ;  
કમલ સકોમલ આંધ્રિયુગ, પુરુષોત્તમ પ્રજ્ઞભૂપ.  
ચરણ કંજ હૃદયે ધરી, વંદું વારં વાર;  
મળને પુરુષોત્તમ કર્યો, તે હરિ તુજ આધાર.  
જય જય જય જય જય જયદ, જય જય જય સુખદાય;  
જય મળ પુરુષોત્તમ કરણ, જય જય શ્રી હરિરાય.

બૃહન્નારદીય પુરાણાં તર્ગત

## શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય પ્રારંભઃ

અધ્યાય ૧ લો

( મંગલા ચરણ ગીતિ )

ભક્તણા કલ્પતરુ, વૃંદાવનમાં વિનોદ કરનારા,  
પુરુષોત્તમ અતિઅદ્ભુત, વૃંદાવનચંદ્રવંદુ પદાદારા.  
જય જય નરનારાયણ, સરસ્વતીજી તથા મુનિવ્યાસ  
નમન કરી તે સૌને, ગ્રંથ કથું વામવા જગત્રાસ.

પૂર્વે દ્વાપર યુગના અંતને વિષે જ્યારે જગતમાં કલિયુગનો પ્રવેશ થવાની તૈયારી હતી તેવામાં સર્વ મહાનપુરુષો (રૂપિયો) એકત્ર મળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે “ અરે હવે થોડાજ સમયમાં મહાધોર કળિયુગ, કે જે ગમે તેવા સત્યવાદી પુરુષોની મતિને પણ ભ્રષ્ટ અને ભ્રમિષ્ટકરી તેઓને પાપ કૌંમાં પ્રવૃત્ત કરનારો છે, તેના દુષ્ટ રાજ્યનો અમલ થશે; અને તેના તેવા દુષ્ટભાવને લીધે આપણે પણ સર્વ આપણાં સત્કર્મોથી ભ્રષ્ટ થઈશું. માટે આપણે હવે એવા પવિત્ર સ્થાનનો આશ્રય લેવો જોઈએ કે જ્યાં કળિયુગનો આપણને કિંચિંતપણુ આધ થાય નહિ”. આવા વિચારથી તેમણે બ્રહ્મદેવે બતાવેલા નૈમિષારણ્ય નામના અતિ પુણ્યક્ષેત્રમાં જઈ હજાર વર્ષ સુધી ચાલે એવડો મોટો (સત્ર) યજ્ઞ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો, સર્વ રૂપિયોએ તે યજ્ઞ સંબંધે નાના પ્રકારનાં ઉત્તમ વ્રતો પારણ કીધાં, મનસહિત ઇંદ્રિયો નો નિગ્રહ કરી પોત પોતાનાં કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થયા ને સર્વપ્રકારે પવિત્ર આચર-

ણથી એ મહાયજ્ઞને ચાલુ કર્યો. પ્રતિ દિવસે નિયમેના વખત સુધી યજ્ઞકર્મે ચાલતું હતું; તેમાં જ્યારે વિશ્રામ લેવાનો સમય આવતો હતો ત્યારે તથા હમેશના ચાલુ કૃત્યથી પરવારી નવરા થતા ત્યારે તે સર્વ રૂપિયો યજ્ઞમડ-પને વિષે સભા ભરી એસતાહતા, ને તેટલો સમય ભગવાનના ગુણાનુ-વાદોનું શ્રવણ કરવામાં તથા તેને લગતા ભગવાનના ચરિત્રોના નાના પ્રકારના અદ્ભુત ઇતિહાસો સાંભળવામાંજ ગાળતા હતા. એ સર્વ રૂપિમંડલમાં સૂત નામનારૂપિ કે જે સર્વ પુરાણો તથા ઇતિહાસોનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવતા હોવાથી પુરાણિક કહેવાતા હતા, તે રૂડી પ્રકારે સાંને ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરાવતા હતા.

આ મહા સત્ર પ્રસંગે એકદા થયલા ને સર્વ મુનિયો બ્રહ્મનિદ્રા તેમજ વેદ તથા વેદાંગના જાણનારા હતા. વળી તેઓ લોકોને અનુચ્છ કરનાર, પરોપકારી, સર્વ લોકોનું પ્રિય કરવામાંજ નિરંતર આસક્ત અને શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં કહેલાં કર્મો યથાવિધીયે નિરંતર કરનારા હતા. આ સર્વ જ્યારે સભામાં એકત્ર થતા ત્યારે તેઓમાં મુખ્ય અને અગ્રગણ્ય રૂપિયો જેવાકે અસિત, દેવલ, પૈલ, સુમંતુ, પિપ્પલાયન, સુમતિ, કારયપ, જળ્યાલિ, ભૃગુ, અંગિરા, વામદેવ, સુતી, શરભંગ, પર્વતક્ષણ, આપસ્તંભ, માંડવ્ય, અગસ્ત્ય, કાલ્યાયન, રથીનર, રણુ, કપિલરેબ્ય, ગૌતમ, મુદ્ગલ, કૌશિક, ગાલવ, કૃતુ, અત્રિ, બૃજ સ્થિત, શકિત, બુધ, ભૌધાયન, વસુ, કૌડિન્ય, પૃથુ, હારીય, ધુમ્ર, શંકુ, સંકૃતિ, શની, વિભાંડક, પંક, ગર્ગ, કાણાદ, જમદગ્નિ, ભરહાજ, ધુમપ, મૌન, ભાર્ગવ, કર્કશ, શૌનક, શતાનંદ, મહાતપ, વિશાલ, વિષ્ણુ વૃદ્ધ, જર્જર, જય, જંગમ, પાર, પારાધર, પૂર, મહાકાય, નૈમિની, મહાગ્રીવ, મહાબાહુ, મહોદર, મહાબલ, ઉદાલક, મહાસેન, આર્ત, આમલક-પ્રિય, ઉર્ધ્વબાહુ, એકપાદ, દુર્ધર, ઉશ્રીલ, જલાશી, પિંગલ, અત્રિ, રણુ શાંડીર, કરુણુ, કાલ, કૈવલ્ય કલાધર, શ્વેતબાહુ, રામપાદ, કપ્ટુ, કાલાગ્નિ, રુદ્ર, શ્વેતાશ્વતર, શરભંગ, પૃથુશ્રવા ઇત્યાદિ મસારૂપિયો ઉચ્ચ સ્થાને વિરાજતા હતા, અને તેમને વિંટાઇને બાકીનાસર્વ રૂપિયો એકાગ્રચિત્ત કરી તે સર્વની મધ્યે વિરાજેલા, સૂત પુરાણિકના સામું જોઇ તેમના અમૃત સ-માન વચ્ચનોતું પાન કરતા હતા.

આ સર્વ મુનિમંડળને પોતાનાં ભગવત ગુણોથી ભરેલા મૃદુવચ્ચનો વડે આનંદ આપનાર સૂત પુરાણિક કે જે તીર્થયાત્રા કરવાના નિમિત્તે આ ઠેકાણે પધાર્યા હતા ને પણ અત્યંત સદગુણોનું પાત્ર હતા. એ સૂત પુરાણી આ સત્રના આરંભમાંજ નૈમિષારણ્યને વિષે આ-વા ત્યારે ત્યાં આ સંસાર સમુદ્રમાંથી તારનાર ઉપર બતાવેલા

સર્વે રૂપિવરોને પોતા પોતાના શિષ્યો સહવર્તમાન અવલોકન કરયા; ને તે સર્વ પ્રયે આનંદપૂર્વક યોગ્ય નમસ્કાર કર્યો. એ જોઇ તે મુનિયો પણ ઊભા થઇ તેમને બહુ માન સહિત આવકાર દેવા લાગ્યા. આ સમયે સૂતપુરાણિકે ધણો અદભૂત વેશ ધારણ કરેલો હતો. શરીરે વસ્ત્રની જગાએ રક્તવર્ણનાં વડકલ ( જાડની છાત્રતું બનાવેલું વસ્ત્ર ) પહેરેલાં હતાં, મસ્તક પર સુંદર સોનાવરણી જટાનો મુકુટ વિરાજી રહ્યો હતો, કંઠે પરમપવિત્ર તુલસીની સુંદર માળા પહેરેલી હતી, લલાટને વિષે સુગંધિક કેશર ચંદનનું ભગ્ય ઉર્ધ્વ પુંડ્ર ( ઊભુંતિલક ) ધારણ કરેલું હતું, તથા તેની અંદર શ્રીયુક્ત ભગવાનના નામનો મુદ્રા તેમજ શંખ ચક્ર ગદાપદ્મ ઇત્યાદિ મુદ્રાઓ ગોપીચંદન વડે કરેલી હતી; તેમનું મુખ અતિ પ્રસન્ન છતાં શરીરની આકૃતિ અતિ શાંત દેખાતી હતી, ને મુખમાં થી હરિના નામનો ઉત્કૃષ્ટ જપ તો નિરંતર ચાલુજ હતો. એવા સકલ ગુણોથી સંપન્ન તેમજ પરમાર્થ જાણવામાં અતિકુશલ, જ્ઞાનાનંદમાંજ સદા મગ્ન રહેનારા, સકળ શાસ્ત્રોતું તાત્પર્ય જાણનારા, સર્વ લોકના હિતમાંજ આસક્ત રહેનારા, સર્વ ઇન્દ્રિયોને જીતેલી હોવાથી કામ તથા ક્રોધને જીતી પોતાના અંકુશમાં રાખનારા, જીવનમુક્ત તથા આખા જગતને હિતોપદેશ કરનારા વ્યાસ મુનિના નિર્ભય જ્ઞાનરૂપી મહાપ્રસાદને પામેલા તથા વ્યાસ, મુનિ જે વાજ નિરૂપ્ત તે સૂત ઋષિને પોતાના સમારથાનમાં અનાયાસેજ પધારેલ-જેઠ બહુ હર્ષયુક્ત તેમને મળ્યા, ને સર્વ એકે શબ્દે હાથજોડી કહેવા લાગ્યા કે, “હે સૂતમુનિ, આપ મહાન્ ભગવદ્ભક્ત છો, માટે આપનું અન્નપધારવું અમોને ફલપ્રદ થાય; ને આપ દીર્ઘકાલપર્યંત ચિરંજીવ રહો. હે મહાભાગ, આ વનને વિષે અમેાએ ધણા દિવસે આપને જોયા માટે અમેા આપનું શું પ્રિય કરીએ? આપ વેદવ્યાસ મુનિના શિષ્ય સમુદાયમાં મુખ્ય હોવાથી આ મારો પૂજ્ય તથા સ્તુતિતું ગૃહણ કરવાને યોગ્ય છો. સાંપ્રતકાળમાં આપ મોટા ભાગ્યવાન છો, કારણકે ગુરૂની કૃપાવડે કરીને વ્યાસવાણીનો સર્વ મર્મ જાણો છો. માટે સમાના મધ્યભાગમાં રચેલું ઉત્કૃષ્ટ સિંહાસન કે જે આ સભાનું પ્રમુખસ્થાન છે, તે પર આપ વિરાજી; કારણકે પૃથ્વીતું પર્યટન કરતાં આપને ધણો શ્રમ થયો હશે. ”

એ પ્રમાણે સર્વ ઋષિઓને, આગ્રહ જોઇ સૂતમુનિ સિંહાસન પર વિરાજ્યા, ત્યારે ઊભા થયેલા સૌમુનિયો પણ તેમને નમસ્કાર કરી પોત પોતાના આસનો પર બેસી ગયા. સૂત પુરાણીએ આનંદથી રૂપિઓને તેમના તપ આદિની વૃદ્ધિ તથા કુશળતા પૂછી, ને મુખપ્રતોષથી સિંહાસન પર બેસી શ્રમથી મુક્ત થયા; એ જોઇ સર્વ ઋષિગણોએ તેમની પા-



સેથી વિચિત્ર અને પુણ્યકારક કથા સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તેઓ બો-  
લ્યા, “હે સૂત, આ સંસારને વિષે શ્રવણ કરવા યોગ્ય હજારો સાંધનો  
છે, તો તેઓમાં જે સંક્ષેપ અને સારરૂપ હોય તેમજ અમે કે, જે આ  
સંસારસમુદ્રમાં ગરક થઇ ગએલા છીએ તેમને તારવા માટે આપે પો-  
તાના મનમાં જે નિશ્ચય કરેલું હોય તે સાંધન અમારી આગળ કૃપાકરીને  
કથન કરશો. હે મહારાજ, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આંધળા થઈ ગયલા  
મનુષ્યોને જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુનું દાન કરી તેમાંથી ( અંધકારમાંથી ) મુક્ત કર-  
નાર આપજ છો. સાટે સંસારરૂપી મહારોગથી પીડાયલા અમોને તેના  
પરમ ઔપધરૂપ કથા સારનું શીઘ્રે શ્રવણ કરાવો. વળી હે મુનીશ્વર એ  
કથાસાર એવો હોવો જોઈએ કે જે પ્રજ્ઞાનંદનું પરમ કારણ છતાં ભગવા  
નની લીલારસથી યુક્ત હોય”. એપ્રમાણે જ્ઞાનકાદિક ઋષિગણોએ પ્રશ્ન કર  
વાથી સૂતમુનિ તેમને નમન કરી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. =

હે મુનીશ્વરો, હું તમને મારું અત્રે આવ્યાનું મનોહર વૃત્તાંત કહું ત  
શ્રવણ કરો. હે બ્રાહ્મણો, હું મારા આશ્રમને વિષેથી તીર્થયાત્રા કરવા-  
સારૂ નિકળ્યો, તે પ્રથમ પુષ્કર નામના મહાતીર્થમાં આવ્યો; ને ત્યાં સ્નાન  
તથા દેવ, ઋષિ, પિતરો વગેરેનું તર્પણ કરી ત્યાંથી પાપબંધનથી મુક્ત  
કરનારી યમુના પ્રત્યે આવ્યો. ત્યાંથી અનુક્રમે તીર્થાટન કરતાં કરતાં  
ભાગીરથી તીરે જઈ કાશીપુરીમાં કેટલોક સમય નિવાસ કર્યા બાદ ગયા  
ક્ષેત્રમાં ગયો ને ત્યાં પિતૃગયા આદિ સર્વ કર્તવ્ય શ્રાદ્ધ ક્રીડાં. ત્યાંથી કૃષ્ણા  
અને વેણી નામની પવિત્ર સરિતાઓમાં સ્નાનકરી ગંડકીતીરે ગયો, ને  
ત્યાંથી પુલહાશ્રમ પ્રત્યે થઈ થેનુંમતિમાં સ્નાનકરીને સરસ્વતી તીરે જઈ  
ત્રણરાત્રિ પર્યંત વિશ્રામ કીધો ત્યાંથી ગોદાવરી, કૃતમાલા, કાવેરી, નિર્વાધ્યા  
તાત્રપર્ણી, તાપી, વૈંહાયસી, નંદા, તથા અત્યંત સુખદા નર્મદા અને ચર્મ  
હવતી ઇત્યાદિ સરિતાઓમાં સ્નાનકરી દક્ષિણમાં આવેલા સેતુબંધ તીર્થે  
ગયો, ને ત્યાંથી નારાયણનાં દર્શનસારૂ બદરિકાશ્રમ પ્રત્યે ગમન કીધું. ત્યાં  
વિરાજ રહેલા શ્રીપાત નારાયણનાં દર્શન સ્તવન ઇત્યાદિ કર્યા પછી ત્યાં  
રહેલા સર્વે રુષિગણોને નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી હું સિદ્ધક્ષેત્ર પ્રત્યે ગયો,  
પછી કુશ્મંત્ર, ને જાંગલદેશ, વગેરે પવિત્ર ક્ષેત્રોનું અટણુકરી છેવટે હસ્તિનાપુર  
માં પ્રવેશ કીધો. ત્યાં મેં એવું સાંભળ્યું કે, “ પરમ ધર્માત્મા પરીક્ષિત  
રાજા પોતાનો સર્વ રાજ્યવૃંદાવ તથા દઈ મોક્ષ સાધનને અર્થે મોટામોટા  
રુષિવરો સહિત પતિતપાવની ગંગાનદી તીરે ગયેલા છે. એમને ત્યાં  
ગયલા જાણી સિદ્ધિરૂપ અલંકાર ધારણ કરનારા મહાન્ સિદ્ધ યોગીઓ  
તથા દેવર્ષિઓ પણ ત્યાં પધારેલા છે. વળી ત્યાં તે આવનાર રુષિયોમાંના

કેટલાક નિસહારી, કેટલાક માત્ર વાયુનું બક્ષણ કરનારા, કેટલાક કેવળ જળપીનેજ રહેનારા, કોઇ કોઇ ક્રૂર કળનોજ આહાર કરનારા, તથા કેટલાક પાણીના ઉપર તરતું શીણ બક્ષણ કરીનેજ રહેનારા, એવા અનેક પ્રકારનાં મહા તીક્ષ્ણ પ્રતોનું આચરણ કરનારા તપસ્વિયો છે. ” એવીરીતના પવિત્ર સમાજનું અવલોકન કરવાનો અલભ્ય લાભ લેવા સારું હું પણ ત્યાં ગયો, તો થોડીકવારે એ મહાસભા તરફ વ્યાસમુનિના પુત્ર પ્રહ્લનિષ્ઠ શુક મુનિને ધણા વિચિત્ર વેશથી આવતા જોયા ! આ વ્યાસપુત્ર અત્યંત તેજસ્વિ તથા પ્રતાપી છતાં તેમના મનની વૃત્તિ સદા ભગવંતના ચરણ-કમળને વિષેજ ધારણ કરેલી હતી, એટલે બીજી કશી વસ્તુપર ચિત્ત નહિ હોવાને લીધે તેઓ શૂન્યમૂઠ જેવા લાગતા હતા; તેમનું વય સોળ વર્ષનું, શરીર અતિ જાનું, પાંસળીઓ પુષ્ટ તથા શરીરથી આચ્છાદિત થયેલી, ને કંઠ શંખ સમાન કોમળલાંકવાળો હતો, ને એકંદર રીતે આખું શરીર તેજથી અતિ દેદીપ્યમાન હતું છતાં પોતે યોગાભ્યાસ કરનારા પ્રરોધોમાં વ્રેષ્ટ અને સાક્ષાત્ પ્રહ્લજૂતજ હોવાથી હું તું પણ નાશ થઇ જવાને લીધે ( અર્થાત્ લજ્જા મુક્ત થઇ સર્વત્ર પ્રહ્લજ છે એમ જાણવાને લીધે ) શરીરે નગ્ન રહેલા હતા. ને તેમનું મુખ જો કે અત્યંત કાન્તિમાન તથા સન્કોમલ હતું છતાં અવધુતપણાને લીધે તેની કશી સંભાળ ન રહેવાથી તે પર સુંદર સ્નિગ્ધ કેશ ચારેબાજુ વીંટાઈ વળેલા હતા ! આવો અવધૂત અને દિગંબર વેશજોષ આ કોઇ દિવાનો હશે એમ ધારીને ધણાંક ખાખ-કા ને સ્ત્રીઓ તેમની પછવાડે ટિંખળ કરતાં ને હાસ્ય કરતાં તથા નાયતાં કુદતાં દોડતાં હતાં; કેટલાંક તેમના પર ચુંકતાં હતાં, કેટલાંક તે મહાત્મજ-પર ધુળના ખોળા ભરી ભરીને નાંખતા ચારેબાજુએ વીંટીવળેલાં હતાં છતાં પોતે જેમ પોતાની આસપાસ બમણતી અનેક માંખીઓને મદોન્મત્ત હાથી કંઈ લેખતો નથી, તેમ આ શુક યોગી તેઓને ન ગણકારતા ચાલ્યા આવતા હતા. તેમનું આખું શરીર ધૂળથી સંદેત થઇ ગયું હતું, ને રાખથી ઢાંકેલો અગ્નિ જેમ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી તેમ આવા વિચિત્ર વેશથી તે મહાત્માનું તેજ અપ્રકાશિત રહ્યું રતું.

આ મહાત્માને આવતાં જોઈ સકલ મુનિયો તત્કાળ હાથ જોડી જામા થયા, ને આતંદોને પોકાર કરવા લાગ્યા. એવું જોતાંજ તેમને પછવાડે લાગેલાં તે મૂઠ સ્ત્રીઓ તથા બાલકો તુરત આશ્ચર્ય સહિત લજ્જા અને ભયપામી પાછાં હટી ગયાં, ને આ પવિત્ર શુકચાર્યને ઋષિ સમુદાય સન્માન આપેછે, માટે તે કોઇ મહાત્મા પુરૂષ છે, અને આપણે તેમને જે ત્રાસ આપ્યો એ ધણુંજ નિંદ્ય કર્મ કીધું છે. ” એમ વિચારી અત્યંત

યજ્ઞાત્તાપ કરતાં તે સૌ શુક મુનિને વારંવાર નમસ્કાર કરી પોતપોતાને ધેર ગયાં. હવે સર્વ ઋષિઓએ શુકાચાર્યને ખેસવા સારૂ ઉત્તમ ઉંચ્ય આસન આપ્યું, ને કમળની કણ્ઠિકાને મધ્યમાં રાખીને સર્વ બાજુએ ફરતી જેમ પાંખડીઓ આવી રહેલી હોય છે, તેમ તે સર્વ મુનિયો તેમની આસપાસ બરાઇને ખેડા. આ સમયે એ જ્ઞાનરૂપ મહાસમુદ્રમાં ધ્વજરૂપ નિર્મળ ચંદ્રની પેઠે તેજસ્વિ સિંહાસન પર વિરાજમાન થયલાલા શુકાચાર્યની સર્વ ઋષિયોએ યથા વિધિ પૂજા કરી, ને સર્વ હર્ષ ગર્વના કરતા પ્રકૃષ્ટિ તવડને તેમનાં વચનામૃતોનું શ્રવણ કરવા આનુર થઈ રહ્યાં તે વખતે જાણે નક્ષત્ર ગણોની મધ્યે ચંદ્ર ઉદય થયો હોયતી શું, એવા શુક મુનિ તે ઋષિસમૂહમાં શોભવા લાગ્યા.

## અધ્યાય ૨ જો.

વળી સૂત પુરાણી તે શૌનકાદિ ઋષિયો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા, “હે ઋષિવરો, પછી તે સભામાં શુક મુનિને નમન કરી મેક્ષની ઇચ્છાવાળા પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે મુનિયે તેને શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કહી સાંભળાવી, જે પરિક્ષિત રાજા સહિત અમે સર્વ સાંભળી, ને તેના ઉત્તમ પ્રભાવ તથા શુકમુનિના કૃપા પ્રસાદ વડે પરીક્ષિત રાજાને મોક્ષ થયેલ. આવો અમૂલ્ય પ્રસંગ સંપૂર્ણ રીતે અવલોકન કરવાનો લાભ લઇ હું પછી આ ધર્મ સત્ર કરવાના ઉદ્યોગને માટે પ્રવૃત્ત થયલા સમગ્ર ઋષિ ગણોનાં દર્શન કરવા સારૂ અત્રે આવ્યો, ને તમે સર્વનાં દર્શનના લાભે કરીને આજે કૃતકૃત્ય થયો છું.” આ પ્રમાણેનું સૂત મુનિનું વાક્ય સાંભળી શૌનકાદિ ઋષિયોએ ફરી તો મને કહ્યું, “હે સૂત, આપ હવે આ બીજા સર્વ વાતોનો ત્યાગ કરી માત્ર શ્રીવેદવ્યાસના શ્રીમુખથી આપે જે પવિત્ર કથા મૃત શ્રવણ કરેલું છે તેનુંજ કૃપા કરીને કથન કરો. વળી હે મહારાજ, આપ જે કથા કહો તે સઘળી સારાંશમાં તેમજ મુખ્યત્વે કરીને આત્માને સુખ આપનારી, પુણ્યકારક અને અમૃત કરતાં પણ મધુરી (મીઠી) હોવી જોઈએ.” આ ઋષિ સમસ્તનું બાપણ સાંભળી સૂતમુનિ આનંદિત થઈને બોલ્યા, “હે ઋષિવરો, અહો! હું કેટલો ભાગ્યવાન છું! અરે, હું વિશેષ મજ (ક્ષત્રિયના વીર્યથી પ્રાણણીને પેટે ઉત્પન્ન થયેલો) છું છતાં પોતાને અત્યંત ધન્યમાનું છું, કારણકે તમે સદૃ મહાજ્ઞાની અને વિદ્વજ્જનો છતાં મને તુચ્છજનને ભગવત્કથા શ્રવણ કરવા માટે પ્રશ્ન કરો છો. પણ અહો! તે સઘળું પરમ ગુરૂ શ્રીવેદ વ્યાસના પ્રભાવથીજ છે. કારણકે વૃક્ષને નામે

ફળ વૈચાર્ય એ નિયમજ છે, માટે હે બ્રાહ્મણો, તમારી જિજ્ઞાસા છે તેો હવે શ્રીવેદવ્યાસના મુખ થકી જે કંઈ મેં શ્રવણ કર્યું છે, તે હું તમને યથામતિ સંભળાવું છું:—

એક સમયે દેવર્ષી નારદમુનિ સર્વ લોકમાં ભ્રમણ કરતા કરતા આ મૃત્યુલોકને વિષે આત્મ્યા, ને ભૂમંડળમાંનાં ઘણાંક પવિત્રસ્થળોનું અટણુ તથા અવલોકન કરી પછી બદરિકાશ્રમ, કે જ્યાં શ્રીલક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ નર નારાયણ નામના ઋષિયોને સ્વર્પે અવતરી આ જગત્ના કલ્યાણને અર્થે મહા ઉગ્ર તપશ્રયો કરતા હતા, ત્યાં પધારયા. હવે મોટા તાપસો, ઋષિયો, દેવતાઓ વગેરે નિરંતર જેમનું ધ્યાન ધરે છે, તથા જે શ્રીહૃદિના અંશા-વતાર છે, તે નરનારાયણના બદરિકાશ્રમની અદ્ભુતશોભા જોઈ નારદમુનિ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. ખેર, આમલી, ખીલી, આંખા, બાંજુ, કેઠં, અશોક, વડ, અશ્વત્થ, ઇલાદિ અનેક પ્રકારનાં ફળ પુષ્પ તથા ગાયન કરનારાં પક્ષીયોથી યુક્ત ગગન ચુંપિત વૃક્ષો વડે તે આશ્રમ વિંટાયેલો હતો; તેમજ ભગવંતના ચરણ કમળથી ઉત્પન્ન થયેલી વિષ્ણુ પાદોદકી ગંગા (અલકનંદા) તેની ચારે બાજુએ વીંટ ખાઈને વહી રહી હતી, એવા પવિત્ર આશ્રમને જોઈ આનંદમહિત નારદમુનિયે તેમા પ્રવેશ કર્યો; અંદર ગયા તો ત્યાં જીતેન્દ્રિય છતાં પોતાના અંતઃકરણની વૃત્તિ જેમણે બ્રહ્મમાં (પરમાત્મામાં) લીન કરેલી છે, કામ ક્રોધાદિ છએ શત્રુઓનો જેમણે પરાજય કરેલો છે, તથા જેમનું તેજ અતિશય વિસ્તાર પામેલું છે, તે સકળ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ નરનારાયણનાં તેમને દર્શન થયાં. આવા પ્રભુને જોતાંજ નારદમુનિયે લાંબા થઈ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કીધા, ને પછી ઉભા થઈ હાથ જોડી તેમની-ધણી પ્રકારે સ્તુતિ કરી.

નારદમુનિ કહે છે, “ હે સકળદેવોમાં શ્રેષ્ઠ, હે જગન્નાથ, હે કૃપાસાગર, હે સત્પતે, હેસુત્રત, આપ ભૂત ભવિષ્ય તથા વર્તમાન એ ત્રણે કાળમાં સત્ય છો, અને તેથી કરીને જ્ઞાની જનો આપને સત્યાત્મા કહે છે. સત્યની ઉત્પત્તિ પણ આપમાંથીજ થઈ છે, ને તેથી કરીને આપ સત્યયોની પણ કહેવા ઓછો; માટે હે પ્રભો, હું આપને શરણ આપ્યો છું. ને હું સારી રીતે જાણું છું કે આપનું આ અતિઉગ્ર તપ, કે જેનું યથાર્થ આચરણ કરી શકવાને કોઈ સમર્થ નથી, તે આપના હિતને અર્થ નહિ, પણ માત્ર જગત્ના હિતને અર્થેજ—અર્થાત્ જગત્માં ધર્મ મર્યાદાનું સંસ્થાપન કરવાને અર્થેજ આપ કરો છો. જો આપ તપશ્રયો વગેરે અનેક પુણ્ય કર્મો કરો છો, તો તે જોઈ તેને અતુસરીને બહુ પ્રાણીઓ સંસારથી તરે છે; પણ જો તેવાં ઉત્તમ આચરણ કરી આપ લોકોને દેખાડો નહિ તો આપું

જગત્ કળીયુગના પ્રભાવથી પાપ કર્મો કરી નરકમાં દુષ્ટી જાય. કલયુગમાં એવી સ્થિતિ હતી કે સુકૃત કર્મોવા દુષ્કૃત કોઈ એક અમુક માણસેજ કર્યું છતાં તેનું માનું સાઈ કૃણ તેના હંસર્ગ કરનારાઓને પણ મળતું હતું. પરંતુ એ આગળની સ્થિતિનું નિરાકરણ કરીને આ કલિયુગને માટે તો એવા નિયમ બાંધવો જોઈએ કે જેનું કરેલું તેજ (પોતાનું કરેલું પોતેજ) ભોગવે. વળી હે ભગવન, આ જગતમાં સૌ પ્રાણીમાત્ર વિગ્યાસકંત છતાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધર વગેરે નાશવંત વસ્તુઓમાંજ આસકંત રહેનારાં હોવાને લીધે તે મનથી કશું પરમાર્થ સાધન બની શકતું નથી; માટે તે સર્વેનું અને તે સાથે માર્ગ પણ જેથી કરીને હિત થાય એવો કંઈ ઉપાય વિચાર કરીને આપ મને કહેવા સમર્થ છો. આપના મુખકમળથી કંઈ અમૃતવચનોનું શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાથીજ હું સત્યલોકથી અહીં આવ્યો છો; અને વેદનાં વચનોથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવંતને પરોપકાર કરવામાં બહુ પ્રીતિ છે; માટે હે પ્રભો, સર્વ લોકોના ઉપકારાર્થે હમણાં આપે મને એવો કંઈ કથા સાર સંભળાવવો જોઈએ કે જેના શ્રવણ કરવાથીજ પ્રાણીને નિર્ભય પદની પ્રાપ્તિ થાય.”

આવી રીતનું નારદ ઋષિનું ભાષણ સાંભળી પરમાત્મા નારાયણ અતિ પ્રસન્ન થયા, ને સ્મિત હાસ્ય કરી નારદજી પ્રત્યે કહ્યું “હે આપ, આવી તારી પરોપકાર બુદ્ધિ તથા ભગવત્કથાપર અત્યંત પ્રીતિ જોઈ મને બહુ હર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હું તને સકળ લોકને પવિત્ર કરનારી તથા પુણ્યકારક કથા સંભળાવું છું તે એકાગ્ર થઈ શ્રવણ કર. હે નારદ, એ પરમાત્મા, કે જે આ સકળ જગતનો પાલક છતાં ગોપિકાઓનાં મુખ રૂપી કમળોની સુગંધિ સેનાર ભરરૂપ છે, જે રાસ ક્રીડાના પ્રવર્તક તથા રસિક જનોના પરમ આભરણ રૂપ છે, અને જે વ્રંદાવનને વિષે અખંડ લીલા કરનારા તેમજ સકળ ધ્રુવ લોકનું લાલનપાલન કરનારા છે, તે ભગવંતના અતિ અદ્ભુત અને અગમ્ય ચરિત્રો કથન કરવા માટે કોણ સમર્થ છે? હે વત્સ, જોકે એ ભગવતચરિત્રો અતિ અગમ્ય તથા અગોચર છે છતાં તારી શ્રવણ કરવાની પૂર્ણ જિજ્ઞાસા છે તો હું આનંદપૂર્વક તે ભગવંતનાં પરમ પવિત્ર અને મોક્ષદાયક ચરિત્રોરૂપ પુરુષોત્તમ માસની કથા કહું છું: કે જેને શ્રવણ કરતાં દારિદ્ર્ય, વૈધવ્ય ઇત્યાદિ સર્વ અશુભ દૂર થઈ પરમ યશ, સત્પુત્ર અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.” એ સાંભળી નારદે નારાયણને પૂછ્યું કે “હે ભગવન, એ પુરુષોત્તમ તે વળી કયા દેવ છે, અને તેમનું શું માહાત્મ્ય છે, એ વિષે મને કહો” આશ્ચર્ય થાય છે. માટે કૃપા કરીને તેમની કથા વિસ્તાર પૂર્વક મને કહેા.”

સત્તુનિ શૈનકાન્તિ ઋષિયોને કહે છે, એ પ્રમાણે બહરિકાશ્રમને વિષે નારાયણ પ્રત્યે નારદ મુનિયે પૂછ્યું, તે સાંભળી તેમણે નારદની એકાગ્રવૃત્તિ જોઈને કહ્યું કે “હે વત્સ, એ પુરુષોત્તમ તો એક માસનું નામ છે, અને તેનો સ્વામી સાક્ષાત્ કૃપાસાગર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ (શ્રીહરિ) હોવાને લીધે તેનું નામ સર્વ ઋષિયોએ પુરુષોત્તમ માસ પાડ્યું છે. માટે એ પુરુષોત્તમ માસનું જે કોઈ મનુષ્ય ભાક્ત પૂર્વક વ્રત આચરશે તેના ઉપર પરમ પુરુષોત્તમ શંતુષ્ટ થશે.” એ સાંભળી નારદ મુનિયે ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે “હે ભગવન્ મધુ, માધવ, શ્રાવણ, માર્ગશીર્ષ ઇત્યાદિક માસોનાં માહાત્મ્યો તો મેં સાંભળેલાં છે, પણ તેની અંદર પુરુષોત્તમ માસની કથા કદી સાંભળવામાં આવી નથી. માટે કયા મહિનાને પુરુષોત્તમ માસ કહેવો, તથા તેના સ્વામી તે કૃપાસાગર પુરુષોત્તમ કેવી રીતે થયા તે સર્વ મને દયા કરી કહો. હે સત્યસ્વરૂપ કૃણુસાગર પ્રભો, તે પુરુષોત્તમ માસનું સ્વરૂપ કેવું છે, ને તેનું વિધાન કેવી રીતે કરવું—અર્થાત્ તે માસ જ્યારથી શરૂ થાય ત્યારથી તેના અંગમૂત શાં શાં વ્રતોં આચરવાં, તેમાં સ્નાન દાનાદિ કેવી રીતે કરવું, તે સમયે જપ, પૂજા, તથા ઉપવાસ કેમ કરવા, તે તથા તે માસનું વ્રત કરવાથી કયા દેવ સંતુષ્ટ થાય છે, ને તે શું ફળ આપે છે, તેં સવ મને કૃપા કરીને કહેશો. હે તપોધન, મેં જે આપને પૂછ્યું, તે ઉપરાંત પણ જે કંઈ કહેવા યોગ્ય હોય તે મને જરૂર કહેશો એવી આશા છે. કારણ કે દયાળુ મહાત્મા પુરુષોત્તમો સ્વભાવજ્ઞ હોય છે કે કદાચ કોઈ પ્રશ્ન ઉપર પોતાના શિષ્યનું દુર્લક્ષ થવાથી તે પૂછવામાં ન આવ્યું હોય તોપણ તેનો પોતાના શિષ્યને ઉપદેશ કરે છે.

“વળી હે ભગવન્, આ પૃથ્વી ઉપર જે જે મનુષ્યો અવતરે છે, તેઓમાં કેટલાક પારકા ભાગ્યપર જીવે છે. (અર્થાત્ પારકી આશાથી હમેશાં દુઃખી છે), કેટલાક દારિદ્ર વડે દુઃખી છે; કેટલાક રોગી, દીકરા વગરના, જડ, સુંગા, દાંભિક, અવિદ્વાન, મલીન, નારિતક, નિર્બળ, નીચ, લપટ, પારકી સેવા કરી પેટ ભરનારા, આશાભંગ, ભગ્નસંકલ્પી (જેનું ધારેલું પાર ન પડેલું હોય તે.), વીર્ય વગરના, કુરૂપા, કુષ્ટ આદિ રાજ રોગોથી પીડિત, વ્યંગ (જેના શરીરના અવયવ ઓછા હોય તે.) અથવા અંધ હોવાથી અતિ દુઃખી છે; કેટલાક પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્રો, માતા, પિતા, ઇત્યાદિના વિયોગથી દુઃખી છે; કેટલાક શોક તથા નાના પ્રકારનાં સંકટોથી શરીરે ક્ષીણ થવાથી પરમ દુઃખી છે; અને કેટલાક પોતાની ઈચ્છિત વસ્તુનો વિયોગ થવાથી પરમ દુઃખી છે. તો એવી રીતે અનેક પ્રકારે પીડાતા પ્રાણીઓના હિતને અર્થે આ કથાને પ્રસંગે એવું

જીતમ વ્રત ખતાવે, કે જેનું આચરણ કરતાં તે શું, પણ જેનું શ્રવણ કિંવા પઠન (પાઠ કરવો તે.) માત્ર કરવાથી પ્રાણી, ઉપર કહેલા દુઃખોના બંધનમાં પડે નહિ, વળી હે ઋષિરાજ, આ ભૂલોકનું અટલ કરતાં વૈધવ્ય (રંડાપો), હિંસા દોષ, રંત, પિત્ત, અપસ્માર, ક્ષય વગેરે અનેક પ્રકારની દુષ્ટ વ્યાધિઓથી થતું વિકલાંગત્વ, (દેહનું આકુળ વિકુલ થવું તે.) ઇત્યાદિ ઘણા પ્રકારથી લોકોને પિડિત થતાં મેં જ્ઞાયા છે, તેથી હું ઘણાજ દુઃખી થયો છું, માટે હે જગન્નાથ, મારા ઉપર કૃપા કરીને મનને આનંદ આપે એવા વ્રતનું કથન કરો; કારણકે આપ સર્વજ્ઞ છતાં સર્વ તત્ત્વોનું તત્ત્વ છો. ”

સૂત પુરાણિક કહે છે—હે મુનિયો, આ પ્રમાણે દેવર્ષિ નારદજીનાં મધુર અને નમ્ર વચન સાંભળી શ્રીનારાયણ ઋષિ અતિ પ્રસન્ન થયા; એથી શ્રેષ્ઠ મુનિ નારદજીનો યથાયોગ્ય પૂજાદિ સત્કાર કર્યો, ને પછી મહાગંભીર વાણીવડે કરીને તેમના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર કહેવા લાગ્યા.

### અધ્યાય ૩ જો.

ઉપર પ્રમાણેનું સૂતમુનિનું વચન સાંભળી શૌનકાદિ ઋષિયો તેમને કહેવા લાગ્યા કે “ હે પુરાણિક, હવે એ નારદમુનિએ કીધેલા સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર નારાયણે કેવી રીતે આપ્યા; ને તેમણે શી કથા કહી, તે કૃપા કરીને અજ્ઞાને કહો. ” એ સાંભળી સૂતજીએ તેમને કહ્યું, “ હે ઋષિવરો, એ નારાયણ તથા નારદના પવિત્ર સંવાદરૂપ મેં જે સાંભળ્યું છે તે હવે શ્રવણ કરો. ” એમ કહી નીચે પ્રમાણે કથા ચાલુ કીધી:—

નારદ ર્ષિનાં એ સર્વ પ્રશ્નો સાંભળિને અતિ હર્ષ પૂર્વક તેમને કહ્યું, “ હે વત્સ પૂર્વે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને ધર્મરાજ (યુધિષ્ઠિર) એ એવાજ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. એક સમયે તે પરમ ધાર્મિક તેમજ અભત શત્રુ (જેને માથે કાષ્ટ શત્રુ નહિ) યુધિષ્ઠિર રાજાને ધૃતરાષ્ટ્રના દુર્યોધનાદિ પુત્રોએ ધૂત (જુગટું) રમતા હરાવી દીધા, ને છેવટે તે પૌતાનું આશુ રાજ્ય તથા સ્ત્રી પણ હાર્યા ત્યારે તેમની ધમક્ષ તે દુષ્ટ કૌરવોએ અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થનારી દ્રોપદીજીને કેશ ઝાલી સભા વચ્ચે ખેંચી લાવી તેમના શરીર પરથી વસ્ત્ર ઉતારીને મહાકષ્ટ દીધું હતું, તે સમયે પુરાણ પુરુષોત્તમે તેમનું રક્ષણ કીધું હતું. પણ રાજ્ય જુગટામાં હારી જવાથી દ્રોપદી સહિત સર્વ પાંડવો નગરનો ત્યાગ કરીને વનવાસે નિકળ્યા, તે જગતમાં આવેલા કામ્યકવનને વિષે જઇ વસ્યા, ને ત્યાં વનમાંનાં રૂઝ પુષ્પા-

દિક ભક્ષણ કરીને શરીરે અતિદુઃખ ભોગવવા લાગ્યા. નિર્જન સ્થળમાં રહેવાને લીધે તેમનાં શરીરોપર બહુ મલીનત્વ આવી ગયું, શરીરના નખ તથા કંશે વંધી ગયા, ને તપસ્વીસમાન સ્થિતિ થઇ રહી. આ હકીકત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ખબર પડવાથી પાંડવોને જોવાને અર્થે રૂપિયો સહિત પોતે તે વનમાં આવ્યા. ભગવાનને આવતા જોઇ પાંડવોએ તત્કાળ 'ઊઠી એમ પૂર્વક આલિંગન દીધું, ને નકુલ તંથા સહદેવે તેમના ચરણ કમલમાં નમસ્કાર કર્યા આ વખતે દ્રૌપદીજીએ પણ અતિસ્વસ્થ અંતઃકરણથી ભગવાનને નમસ્કાર કર્યો. ભગવાને અરજીનાદિ પાંડવોને વસ્ત્રને બદલે હરિણનાં ચામડાં પહેરેલા, ધુળથી ઢંકાઇ ગયેલાં શરીર તથા તેપર વંધી ગયેલા કંશે સહિત જોયા, તેમજ દ્રૌપદીનું શરીરપણ અત્યંત દુઃખ અને કલેશથી વ્યાપ્ત જોયું, ત્યારે ભગવાનને મનમાં ઘણું જ દુઃખ થયું. “અહો! મારા ભક્તો આવા દુઃખી છે! શું દુષ્ટોએ એમને સંકટમાં નાંખ્યા! હવે હું એ અધર્મી કૌરવોનો સમૂહો નાશ કરું.” આવા વિચારથી ભગવાન ને તુરત મહાક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, જેથી તેમની બ્રહ્મદી અતિ વક્ર થઇ દક્ષિણ મહાકૂર અને વક્ર દીસવા લાગી. ચક્ષુ લાલ ચોળ સરખાં થઇ ગયાં, ને જાણે એક સાથે કંશેડો કાળ પ્રકટ થયા હોય તેવો ભયંકર દેખાવ તેમના મુખને થઇ ગયો. પોતાના દાંત વડે હોઠ ફરડવા લાગ્યા, તેથી જાણે ત્રેલોક્યને દહન કરનાર પ્રલયાગ્નિજ હોયતી શું એમ ભાસવા માંડ્યું. આ વખતે જાણે જ્વનકી હરણ થવાને લીધે તેમનાં વિયોગથી તપી ગયલા દશરથપુત્ર રામચંદ્ર ઊભા હોયતી શું તેવું શ્રીકૃષ્ણનું ભયંકર સ્વરૂપ જોતાંજ અર્જુનને ધ્રુજાટ વણ્ટયો. એથી તુરત ઊઠી ધર્મરાજની આજ્ઞા લઇ તેણે ભગવાનનું સ્તવન આરંભ્યું:

“હે, જગદીશ્વર, આપ આ સર્વ જગતના નાથ તથા રક્ષક છો, ને તે જમતમાં હું પણ આવી ગયો, તો પછી આપ મારી રક્ષા કેમ કરતા નથી? વળી આપ કે જેની માત્ર કરડી નજરજ થવાથી મોટા પ્રહાર સરખાનો પણ નાશ થઇ જાય છે, તેમને બ્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે, તો તેથી કાણ જાણે શું વિદ્ય થશે તે કહી શકાતું નથી. તેથી હે તાત, હે જગતપતિ, આપ સંહાર કરનારા ક્રોધને શમાવી દો. હે પ્રભા, આપ જોવાને બ્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે તો આખું ત્રેલોક્ય નાશ પામશે. કારણકે આપ સર્વ તત્વોના જાણનાર, સર્વ કારણોના કારણ, વેદ તથા વેદાંગોના બીજરૂપ જે ઝોંકાર તેના પણ બીજરૂપ અને પરમેશ્વર છો. આપ સર્વ સચરાચર જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ મંડળીક પદાર્થોમાં પણ મંગળરૂપ અને સર્વના સનાતન બીજરૂપ છો. ને એવા છતાં માત્ર



એક જણના અપરાધથી આખા જગતનો નાશ શા સાર કરવા ધારોછો ?  
એક મત્સર જેવા જંતુને દહન કરવામાટે આખા ધરને કેમ બાળી મૂકાય !

આવીરીતની અર્જુનની સ્તુતિ સાંભળી ભગવાન અત્યંત પ્રસન્ન થવા થી ક્રોધ શમાવી ચંદ્ર સમાન શીતળ યમગ્યા, તે જોઈ પાંડવોને બહુ આનંદ થયો. પછી ભગવાનની ઉપરના અતિ પ્રેમ તથા પ્રીતિથી વિભ્રાણ અને પ્રકૃષ્ટિત થઈ પાંડવોએ તેમની બહુ હર્ષયુક્ત પૂજા કરી, ને વનમાંથી આણેલાં પકવ તથાં મધુર ફળો અરોગાવી સંતુષ્ટકીધા.

નારાયણ કહેછે, “હે નારદ હવે શરણ્ય તથા ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થયાછે એવું જાણી અર્જુને બંને હાથ જોડી વારંવાર તેમને વિનંતી પૂર્વક નમસ્કાર કરયા. તે સાક્ષાત શ્રીમુખનાં વચનામૃતોથી પોતાના કાન પાવન કરવાનો સમય આવ્યો જાણી તેનો લાભ લેવા માટે અનેક પ્રકારનાં હરિચરિત્રો સાંભળવા સાર તેમના પ્રત્યે પ્રશ્નો કરીધા; ને એમાં પ્રસંગો પાત તેં મને પૂછ્યો છે ( પુરુષોત્તમ માસવિષે ) તેવો પ્રશ્ન અર્જુને ભગવાનને પૂછ્યો. આવી રીતે પાંડવોનો અત્યંત ભક્તિભાવ તથા પોતાપરતું હેત જોઈ અતિશય રાજી થઈને ભગવાને દ્રૌપદી સહિત તે સહુની બહુ દિલાસાથી આગતા સ્વાગતા કરી, ને પછી તેમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેમને નિચે પ્રમાણે હિતકારક વચનો કહેવા માંડ્યા:—

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે, હે રાજન, “હે પાંડવો, તમારું કલ્યાણ થાયો. તમને ધન્ય છે, તમે આ જે પ્રશ્ન મને પૂછ્યો છે તેનો પ્રત્યુત્તર કરવાને કોઈ પણ ઉત્સાહ કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે તે પ્રશ્ન ઘણો અપૂર્વ ( આગળ કોઈએ ન કરેલો એવો ) છે. હે અર્જુન જો કે આ તારો શુભ પ્રશ્ન મોટા રૂપિયોને પણ ઘણો દુર્ધટ છે, તથાપિ તું મારો ભક્ત તેમજ મિત્ર છે, અને વળી તને તે કથા સાંભળવાની પરમ જ્ઞાસા છે માટે હું તારી આગળ અતુકમે પ્રકાશ કરું છું તે શ્રવણ કર. આ ઈશ્વર કૃત જગતમાં ચિરકાળ રહેનારા સ્થાવર તથા જંગમ જે જે પદાર્થો છે, તે સર્વને માથે પોતપોતાના અધિકારી દેવતાઓનું સ્વામીપણ હોય છે. જેમકે ચૈત્રને આદે લઈ બાર માસ પ્રત્યેકમાસની અંદરનાં પક્ષ, તિથિ વાર, દિવસ, ઘટિકા, પ્રહર, રાત્રિ રતુ, મુહુર્ત, દક્ષિણ તથા ઉત્તર એ એ અચન તથા સંવત્સર, એવી રીતના અનેક પ્રકારના કાળના વિભાગો કરેલા તે સર્વને માથે પોતપોતાના સ્વામીઓ છે. તેમ નદી, સમુદ્ર, દ્રહ ( ઘો ), કુવા, વાવ તથા નાનાં ઝરાઓ એ વગેરે જળનાપણ અનેક વિભાગો છે તેમને તથા લતા, ઔષધી, વૃક્ષ, વનસ્પતિ ઇત્યાદિ વનના વિભાગો ને અને નગર, ગ્રામ, પત્તન, ગરિ એ વગેરે સ્થળના વિભાગોને માથે પો-

તપોતાના સ્વામીઓ છે, જે મૂર્તિમાન છતાં સૌ સૌના ગુણો વડે પોતપોતાના અધિકાર ઉપર છતાં સર્વને પૂજવા લાયક છે, ને વળી તે સર્વ પોતાના સ્વામીઓના સંયોગ વડેજ માહાત્મ્ય પામીને શોભે છે. એ પ્રમાણે સદા નિયમિતરીતે સર્વ સૃષ્ટિ ચાલી જાય છે, તેમાં ઉપર જણાવેલા કાળ વિભાગો પણ વર્તે છે. હવે આપ્રમાણે નિરંતર ચાલવાથી કાળની વધ ઘટ છતાં કોઇ સમે તેમાંથી અધિક માસ ઉત્પન્ન થયો. ચૈત્રને આદે લઘુ વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ અને છેવટ દ્વાગણ સુધી ખારેમાસ છે, તે તો નિયમપ્રમાણે એક પછી એક પોતાનો કાળ ભોગવતા જાય છે, પણ તેઓમાંની કોઇ કોઇ વખતથી તિથિઓની વધઘટ રૂપમેલ એકઠોયઘ કેટલેક વખતે તેનો આખો મહિનો થયો, જેથી તેનું નામ મળમાસ પાડયું, અને ખાર મહિનાથી અધિક એ તેરમો મહિનો થયો, માટે તેને અધિક માસ કહેવા માંડ્યો. હવે આ અધિકમાસ નવોજ ઉત્પન્ન થયો, માટે તેને માથે, કોઇ સ્વામી (અધિકારી દેવતા) મુકરર થયેલો ન હોવાથી તેને લોકો નિંદકારક અને અયોગ્ય કહેવા લાગ્યા. વળી તે માસમાં બીજા દરેક મહિનાઓમાં આવતી સૂર્યની સંક્રાંતિ પણ ન આવવાથી અને તે મળ (મેઘ) રૂપ હોવાથી કોઇપણ શુભ કર્મ તેમાં કરવું નિંદ છે, એમ થઇ પડવાથી આ અધિકમાસ આખા જન સમુદાયમાં નિરૂપયોગી થઇ પડ્યો. નાના પ્રકારના લગ્ન સમારંભો, યજ્ઞક્રિયાઓ, દેવપ્રતિષ્ઠાઓ, તથા એ શિવાય બીજાં અનેક મંગલ કાર્યો આ અધિકમાસ આવે ત્યારે બંધ રહેવા માંડ્યાં કોઇ પણ નવાકાર્ય નો આરંભ કરવો પણ આ માસમાં લોકોએ તજી કીધો, ને એમ સઘળી વાત તિરસ્કાર થવાથી અપમાન પામી એ મળમાસ બહુ ખેદપામી ખિન્ન થઇ ગયો. સર્વ તરફથી અપમાન પામવું, અને કુડુંબ, નાત, જાત અથવા ઈષ્ટ મિત્ર, સ્વામી ઈલાદિ વગરના કેવળ નિરાશ્રિત અને નિરાધાર થવું, એના જેવું બીજું ખેદ પ્રદ શું છે? માટે આથી મહાદુખ પામી તે પોતાના મનમાં બહુ જિંતા કરવા લાગ્યો, ને હવે શું કરવું તેની તેને કશી સૂઝ પડી નહિ. પણ દુઃખમાં ધીરજ ધરવી એ સત્પુરૂષનું લક્ષણ છે, અને તેમ કરવાથી ગમે તેવા મહાસંકટમાં ચારે બાજુથી ધેરાયલા મનુષ્યને પણ એકાએક તેમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ મળી આવે છે. તેમ આ મળમાસના સંબંધમાં પણ બન્યું. ચારે બાજુથી સર્વના તિરસ્કાર અને ત્યાગને પાત્ર થયેલો હોવાથી તે મહા સંકટના બોજમાં દટાયેલો હતો, તે વખતે તેને એકાએક સ્મરણ થઇ આવ્યું કે “અરે! મેં સાંભળ્યું છે કે, જે આ નાથ છે, જેને કોઈ શરણે રાખવું નથી, ને જેને કશો આશ્રય નથી, તે પ્રાણીને પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ હરિ પોતાનો ઉદાર આશ્રય આપે છે. અને તટ-

લાજ માટે તે અનાથ નાથ, અશરણ શરણ અને નિરાશ્રિતના આશ્રય કહેવાય છે. માટે હું પણ તેમને શરણે કાં ન જઉં?”

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે, “હે અર્જુન, આવો વિચાર કરી મનમાં અત્યંત ધી-રજ ધરીને તે મળમાસ હું જ્યાં વૈકુંઠમાં બેઠો હતો ત્યાં મારે શરણે આ-વ્યો. ત્યાં મહા તેજસ્વી મણિમય ભુવનને વિષે અમૈલિક રત્નજડિત સિંહાસનપર મને બેઠોજો જોઈને તેણે પૃથ્વીપર પડી મને દંડવત્ પ્રણામ કરયા, તે પછી ધૈર્યથી બંને હાથ જોડીને અગ્રથી ભરેલી આંખો તથા ગ-દગદિત વાણી વડે મારીપ્રયે સંભાષણ કરવા લાગ્યો.”

સૂતે કહ્યું કે “હે ઋષિવરો, આટલી કથા કહીને તે અદરિકાશ્રમને વિશે નિવાસ કરનાર મહર્ષિ નારાયણ બોલતા બંધ રહ્યા ત્યારે નારદે તેમને વળી પ્રશ્ન કર્યો કે “હે પ્રભુ, વૈકુંઠ, કે જેને વિષે એક ક્ષણ માત્ર નિ-વાસ કરવો એ મોટા યોગીઓને પણ દુર્લભ છે, તે પવિત્ર ધામના અવિ-પતિ, પૂર્ણરૂપ, જગતનાં પાપને હરનાર, ભક્તિથી પ્રાપ્ય (ભક્તિથી મળે તે) જગતને અભય આપનાર, મુકુંદ અને બ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુના ચરણ કમળને શરણે જઈએ મળમાસે શું ભાષણ કર્યું, તે કૃપાકરી, જણાવશો.”

### અધ્યાય ૪ થો.

નારાયણ કહેછે, હે નારદ, ભગવાનની સન્મુખ અધિકમાસે જે જે કહ્યું તે લોકોના હિતાર્થ હું તને સંભળાવું છું. તે બોલ્યો, “હે ભગવંત, હે નાથ કૃપાનિધે, હું આપને શરણે આવ્યો છું, તો મારું તો રક્ષણ કેમ નહિ કરો. હે હરે, મોટા મોટા બલિષ્ઠ અને શિષ્ટ પુરૂષોએ મને “મળ માસ” એવું નામ આપ્યું છે, તે હું અનાથ તથા સંક્રાંતિ રહિત છું તથી મારે માથે સ્વામી ન હોવાના હેતુથી “મળમાસ” જાણી સર્વ લોકોએ મને શુભ કર્મથી તજ્યો છે. માટે આપને અશરણ શરણ તથા પરમ કૃપાળુ જાણી હું આપને શરણે આવ્યો છું. એવું છતાં આપ મારી સંભાળ કેમ લેતા નથી? આપનું કૃપાળુપણું ક્યાં ગયું? આપ આજે આવા કઠોર કેમ થઈ ગયા? હે દીનવત્સજ આપે વસુદેવપત્ની દેવકીજીનું મહા દુઃખ કંસના બંધ થી રક્ષણ કર્યું; દુઃખ ખુદિવાળા દુઃશાસનના પાશથી દ્રૌપદીને આપેજ મુક્ત કરી, યમુના નદીના વિષયુક્ત જળથી ગાયો તથા ગોવાળોનું રક્ષણ પણ આપેજ કર્યું, તેમજ તે યમુનાને નિર્વિષપણુ આપેજ કરી, વળી એ ગાયો તથા ગોવાળોનું મહા દાવાનળ અગ્નિથી પણ આપેજ રક્ષણ કર્યું, મગધ દેશાધિપતિ જરાસંધના બંધનમાંથી ધણીક રાજાઓને

પણ શરણે આવવાથી આપેજ મુક્ત કીધા; તો એવીજ રીતે હું આપને શરણે આવ્યો છું છતાં આપ મારું રક્ષણ કેમ નહિ કરો? માટે હે ભગવાન, જેવી રીતે આપે ધણી શીઘ્રતાથી સમુદ્રમાં રહેનાર માહ ( મગર ) ના મ્હોંમાંથી ગળેંદ્રને મુક્ત કરી તેનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેવીજ રીતે આ સમયે મારું રક્ષણ કરો.” એ પ્રમાણે તે મળમાસ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી નેત્રથી આંસુ વહેતા વહેનાં કર જોડી તેમની સન્મુખ ઊભો રહ્યો. ભારે તેની સ્તુતિ સાંભળી તેમજ તેની એવી દયામણી સ્થિતિ જ્ઞાન ભગવાનને અત્યંત દયા આવી, તેથી તેની આશ્વાસના કરી તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે “ હે વત્સ, આટલું બધું દુઃખ શાને ધરે છે? આવા અત્યંત દુઃખમાં તું દટાઈ ગયા છતાં મારે શરણે આવ્યો છે, તો હું નિશ્ચે તેમાંથી તારો ઉદ્ધાર કરીશ. જે તું મને શરણુ થયો તો પછી તારે હવે કંઈ શો ક કરવાનું કારણ નથી. કોઈ પણ પ્રકારનું સંકટ આવી પડ્યું હોય છતાં જે પ્રાણી આ (વૈકુંઠ) લોકને વિષે આવ્યો તને તે દુઃખ કરી બાધ કરી શકતું નથી. તો પછી તું શા વાસ્તે શોક કરે છે? આ વૈકુંઠ, કે જેમાં શોક, જરા ( ધરડપણ ) અને મૃત્યુ તો પ્રવેશજ નથી કરી શકતાં, અને જે સદા આનંદથીજ ભરપૂર છે, તેમાં આવીને તું શામાટે દુઃખી થાયછો? આવે ઠેકાણે તને દુઃખી અને ક્ષીણ થતો જેમ સર્વને આશ્વર્ય થાય છે, માટે તારું સર્વ વૃતાંત મને નિવેદન કર.”

એવું ભગવંતનું વાક્ય સાંભળતાંજ માથે ઉપાડેલા બોજથી ભારે ખરતા માણસનો જોજો ઉતારી નાંખતાં તે જોવો પરમ સુખપામે છે, તેવો જ આનંદ પામી મળમાસ તેમની ( હરિની ) પ્રત્યે નીચે પ્રમાણે પોતાનું દુઃખ વર્ણવવા લાગ્યો:

‘હે ભગવત, આપ આખા જગતમાં આકાશની પેઠે સર્વસ્થળે વ્યાપી રહ્યા છો, તો પછી આપનાથી તે અજ્ઞણીશી વસ્તુ હોય? આપ વિભૂ એટલે સ્વરાચર પદાર્થોમાં નિવાસ કરનારા, સર્વના સાક્ષિભૂત, આખા જગતના નેત્ર રૂપ, કુટસ્થ ( માયામાં વસેલી ), અને સકળ પ્રાણિમાત્રનું જીવન છો; તથા આપના વગર કોઈપણ વસ્તુ ઠાલી નથી, તો પછી આપ મારા જેવા નિર્ભાગ્યવાનના અંતઃકરણનું દુઃખ કેમ નહિ જાણતા હો? પણ હું સારી રીતે જાણું છું કે આપ તો સર્વના અંતર્યામી છતાં ઈતર જનોને જણાવવાને અર્થેજ મારી પાસેથી સાંભળવા ઈચ્છો છો. એમ છે તો હું મારું ત અનિવાર્ય દુઃખ આપની આગળ નિવેદિત કરું છું, કે જેનું ખીજ કોઈ નું પણ દુઃખ આપે સાંભળેલું કે જોયલું સુધ્ધાં નહિ હોય. હે સ્વામી એક નાનામાં નાની ક્ષણ અને પળથી માંડી ને તે મુહૂર્ત, રાત્રિદિવસ, પક્ષ

માસ અને છેવટે સંવત્સર પર્યંત સર્વ કાળવિભાગો પોતપોતાના સ્વામીના અધિકારથી નિરંતર નિર્ભય તથા આનંદમાં રહેછે. અને હું પણ તેઓના જેવોજ એક કાળ વિભાગ છું, ને આપની ઇચ્છાથીજ આ જગતમાં ઉત્પન્ન થયેલો છું, છતાં મારું કશું નામજ નહિ, મારે માથે કોઈ સ્વામી જ નહિ, તથા મારે કોઈનો આશ્રય પણ નહિ તેથી સર્વેએ મળી મને સત્કર્મથી દૂર કર્યોછે. ને તેઓ તરફથી એમ તિરસ્કાર થવાથી કોઈ અંધ જન જેમ ખાડામાં પડીજવાથી તેમાં કંટાળી છેવટે મરવાનેજ ઇચ્છે તેમ હું પણ આ અવદશાને પ્રાપ્ત થવાથી મોતનેજ ઇચ્છુ છું. જે નિંદાપાત્ર થયા તેને જીવવા કરતાં મરવુંજ લલું છે ને જે નિત્ય ને માટે સંતાપનો ભોગ થઇ પડ્યા, તેને તે સુખ ક્યાંથીજ હોય ! માટે હે ભગવાન હું એટલુંજ કહેવા માગું છું કે હવે મારે જીવવાની ઇચ્છા નથી. હે પ્રભો, આપ પરદુઃખ ભંજન તથા પરોપકાર કરનાર હોવાથી વેદ તથા પુરાણોને વિષે પુરુષોત્તમ એવે નામે પ્રસિદ્ધ છો, માટે પારકો ઉપકાર કરવો, તેમજ શરણે આવનારનું દુઃખ દુર કરવું, એ વગેરે જે આપના સ્વાભાવિક ધર્મો છે, તે ધ્યાનમાં લઇ મારા સંબંધમાં આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરશો. એ ઉપરાંત હું દીનજન આપને ધણું શું કહું ? એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી છેવટે હે હરે, હું મરું છું, મરું છું, મારું રક્ષણ કરો એમ મોટેથી પોકારતો એકદમ તે લક્ષ્મીપતિ (વિષ્ણુ) ના ચરણમાં પડ્યો. જે જોઇ સર્વ સભાને આશ્ચર્ય થયું !

એ પ્રમાણે તે અધિકમાસ વિનંતી કરી નિરાશ થઇને પડી ગયો તે જોઇ પ્રભુને અતિશય દયા હતપન્ન થઇ; તેથી મેધંતી ગર્જના સમાન ગંભીર અને રમ્યવાણીવડે તેના પ્રત્યે ચંદ્રકિરણ સમાન શીતળ કરનારં ભાષણ કરવા લાગ્યા.

સૂત પુરાણિએ શૌનકાદિ ઋષિયોને કહ્યું, “હે મુનીવરો, એ પ્રમાણે બદરિકાશ્રમ નિવાસી મહર્ષિ નારાયણે નારદમુનિ પ્રત્યે પાપોતો નાશ કરનારી કથા કહી જે સાંભળી અતિ આનંદ પામીને સપ્રેમ અંતઃકરણ વડે હવે પછીનુંં વૃતાંત સાંભળવા નારદમુનિ તત્પર થઇ રહ્યા. ”

### અધ્યાય ૫ મો.

પછી નારદે પૂછ્યું કે “હે નારાયણ એ અધિકમાસને પછી વિષ્ણુ ભગવાનને શું કહ્યું?” એ સાંભળી નારાયણ ઋષિ બોલ્યા કે “હે વત્સ, આપણે આગળ કહી ગયા કે કામ્યક વનને વિષે અર્જુનાદિ પાંડવો આગળ શ્રી કૃષ્ણે આ કથા કહેલી છે તેમણે અર્જુનને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું:—

તે અધિકમાસ થીદરિ સન્મુખ લાંબો થઈને પડેલો છે, તેને ગરૂં પોતાની પાંખો વડે વાયુ ઉડાડી સાવધ કર્યો, ત્યારે તે બોલ્યો કે “ હે પ્રભો, હે જગત્પતિ, મારું રક્ષણ કરો. નહિ તો હવે મને જીવનું સારું લાગતું નથી. હું આપને શરણ આપ્યો છતાં મારી ઉપેક્ષા (અવગણના) કેમ કરોછો ? ” આપ્રમાણે વારંવાર વિજ્ઞાપ કરતાં તથા થરથર કાંપતા અધિકમાસને જોઈ ક્યા લાવી વૈકુંઠવાસી ભગવાન તેનો હાથ ઝાલી બેઠો કરતાં બોલ્યા, “ હે વત્સ, બાઈ, બેઠો થા; તારું કલ્યાણ થાએ; તું ખેદ ન કર તું નિરીશ્વર ( માથે ધણીવગરનો ) હોવાથી તારું દુઃખ અનિવાર્ય છે એમ હું જાણું છું, માટે તારા દુઃખનો અંત લાવવાનો ઉપાય મેં યોજી રાખ્યો છે. હે આપ, તું અહિંથી મારી સાથે ગોલોકને વિષે ચાલ. એ લોક ( ગોલોક ) યોગીપુરુષોને પણ પરમ દુર્લભ છે; અને મારું મૂળસ્વરૂપ જે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ તેમનું એ નિવાસસ્થાન છે. તેમાં વસનારા તે શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રના સ્વરૂપનું હું જીવંત કરું ! નવાયટી આવેલા મંથ સમાન શ્યામ જેમના શરીરનું વર્ણ છે, એ જીજ્ઞાસાથી છતાં હાથને વિષે જેમણે મધુરી મુરલી ધારણ કરેલી છે, નવાં ખીસેલાં રાતાં કમળો સમાન કોમળ અને મધુરાં જેમનાં સુંદર નેત્રો છે, તથા જે નિરંતર ગોપીઓના સમુદાયમાં રહેનારા છે; વળી શરદ પૂનેમના ચંદ્ર જેવું નિર્મળ અને સુશોભિત છતાં કાઠિ કામદેવ સરખી લાવણ્યતાથી ભરેલું સુંદર જેમનું સુખારવિંદ છે, વીજળીના સરખી આભાવનું પીતાંબર જેમણે પહેરેલું છે. મુકતાફળો, મણિયો, તથા અનેક પ્રકારનાં સુપુષ્પોની અનેક માળાઓ કાંઠે પેરેહેલી છતાં તે સર્વની આસપાસ આવી રહેલી મોટી વનમાળા જેમણે ધારણ કરેલી છે, શ્રી અંગપર અનેક પ્રકારના રત્ન અલંકારો ધારણ કરેલા છતાં ભક્તવત્સલ પણાને લીધે પ્રેમ લક્ષણ રૂપ મુખ્ય ભૂષણ જેમને શરીરે અત્યંત શોભી રહ્યું છે; સર્વઅંગે કેસર, ચંદન, કસ્તુરી ધસાદિ સૌભાગ્ય પરિમળોનો લેપ કરેલો છે, જેના વક્ષ રચળ (હૃદય) ને વિષે શ્રી વત્સલાંજન અને દેહીપ્યમાન કોસ્તુભ મણી પ્રકાશી રહ્યાં છે. મસ્તકને વિષે જેણે ઉપમમાનાં ઉત્તમ રત્નોથી જડેલો મુકુટ તથા કર્ણોમાં દિવ્ય મકરાકૃતિ કુંડલો ધારણ કર્યાં છે, રત્નમય સિંહાસન ઉપર જે વિરાજમાન થયા છતાં જેની સેવામાં અનેક પાર્ષદ ગણો ઉભા રહ્યા છે. વળી જે બ્રહ્માને આદે લઈ ત્રણે દેવમાં શ્રેષ્ઠ, અને સર્વના જન્માદિકતું સ્વતંત્ર બીજ છતાં સર્વના આધારભૂત તથા પુરાણ પુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે. પોતાની મહા પ્રબળ માયા વડે સર્વને નિયમમાં રાખનારા, ત્રિગુણાતીત પરિપૂર્ણ, સ્વતંત્ર, નિર્વિકાર, તથા નિરાપેક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છે, તેજ તારું દુઃખ દૂર કરશે; માટે ચાલ આપણે તેમની પાસે જઈએ.”

એવી રીતે કહી મધ્ય સમુદ્રમાં હુળતા મનુષ્યની બાંહે પકડી જેમ નાનિક વહાણમાં લઇલે, તેમ તેનો હાથ પકડી પરમધ્યાણુ દરિ તેને ગોલોકને વિષે લઇ ચાલ્યા. એ ગોલોક સ્થાન એણું દિવ્ય અને પ્રકાશિત છે કે જાણે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરી જ્ઞાન માર્ગ પ્રકાશ કરનારો મહાજ્યોતિદીપક હોયની ! વળી આ ગોલોક પ્રલય કાળમાં પણ સર્વ લોકોની પેઠે નાશ ન થતાં સદા અમળ અને અવિનાશીજ રહે છે. કારણકે અસંખ્ય વિશ્વના જન્માદિકના કારણરૂપ સ્વેચ્છાચારી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ઇચ્છાથીજ તે (ગોલોક) કાટિ સૂર્ય સરખું પ્રકાશમાન અને નાશ રહિત વિરાજે છે. પાતાળ, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ એમણે લોકની ઉપર જે બ્રહ્મરૂપ છે. મહાજ્યોતિ પ્રકાશે છે, તેની અંતર્ગત (માહે) પરમ મનોહર અને અક્ષય તે ગોલોક આવેલું છે. એ ત્રણ કાટિ યોજન વિસ્તાર વાળું મંડલાકાર અને સર્વોત્કૃષ્ટ મહા તેજસ્વી છે; અમૂલ્ય રત્નમય તે લોકની ભૂમિ છે, ઉત્તમ રત્નોથીજ રચાયલાં દિવ્ય અને સુશોભિત અસંખ્ય મંદિરો તેમાં સોભી રહ્યાં છે. વળી ત્યાં આધિ, વ્યાધિ, જરા, મૃત્યુ, શોક, ભય વગેરે કશું પણ ન હોવાથી તે લોક યોગી પુરુષોને પણ પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છતાં વૈષ્ણવજનોને અવલોકન કરવાને તથા નિવાસ કરવાને યોગ્ય છે; ને સર્વના ઇશ્વર પરમાત્માએ પોતાના અમાધ સામર્થ્ય વડે તેને અંતરીક્ષ ધારણ કરેલું છે. તે લોકથી પચીશ કાટિ યોજન જેટલું નીચું દક્ષિણ બાજુએ વૈકુંઠલોક આવેલું છે, ને ડાબી બાજુએ (ઉત્તર તરફ) તેટલેજ અંતરે શિવલોક છે. આ બે લોક પણ ગોલોક જેવાંજ સુંદર અને મનોહર છે; પરંતુ તેના જેટલાં મોટાં નથી. વૈકુંઠલોક એક કાટિ યોજન વિસ્તારવાળું, ને મંડલાકાર છે તથા દિવ્ય પીતાંબરાદિ વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરનાર વૈષ્ણવો તેમાં નિવાસ કરે છે. વળી તે સર્વેને શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ઇત્યાદિ આયુધો ધારણ કરવાથી અતિશોભીતો ચાર બુદ્ધિઓ છે; તથા તેમની સ્ત્રીઓ પણ મંજુલ શબ્દ કરતાં નૃપુર તથા મેખલાદિ સંગાર ધારણ કરેલી, અને લક્ષ્મીજ સમાન છે.

હવે ડાબી બાજુએ જે શિવલોક છે તે પણ વૈકુંઠની પેઠે એ કાટિ યોજનના વિસ્તારવાળું છતાં અનાદિ સિદ્ધ છે, કારણકે (ગોલોક અને વૈકુંઠની પેઠે) તે પણ સૃષ્ટિના આરંભકાળે ઉત્પન્ન થયું નથી, તેમ પ્રલયકાળમાં તેનો નાશ પણ થતો નથી. એ લોક શંકરના પાર્શ્વદેથી વિરંચાયેલું છે. તેમાં વસનારા મહાદેવના ગણોનાં સ્વરૂપ પણ શંકરના જેવાંજ છે. તેમના સર્વ અંગોપર ભસ્મનો લેપ, સર્પોનાં યજ્ઞોપવીત તથા આભૂષણો, અને કપાળને વિષે ચંદ્રમાં ધારણ કરેલ છે. તેમજ હાથને વિષે ત્રિશૂળ અને

પટ્ટિશ તથા મસ્તકને વિષે (જટામાં) ગંગા ધારણ કરેલાં છે. એવી રીતે સર્વે ત્રિનેત્રવાળા જ્યશાલી તથા મહા શૂરાઓ છે.

હવે એ બંને લોક (વૈકુંઠ અને શિવલોક) ની ઉપર આવેલા ગોપલોકમાં વસનાર જે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. તે પરમજ્યોતિર્મય (તેજસ્વળ) અત્યંત મનોહર, નિરંતર પરમ આલ્હાદકારક તથા સર્વોત્કૃષ્ટ આનંદ પ્રાપ્ત કરનાર છે. એ જ્યોતિસ્વરૂપ (કેવળ તેજનું જ બિંબ) કે જે પરાતપર અને નિરાકાર છતાં આનંદકારક છે, ને યોગ સામર્થ્યે કરીને જ્ઞાનદૃષ્ટિથી યોગીઓ જેનું નિરંતર ધ્યાન ધરે છે, તે બિંબની માંહે જે એક સુંદર, મનોહર અતિશય ઉત્તમ સાકાર (આકારવાળું—મૂર્તિમાન) સ્વરૂપ વિરાજ રહેલું છે, કે જેનું સ્વરૂપ આપણે આગળ વર્ણન કરી ગયા તેવું છે—અશ્વત્થા નીલ (કાળું) કલ્પમાના જેવું શ્યામ જેવું શરીર છે, નવીન ખીલેલા રક્ત કમલ સમાન જેનાં અરુણ નેત્રો છે, શરદઋતુના જેવા કોટિચંદ્રમાની શોભાને વૃન્ધ કરે તેવું જેનું મુખારવિન્દ છતાં કોટિમદન સૌંદર્ય લીલાનું જે સ્થાનકજ છે; વળી જેને ગજેન્દ્ર શુંડના જેવી ચુડી ઉતાર સુંદર આજુઓ છતાં સુંદર ખીલેલાં કમલો સરખા શ્રી હસ્તમાં મુરલી ધારણ કરેલી છે, વદન સદા હસતું અને કટિવસ્ત્ર સુંદર પીતલવર્ણનું પેહેરેલું છે, જેના વક્ત્રસ્થળમાં શ્રીવત્સલાંછનની પૂર્ણ શોભા ઉપરાંત દેહીપ્યમાન કૌસ્તુભમણિ વિરાજ રહેલો છે, જેના સ્નિગ્ધ કેશવાળા સુંદર મસ્તકપર ઉત્તમ પ્રકાશવાલા રત્નોથી જડલો કિરીટ (મુકુટ) તથા પોંચામાં કડાં અને તોડા શોભી રહ્યા છે, જે રત્નસિંહાસનપર વિરાજેલા તથા વનમાલા (કંઠથી તે ચરણ સુધી આવેલી લાંબી કમળ છત્રાદિ સુપુષ્પોની માળા) ધારણ કરવાથી સુશોભિત છે—એજ પરાતપર સ્વતંત્ર સર્વેશ્વર સર્વનું ખીજ, સર્વના અધારભૂત એવા “શ્રીકૃષ્ણ” એવે નામે પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમાત્મા છે. તે પ્રભુ નિરંતર આઠ વર્ષના સુંદર ખાલક જેવડા છતાં ગોવાળને રૂપે રહી ક્રીડા કરે છે; તે કોટિચંદ્રમાના જેટલી શીતળતા ભરેલી દૃષ્ટિપડે ભક્તજન ઉપર અનુગ્રહ કરનારા છે વળી તે શ્રીહરી ઇચ્છારહિત, નિર્વિકારી, પરમશાંત અત્યંત પરિપૂર્ણ અને રાસેશ્વર—ગોપીઓના રાસમધ્યે વિરાજનારા છે. એ પણ મંગળરૂપ, મંગળવસ્તુ ધારણ કરવાને યોગ્ય, સર્વ માંગલ્યમાં માંગલ્ય પરમાનંદરાજ, સર્વદા સત્યરૂપ, અવ્યય, અને નાશ રહિત છે. તે સર્વ સિદ્ધ પુરૂષોના ઇશ્વર, સર્વ સિદ્ધિરૂપ, સર્વ સિદ્ધિના આપનાર, પ્રકૃતિથી (માયાથી) પર, સર્વના નિયામક, સત્વાદિ ગુણુરહિત, અને શાશ્વત (નિત્ય રહેનાર) સ્વરૂપ છે. એ પરમાત્મા આદિ પુરૂષ અવ્યક્ત, સર્વકાળ સ્વતંત્ર અને અદ્વિતીય (જેના જેવો ખીજે કાંઈ નહિ એવા) છતાં ઇન્દ્ર જેમનું



સ્તવન કરે છે. જે સત્યમેવ શાંતરૂપ છતાં શાંતી ધારણ કરનાર પુરુષતા આશ્રય છે, અને પરમશાંત વૈષ્ણવો જેનું ધ્યાન કરે છે; એવું સમગ્ર સર્વોત્કૃષ્ટરૂપ ધારણ કરનાર એકજ એક તે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રજ છે, કે જે સર્વોપરિ ગોલોકને વિષે વસે છે, ” આટલું કહી તે વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુએ પોતાને શરણે આવેલા આધિક્ક્રમાસને સાથે લઈ તે વિરગ્ન નદીથી ત્રિંતાલેલા ગોલોકને વિષે શીઘ્રતાથી ગમન કર્યું.

(સૂત પુરાણીએ કહ્યું,) “હે ઋષિવરો, જેણે કરીને સત્કર્મ પ્રાપ્ત થાય એવી ઉપરતી કથા કહી બદરિકાશ્રમ નિવાસી નારાયણ ઋષિ બોલતા બંધ રહ્યા. મ્હારે તે કથા રૂપી અમૃતના સાગરમાં લીન થયલા નારદમુનિ હવે પછીનું વૃતાંત શ્રવણ કરવાને બહુ ઉત્સાહથી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા.”

### અધ્યાય ૬ ઠો.

નારદે પૂછ્યું, “હે નિષ્પાપ, હે નારાયણ, એ ગોલોકને વિષે જઈ વિષ્ણુએ પછી શું કર્યું, તે સાંભળવાની મારી ઉત્કઠાં છે. માટે કૃપા કરી જણાવશો.” એ સાંભળી મહર્ષિ નારાયણે કહ્યું, “હે વત્સ નારદ અધિક્રમાસ સહિત વિષ્ણુ ભગવાન ત્યાં ગયા, તો તે લોકની મધ્યમાં અનેક મણિમય સ્તંભથી સુશોભિત ભગવંતનું મંદિર આવેલું છે જે કેવળ જ્યોતિર્મય મનોહર સ્થાન છે, તે દુરથી તેમના જોવામાં આવ્યું. તે સ્થાનનાં અતિશય તેજ વડે તેમનાં નેત્રો મીચાઈ ગયાં, પણ તુરત સ્વસ્થ થઈ હળવેથી નેત્ર ઉઘાડી અધિક્રમાસને પોતાની પાછળ રાખી ભગવાન ત્યાં ગયાં તો તેની અંદર એક મધ્યમાં આવેલું બીજું ઉપ મંદિર છે, તેના દ્વારમાં પ્રવેશ કરે છે તો શ્રીહરીને જોતાંજ દ્વારપાળે તેમના ચરણારવિંદને નમસ્કાર કર્યો. પછી છેક માંહે ગયાં, તો ત્યાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ વિરાજેલા હતા તેમને વિષ્ણુએ પ્રેમચંદન કર્યું; ને પછી તે ગોપી સમૂહમાં રત્નસિંહાસનપર વિરાજેલા પરમાત્માની હાથ જોડી રૂઢી પ્રકારે સ્તુતિ કરી:—

“હે પ્રભુ, આપ કે જે સત્વાદિ ગુણ રહિત, અવ્યક્ત અને વ્યય રહિત છતાં ગોપવેશ ધારણ કરવાથી વ્યક્ત છો, એવા સર્વ વ્યાપી ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. જે નિરંતર બાળવય છતાં શાંત, કાટિ મદનતુલ્ય મનોહર, વૃત્તન (નવા) મેંઘના જેવા શ્યામ સુંદર અને ગોપીઓના નાથ છે, તેમને નમસ્કાર કરું છું. જે વૃંદાવનમાં આવેલી સુંદર ઘટાઓમાં રાસમંડલને વિષે નિરંતર રોએ છે. પીતાંબર ધારણ કરનાર, સૌમ્યમૂર્તિ, અને લલિતત્રિભંગી (મુરલીનાદ કરતી વેળા શ્રીહરિ શરીરના મનો-

હર ત્રણવાંક કરી જભા રહે છે, તે અતિ શોભાયમાન આકૃતિ) છે, એવા જે રાસેશ્વર, રાસવિલાસી, રાસોત્સવ કરવાને ઉત્સુક અને સુરલીધર અચ્યુત છે, તેમને વારંવાર નમસ્કાર કરે છે.” આવું સ્તવન કરતાંજ શ્રીકૃષ્ણના પાર્શ્વદે વિષ્ણુનો સત્કાર કરી તુરત તેમને રત્નસિંહાસનપર બેસાડયા.

નારાયણ કહે છે, “ હે નારદ, આ વિષ્ણુએ કરેલું શ્રીકૃષ્ણનું સ્તોત્ર પ્રાતઃકાળમાં જાહીને પઠન (પાઠ કરવો) કરશે તેનાં સર્વ પાપોનો નાશ થઇ જતમ કૃપાની પ્રાપ્તિ થશે. અને તેને પુત્ર પૌત્રાદિની વૃદ્ધિ કરનારી શ્રીગોવિંદની ભક્તિ પ્રાપ્ત થવા ઉપરાંત અપકીર્તિનો ક્ષય થઇને સત્કીર્તિની પ્રાપ્તિ થશે.”

હવે ઉપર પ્રમાણે સ્તવન કરી સિંહાસન પર વિરાજ્યા પછી વિષ્ણુએ પોતાની સાથે જે મળમાસ હતો તેને શ્રીકૃષ્ણના ચરણમાં નમસ્કાર કરાવ્યો; કારણકે તે તેમના સન્મુખ આવતાં બહુ કાંપતો હતો. એને નમસ્કાર કરતો જોઇ શ્રીહરિએ પૂછ્યું કે “આ કાણ છે, ને અહીં શા વાસ્તે આવ્યો છે? જ્ઞાતિ આ ગોક્ષોક કે જેમાં કોઇને પણ દુઃખ ન હતું સૌ સદા સર્વદા આનંદમાં નિમગ્ન રહે છે, ને દુઃખકે દુર્વાર્તા કોઇને સ્વપ્નામાં પણ આવતી નથી ત્યાં આવીને અને વળી મારા સન્મુખ જોભા રહીને એ શા માટે નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા કાઢી રહે છે? ને કંપાયમાન થયો કેમ જોભો છે?” આવાં ધનશ્યામ ગોક્ષોકપતિનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુ સિંહાસન પરથી હેડે ઉતરીને તે મળમાસ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત તેમને નિવેદન કરવા લાગ્યા. તે બોલ્યા કે, “ હે વૃંદાવન ચંદ્ર, સુરલીધર શ્રીકૃષ્ણ, આ અધિક માસ નામના પુરુષનું સર્વ દુઃખ હું આપને વિદિત કરું છું તે કૃપા કરી સાંભળો:—

આપ સર્વેનું અને સર્વેશ્વર તથા સર્વાંતર્યામી છો, તો આપનાથી અન્નદાયું કશું નથી. આ સ્વામી વગરનો મળમાસ છે, જે સર્વનો તિરસ્કાર પામવાથી મહા દુઃખી છે. ને તેટલાજ માટે હું તેને આપને શરણે લઇ આવ્યો છું; માટે આપ તેનાપર કૃપા કરી તેનું દાવાનળ સરખું તીવ્ર દુઃખ દૂર કરશો. એ અધિક માસમાં સૂર્યનું સંક્રમણ (સંક્રાંતિ-દરેક મહિનામાં જે સૂર્યનારાયણ બાર રાશિમાંના અમુક એકાદ રાશિથી બીજા રાશિ સ્થાનપર ગતિ કરે છે તે.) નહિ હોવાથી તે મલીન થઇને શુભ કામને વિષે નિરંતર અયોગ્ય થયો છે. એને માથે કોઇપણ નિયામક દેવતાં નહિ હોવાથી એના અમલમાં (એની અંદરના સર્વ દિવસોમાં) સ્નાન દાનાદિક કશું પુણ્ય કર્મ પણ કરવું નહિ એમ વનસ્પતિ લતાદિકથી માંડીને તે બારે માસ, સંવત્સર, અયનો, દિન, રાત્રિ, ઘટિ, પળ વગેરે સૌએ મળી તેનો

ત્યાગ કર્યો છે; કારણકે તે સર્વ પોતપોતાને માથે અધિપતિ દેવતાઓ હોવાથી તેના ગર્વવાળાં છે. આવી રીતે દુઃખરૂપી દાવાનળ વડે કેવળ દગ્ધ થવાથી હવે મરવુંજ જીતમ છે એમ તે ધારતો હતો તેવામાં અન્યદયાળુ જનોની પ્રેરણાથી વૈકુંઠમાં મારી પાસે આવ્યો, ને ત્યાં રડતાં તથા કાંપતાં કાંપતાં પોતાનું અનિવાર્ય (મટી ન શકે એવું) દુઃખ મને કહ્યું. પરંતુ આપના શિવાય તેનું એ મહાદુઃખ નિવારણ કરી શકનાર કોઈ નથી માટે તેને અહીં લાવી મેં હાથ ઝાલી આપને સ્વાધીન કરીધો છે. કારણકે આપ પારકું દુઃખ જોઈ શકતા નથી. એવું વેદ જાણનારાઓ પણ કહે છે. માટે કૃપા કરીને એને દુઃખ વગરનો તથા આનંદયુક્ત કરો, આપના ચરણારવિંદમાં આવેલો પ્રાણી કદી દુઃખી કે શોકવાન રહેતો નથી એવું વેદ વચન છે. વળી હે પ્રેમી, જો એના ઉપર આપની કૃપા કદાચ ન હોયતો પછી શેવટે મને સંતોષ પમાડવા માટે પણ એનું દુઃખ નિવારણ કરશો. એવી મારી પ્રાર્થના છે. કારણ કે હું એને માટે તો સર્વ કામ દૂર મૂકી અહીં આવ્યો છું. વળી નીતિશાસ્ત્ર સંપન્ન મહાજ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે પ્રભુ સંનિધિ વારંવાર બોલવું નહિ, માટે હવે હું એ સંબંધે આપને વધારે કહેવા ઇચ્છતો નથી.” એવી રીતે પ્રભુનું વિજ્ઞાપન કરીને શ્રીહરિ હાથ જોડી તેમના મુખ કમળ સામું જોતા ઉભા રહ્યા.

આટલું કહી સૂતપુરાણી જાના રહ્યા ત્યારે સર્વ ઋષિમંડળે તેમને કહ્યું, “ અહો! હે સૂત, તમારું કલ્યાણ થાઓ! તમે ભગવદ્ધ્યાત્મત્વ દાન કરવામાં મોટા સૂરવીર છો, માટે તમારું આયુષ્ય ધણાંજ વર્ષોસુધીનું લાંબું થાઓ કે જેથી તમારા મુખદ્વારા અમો નિરંતર શ્રીહરિલીલાત્મત્વ પાન કરવા ભાગ્યવાન થઈએ. હવે હે મુનીશ્વર, તે ગોલોક વાસી શ્રીકૃષ્ણે લક્ષ્મીપતિનું વચન સાંભળી શું કર્યું; તથા પોતે શું બોલ્યા, તે કૃપાકરી કહો; કારણકે વિષ્ણુ અને શ્રીકૃષ્ણનો એ સંવાદ સર્વ લોકોપર પરમ ઉપકાર કરનારો થઈ પડશે. વળી હે સૂત, બ્રહ્મપુત્ર નારદ કે જે પરમ ભાગવત (ભગવદ્ભક્ત) હોવાથી સાક્ષાત્ શ્રીહરિનો દેહજ છે, તેમણે આ સંબંધે મહર્ષી નારાયણને શો પ્રશ્ન કર્યો, તે અમોને સવિસ્તર સંભળાવશો કારણ કે તેમનું પ્રશ્ન કાંઈ સાધારણ નહિ છતાં સંસાર રોગના પરમ ઔષધ રૂપજ છે શી.

## અધ્યાય ૭ મો.

સત્યમુનિ કહે છે, “ હે તપશ્વી ધનવાળા ઋષિવરો, નારદમુનિયે પણ તમારા જેવોજ પ્રશ્ન કર્યો હતો, તેના પ્રત્યુત્તરમાં નારાયણે કહ્યું, “ હે નારદ, એ વિદ્યારથના નામના વિષ્ણુને ગોલોકપતિ શ્રીકૃષ્ણે જેપરમ ઉદાર વચનો કહ્યાં તે એકે ધણું ગુહ્ય છે છતાં તું પરમ ભાગવત હોવાથી હું તને સંભળાવું છું. ક્રમકે જે સુભક્ત, આસ્તિક અને દંભરહિત હોવા છતાં એ શ્રવણ કરવાને પરમ જ્ઞાસુ હોય તેનેજ એ સંભળાવવું જોઈએ. એ ગોલોક નાથનાં વચનો સુકીર્તકર. પુણ્યકારક, યશ વધારનાર, સત્યુત્તર આપનાર. તથા મોટા ભૂપત સરખાઓને પણ વશ કરનાર છે. માટે તેમને અનુસરી અનન્યભક્તિ યુક્ત આચરણ કરવાથી એકે મનુષ્ય દ્રરિદ્રના દુઃખથી પીડાતો હોયતો તેનું દારિદ્ર જર્ઘ બહુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.”

હવે હે વત્સ, તે પુરષોત્તમ પ્રભુ બોલ્યા કે, “હે વિષ્ણુ, હે શ્રીપતિ, હે વૈકુંઠાધીશ, તમે કે જે સાક્ષાત્ મારું સ્વરૂપજ છતાં મારા અંતઃકરણની ગુહ્ય ઇચ્છા પ્રમાણે અનુવર્તન કરનારા છો, તે આ મળ માસને બાંહે સાદી અહીં લાવ્યા તે ધણુંજ સારું કર્યું; એને યોગે આ લોકમાં તમારી બહુ કીર્તિ થશે. તમે જેનો અંગીકાર કર્યો તે જીવનો હું પણ સ્વીકાર કર છું, ને તેટલા માટે આ મળમાસને તેના સર્વ દુઃખથી મુક્ત કરી તેમજ સર્વ થકી અધિક (મોટો) કરી સર્વ વાતે મારી બરાબરજ કરી મૂકું છું. અર્થાત્-ગુણો, કીર્તિ, પ્રભાવ, ઐશ્વર્યતા, પગક્રમ, ભંતને વરદાન આપવું, અને એ શિવાય મારામાં જે જે ગુણો છે તે સર્વને લીધે જેવો હું “પુરુષોત્તમ” એવે નામે આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છું, તેવોજ એ મળમાસ પણ સર્વ લોકને વિષે “પુરુષોત્તમ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થાઓ; જે ગુણો મારામાં છે તે સર્વ તેનામાં પણ સ્થિત થાઓ. અને હે જનાર્દન, સર્વ લોક-મા તથા વેદમાં સુપ્રસિદ્ધ એવું જે મારું પુરુષોત્તમ નામ તે પણ તમારા સંતોષને અર્થે હું તેને અર્પણ કરું છું. એટલુંજ નહિપણ એ અધિકારી (સ્વામી) વગરનાનો સ્વામી પણ આજથી હુંજ થયો. ને હે મધુસૂદન, એવી રીતે મારું સાદૃશ્ય (સરખાપણું) પ્રાપ્ત થવાથી એ મળમાસ બીજા સર્વે મહિનાઓમાં શ્રેષ્ઠ થશે, તથા એ પુરુષોત્તમના નામથીજ સંપૂર્ણ જગત્ પવિત્ર થશે. વળી જગત્માં આ માસ મારા સરખો પૂજ્ય (પૂજવાયોગ્ય) તથા વંદ્ય (નમવાયોગ્ય) થઈને સર્વના દુઃખદારિદ્રનો નાશ કરનાર થશે. બીજા સર્વ માસ સકામ (કાંઈપણ સંસારી કામકાજ સાધવાને માટેજ તે-મનો અપ પડે છે.) છે, પરંતુ આ માસ નિષ્કામ (કાંઈપણ જાતનું કામ

મેળવવાની ઇચ્છા વગર પૂજવા યોગ્ય) હોવાથી સર્વ લોકને મૌક્ષપ્રદ થશે. છતાં નિષ્કામ અથવા સકામ બુદ્ધિ વડે પણ જે કોઈ આ અધિકમાસનું પૂજન કરશે, તેનાં સર્વ કુકર્મો બળી જઈ તે પ્રાણી મારા ચરણારવિંદને પ્રાપ્ત થશે એમાં કશો સંશય નથી. વળી કે મરડધ્વજ, જે કોઈ ભાગ્ય-શાળી મહાત્માઓ, સંન્યાસીઓ, બ્રહ્મચારીઓ વગેરે નિરાહાર (કશે આહાર-ભોજન કરવું નહિ તે.) વ્રત ધારણ કરીને ઉત્સાહ સહિત તપ આચરે છે, તેમજ કેલાક ફળ, પત્ર અથવા માત્ર વાયુનેજ આહાર કરીને તથા કામ, ક્રોધાદિ રહિત થઈ ઇન્દ્રિય સમુદાયને વશ કરીને નિરંતર અરણ્યમાં વસી યાદ, તડકો, વર્ષાદ એ વગેરે સહન કરી મહાયત્તથી ઉગ્ર તપ કરે છે; ને તે સધળું માત્ર મારી પ્રાપ્તિ થવા માટેજ છે, પરંતુ તેઓને મારા ઉત્તમ અવિનાશી ચરણની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી દુર્લભ છે. પરંતુ જે આ પુરુષોત્તમને (મારો અથવા આ અધિક માસનો) ભક્ત હશે, તે તો આ પુરુષોત્તમ માસમાં કરેલા ધર્માચરણ વડે કરીને જરા મૃત્યુ વિનાની મારી ચરણ સેવામાં અનાયાસે પ્રાપ્ત થશે. એવી રીતે આ માસ સર્વ સાધન કરવા માટે શ્રેષ્ઠ તથા સર્વ મનકામના પૂરી કરનાર થયો માટે તેનું મારી પેઠેજ સેવન કરવું એવી મારી આજ્ઞા છે. જેવી રીતે ખેડેલી જમીનમાં પેરેલાં બીજ ફેરોડા ગણો લાભ કરે છે, તેવી રીતે આ પુરુષોત્તમ માસમાં કરેલા પુણ્યથી કરોડગણું ફળ પ્રાપ્ત થશે.

બીજાં સર્વ કર્મો ક્રિયાઓ અને ચાતુર્માસ્યને આદે લઈ સર્વ યજ્ઞો વગેરે કરવાથી જે ફળ થાય છે તેના યોગે મનુષ્યને સ્વર્ગ મળે છે; અને તે યજ્ઞ વગેરે ક્રિયાનું ફળ ભોગવાઈ રહ્યું કે ફરી પ્રાણીને પાછું પૃથ્વી ઉપર આવવું પડે છે. પણ આ પુરુષોત્તમ માસમાં જે પુરુષ યથા વિધિ આદર પૂર્વક માર્ગ સેવન કરશે તે પૌતાના કુળનો પણ ઉદ્ધાર કરીને નિશ્ચયે મને પ્રાપ્ત થશે. અને એવી રીતે (પુરુષોત્ત માસનું વ્રત કરીને) મને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય આ જન્મ, મૃત્યુ, જરા, ભય, આધિવ્યાધિ વગેરેથી ભરેલા સંસારમાં ફરીથી ઠદી આવવાનો નહિ; કારણકે જે સ્થાને ગયા પછી ત્યાંથી ફરી પાછું આવવું પડતું જ નથી. એવું માર્ગ સર્વોત્કૃષ્ટ પદ છે, એમ વેદમાં કહેલું છે તે મિથ્યા કેમ થાયાં વળી મેં આ પતિ વગરના માસનો અધિપતિ થઈ એની આટલી બધી પ્રતિષ્ઠા વધારી તથા માર્ગ “પુરુષોત્તમ” નામ પણ એને અર્પણ કર્યું, તેથી તે પુરુષોત્તમ માસના ભક્તની મને અહોરાત્ર ચિંતા રહેશે. કેમકે તે મારો ભક્ત હોવાથી તેના ભક્તની સર્વ મનકામના મારે પૂરી કરવી યોગ્ય છે. વળતે મારા ભક્તના અપરાધ જોઈને તો ઠદાય મારી કરડી નજર પણ થાય, પણ એ પુરુષોત્તમ

માસના ભક્તના અપરાધોની તો કદી ગણના પણ હું કરીશ નહિ. કારણકે મારું આરાધન કરવા કરતાં મારા ભક્તનું આરાધન કે સેવા કરનાર મને વળી પ્રિય છે. માટે તેની મનકામના પરિપૂર્ણ કરવામાં કદી હું વિલંબ કરીશ નહિ. આટલું છતાં જે મૂઢબદ એ માસમાં જન્મ, દાન વગેરે સત્કર્મ તથા યથાવિધ સ્નાન પણ નહિ કરે, તે સર્વ દેવ, તીર્થ તથા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો તરફથી મનુષ્યોને થતા ધર્મથી લાભોથી નિર્ભાગ્ય રહેશે. અને એમ નિર્ભાગ્ય થવાથી તે દુષ્ટ બીજાના ભાગ્યવડે ઉપજીવન કરશે, જેથી તેના સ્વપ્નામાં પણ તેને સુખ મળવું એવો શશયુંગવત્ (સસલાને જેમ શિંગડાં હોવાં અસંભવિત છે તેમ તેને સુખ મળવું એપણ અસંભવિત છે.) બાળવું તેમજ જે મૂઢ મારા પ્રિય માસનો તિરસ્કાર કરીને તેમાં ધર્મનું આચરણ નહિ કરે, તે નિરંતર નરકવાસી થશે. દર ત્રીજે વર્ષે આ પુરુષોત્તમ માસ આવે છે—(કંઈ વારંવાર આવતો નથી) છતાં તેમાં જે યથાશક્તિ ધર્માચરણ કરશે નહીં, તે કુંભીપાક નરકમાં પડશે ને તે મહામૂર્ખજન મૃત્યુલોકમાં પુત્ર પૌત્ર તથા સ્ત્રી આદિકના ત્રાસે કરીને કેવળ દુઃખરૂપી દાવાનળમાં ઈએલોજ રહેશે. કારણકે મારી કૃપાથી શ્રીમાન અને પુણ્યકારક થયેલો પુરુષોત્તમ માસ જે મનુષ્ય અજાણમાં ગુમાવે તો સુખી કેમ કરીને થાય.

વળી હે વતાર્દન, જે ભાગ્યવતી સ્ત્રી પુત્રનું સુખ મળવાની ઇચ્છાથી આ પુરુષોત્તમ માસમાં સ્નાન, દાન, પૂજન છત્યાદિ સત્કર્મ કરશે તેને સૌભાગ્ય, સંપત્તિ તથા પુત્ર એ વગેરે સધળું સુખ હું પોતે આપીશ. પણ તેથી ઉલટું જે મારો પુરુષોત્તમ માસ સત્કર્મ વગર વ્યર્થ ગુમાવશે તે સ્ત્રીને હું અનુકૂળ નહિ હોવાથી તેને બંધુ, પુત્ર, ધન વગેરેનું સુખતો શું, પણ પોતાના પતિનું એ સુખ મળવું સ્વપ્નામાં સુદ્ધાં દુર્લભ થશે. એ માટે મારી આજ્ઞા છે કે સર્વાત્મક બુદ્ધિથી સર્વ લોકોએ આ માસમાં બેકે દાન પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવું, તોપણ સ્નાન, પૂજન, જપ વગેરે સત્કર્મ તે અવશ્ય કરીને વિશેષેજ કરવું. તેમજ વળી આ માસમાં પૂર્ણ ભક્તિ ભાવ વડે જે કોઈ મારું પૂજન કરશે તે પ્રથમ મૃત્યુ લોકમાં ધન, પુત્ર છત્યાદિ સંબંધી પૂર્ણ સુખ ભોગવી પછી જોલોકમાં વાસ કરવાને ભાગ્યશાળી થશે; તેટલા આટે હે રમાપતે, તમારા દારા હું સર્વ લોકપ્રત્યે આજ્ઞા કરું છું કે સર્વ માસ મધ્યે આ માસને મેં શ્રેષ્ઠ કર્યો છે. અને તે મારોજ છે (અર્થાત્ તેનો સ્વામી હું છું.) માટે તે મારા માસનું સર્વે એ અવશ્ય પૂજન કરવું. અને હવે તમે પણ આ “ મજ ” મળીને “ પુરુષોત્તમ ” થયેલા અનિદમાસને લઈને સુખથી વૈકુંઠલોકને વિગે સિધાવો. ”

નારાયણ કહે છે હે નારદ, એ પ્રમાણેનાં ભક્ત વાત્સલ્યતા ભરેલાં શૃંગાર રસિક શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળીને લક્ષ્મીપતિ પરમ સંતોષ પામ્યા; ને પછી તે ધનશ્યામ સુંદર શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરી તત્કાળ ગરુડા રૂઢ થઈને અધિક માસ સહિત વૈકુંઠ જવા માટે ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા.

## અધ્યાય ૮ માં.

સૂત કહે છે—હે તપ રૂપી ધનવાળા મુનિયો, બદરીપતિ નારાયણ પાસેથી ઉપર કહેલો વિષ્ણુ અને શ્રીકૃષ્ણનો સંવાદ સાંભળીને નારદજી મનમાં બહુ સંતોષ પામ્યા; ને પછી ફરીથી હવે પછીની કથા સાંભળવા માટે આનંદથી પ્રશ્ન કર્યો કે, “ હે નારાયણ, જોલોકથી શ્રીવિષ્ણુ વૈકુંઠમાં પધાર્યા તે પછી શું થયું તે સંઘજો વૃત્તાંત કૃપા કરીને કહો.” એ સાંભળી નારાયણે કથા ચાલુ કરી:

હે વત્સ નારદ, રુકિમણિ પતિ પરમસંતોષ પામી પુરુષોત્તમમાસ સહિત વૈકુંઠમાં ગયા, ને ત્યાં તે અધિકમાસને ઉત્તમ સ્થાને સ્થાપન કાઢ્યો. (એસાડયો.) ભગવત્કૃપા વડે વૈકુંઠમાં વાસ અને સર્વ મહિનાઓ ઉપર અધિકારીપણું પ્રાપ્ત થવાથી તેને અતિશય આનંદ થયો; તથા વિષ્ણુ સંગાથે અત્યંત સુખમાં રહેવા લાગ્યો! એવી રીતે પોતાને શરણે આવેલા મળમાસને સર્વથી શ્રેષ્ઠ કરી શ્રીલક્ષ્મીપતિએ પોતાના મનને સંતુષ્ટ કરીધું.

હવે હે બ્રહ્મપુત્ર (નારદ), હું આગળ કહી ગયો કે આ કથા કાન્ય કવનને વિષે રહેલા પાંડવો આગળ શ્રીકૃષ્ણ કહેતા હતા. તે આવીં સુધીનું વૃત્તાંત કહીને પછી દ્રૌપદી સહિત તે પાંચે ભાઈઓ તરફ કૃપા દૃષ્ટિથી જોઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજ શાહુલ (રાજાઓમાં સિંહરૂપ), તમે રાજપાટ છોડી આ પુણ્ય કારક તપો વનમાં આવ્યા છતાં સુખી થવાને બદલે ઉલટા વધારે દુઃખી થાઓછો, તેનું કારણ પણ મને એજ જણાય છે કે તમે આ પુરુષોત્તમ માસનો અનાદર કર્યો છે. અને હું કે જે વૃંદાવન કલાનાથ (વૃંદાવનના ચંદ્ર સમાન શ્રીકૃષ્ણ) છું, તથા મારો અત્યંત વલ્લભ (વહાલો) એ પુરુષોત્તમ માસ છે, તેને એક વાતે નહિ, પણ ઘણી બાબતોથી તમારું ચિત્ત વ્યગ્ર અને અવ્યવસ્થિત થવાને લીધે વ્યર્થ ગુમાવ્યો છે, એકતો તમારા પ્રતિપક્ષી ભીખમ, દ્રોણ, કર્ણ એ વગેરેના માસથી દ્રેષ અને ભય યુક્ત અંતઃકરણ થવાને લીધે તમે પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત અજાણ્યમાં કરી શક્યા નથી. બીજું જેનાથી શત્રુઓનો પરાજય કરવાનું સામર્થ્ય આવે છે એવી વિદ્યા સંપાદન કરવા માટે યુદ્ધશાલી અર્જુન ઇંદ્રકીલ પર્વતપર ગયો તે સમયના તેના વિયોગ દુઃખથી પણ

તમોએ એ પુરુષોત્તમ માસ એજે ખાયો છે; ને તેટલાજ માટે તમે પરમ દુઃખી છો. પણ એ વિષે તમારો શો દોષ છે? કહ્યું છે કે ( અદૃષ્ટં યાદૃશં પુસાં તાદૃશં માસતે સદા । ) મનુષ્યનું જેવું અદૃષ્ટ હોય છે તેવું કરવું તેને ભાસે છે. માટે અદૃષ્ટથી જે કંઈક ફળ (સુખ કે દુઃખ) પ્રાપ્ત થાય તે અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, તેવીજ રીતે તમે પણ અદૃષ્ટાધીન થઈ આ દુઃખ સહન કરો છો. વળી હું રાજન, એ ઉપરાંત બીજો તમારા દુઃખના કારણુ રૂપ ઇતિહાસ પણ તે પુરુષોત્તમ માસના અનાદર કરવા સંબંધેજ છે જે જોકે ઘણો લાંબો છે છતાં હું તમને સંભળાવું છું:—

આ મહાભાગ્યશાલી સુંદરી દ્રૌપદી, કે જે સુંદર મધ્ય ભાગ (કટિ પ્રદેશ) વાળી તથા સતી છે, તે પૂર્વે એક મેઘાવી નામના ઉત્તમ ઋષિની કન્યા હતી. ને તેનું નામ મેઘાવતી હતું. એ ઋષિને ત્યાં જન્મી ત્યારથીજ તે અત્યંત સ્વરૂપ વાળી અને તેજસ્વી હતી પરંતુ જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેના સૌંદર્યમાં અતિ ઘણો વધારો થતો ગયો. એમ કરતાં તે દશેક વર્ષની ઉમરે થઈ ત્યારે તેનાં રૂપ લાવણ્ય તથા નેત્રના ચિત્તા કર્પક કટાક્ષો એવા દીપવા લાગ્યા કે જાણે તે કોઈ સ્વર્ગમાની અપ્સરા તો ભૂમિપર નહિ અવતરી હોય! એમ લાગતું હતું. એનામાં જેમ રૂપ લાવણ્ય હતું, તેમ આતુર્ય તથા સદ્ગુણોની પણ તે ખાણુજ હતી. આવી લક્ષ્મિની ઉપમા અપાય એવી પુત્રી અને વલી એકજ એક હોવાથી તેના ઉપર તેના પિતાની અત્યંત પ્રીતિ હતી. ને તે નિરંતર પુત્રની પેઠેજ તેનું લાલન પાલન કરતો હતો. એ તેના મહાત્મા પિતા મેઘાવી ઋષિએ તેને વ્યાકરણ કાવ્ય અલંકાર ઇત્યાદિક સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં બહુ કુશલ કરી હતી. તેમજ નીનિશાસ્ત્રનું ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું, જેથી તેણીના સ્વરૂપ સૌંદર્યની શોભામાં પૂરે પૂરો વધારો થયો હતો એટલુંજ નહિ, પણ તેના પિતાસાથે તે કોઈ પણ સભામાં જતી, તો ત્યાં કદી તેણીનું અપમાન થતું નહિ, એને સમજણથી થતાં પેહેલાંજ એની મા તેને મુકી સ્વર્ગે સિધારી ગઈ હતી, તેથી મા ગણોકે બાપ ગણો એ બંનેમાં તેના પિતાજ હતા. ને તે તેણીને તેની મા સંબંધે કશું પણ ઓછું આવવા દેતા નહીં. આમ દિવસ પછી દિવસ વીતતાં તે ઉપવર યોગ્ય થવા આવી.

એક સમયે તે મેઘાવતીએ પોતાની પાંડોશમાંજ રહેતી પોતાની એક સખીને તેના પુત્રનાં નાના પ્રકારનાં લાડ કરતી ને તેથી બહુ આનંદ પામતી જોઈ. આટલું તો સ્વાભાવિક છે કે સ્ત્રી કિંવા પુરૂષ ગમે તેને યોગ્ય સમય આવે, તેવી તેવી ઇચ્છા અને હોંશ થાયછે, તેજ પ્રમાણે આ મેઘાવતીને પણ પોતાની સખીનું પુત્ર સુખ જોઈ ‘પોતાને એવા પુત્ર કયારે



થરો, ને હું તેનું સુખ ક્યારે ભોગવીશ' એવી ઇચ્છા થતા લાગી. તે વારંવાર એવા તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી કે, “અરે, મારી સખિ પ્રમાણે મને ક્યારે સુખ થશે? અરે, મને પૂર્ણ સુખ આપનાર ઉત્તમ ગુણુમય અને ભાગ્યનિધિ પતિ ક્યારે મળશે? કે જેના અંશથી મારે સુપ્રત્ન રત્ન પાપ. વળી શું કરવાથી અને શું બ્રહ્મવાથી મારો આ મનોર્થ પૂર્ણ થશે, તથા એ માટે હું કયા દેવની ઉપાસના કરું? કયા મુનીશ્વર ને હું આરાધું કે જે મને આ મારો મનોર્થ સિદ્ધ થવા ઉપાય બતાવે? અરે, મારું ભાગ્ય કેમ સૂઝ ગયું છે, કે મારા ભર્તાર સંબંધે કોઈ વિચારપણું કરતું નથી! અહો! મારા મહાત્મા પિતાપણુ પડિત છતાં મારા દુર્ભાગ્યે કરીને મૂર્ખ થઈ ગયા કે શું? કેમકે મારો વિવાહ કાળ આવી ગયો છે છતાં હજી સૂઝી મને પરણાવી નથી. વળી આ મારી સખિયોના સમુદાયમાં જોકે હું સૌની અધ્યક્ષ છું છતાં તે આખો સમુદાય જેવી રીતે પોતપોતાના પતિ-યોના સુખથી આનંદમાં છે, તેવી રીતનું સુખ મને અદ્યપિ ન છતાં હું કુંવારપણુના દુઃખમાં પીડાઈ છું. અરે હું શું કરું! આ વખતે જો મારી ભાગ્યવંતી માતૃશ્રી જીવતી હત તો મારે આટલું બધું પીડાવું પડત નહિ? પરંતુ તે તો બિચારી પેહેલેથીજ સ્વર્ગે ચાલી ગઈ છે.” આ પ્રમાણે તે બાળા ચિંતાથી બાકુળ થઈ મનોરથ રૂપી મહા સમુદ્રમાં દુઃખરૂપી જળને ત્રિશે શોક અને મોહ રૂપી લહરથી પીડાઈ અત્યંત દુઃખી થવા લાગી.

હવે એના પિતા ઋષિરાજ મેઘાવીથી કંઈ એ અગ્નિપુત્ર નહોતું કે કન્યા ઉપવર યોગ્ય થઈછે. દિકરીને મોટી થયલી જોઈ તેને યોગ્યવર સાથે પરણાવવાની ચિંતામાં તેમને ઊંઘપણુ આવતી નહોતી. માટે પોતે મેઘાવતીને પોતાના એક વૃદ્ધ અને કુટુંબવત્સલ મિત્રની સંભાળ હેઠલ મૂકી તેણીને માટે યોગ્ય વરનો શોધ કરવા માટે ચાલી નિકળ્યા. પૃથ્વી ઉપર બહુ બહુ ઠેકાણે તેમણે અટક્યું કર્યું છતાં પોતાની કન્યાને યોગ્ય જોઈએ તેવો વર ક્યાંય મળ્યો નહિ. આથી બહુ નિરાશ થઈ ઋષિ પોતાને આવવા આશ્રમે વળ્યા; ને એ કન્યાના તથા પોતાના દુર્ભાગ્યને કારણે પોતાનો મનોર્થ પૂરો નહિ થયો તેથી કન્યા ઉત્તમવરને આપવી એવો તેમનો પવિત્ર સંકલ્પ ભંગ થયો તેથી તેમને બહુ ખેદ થવા લાગ્યો. તે રાત્રિવિસ ચિંતા રૂપી પિંજરામાં પડીને ઝુરવા લાગ્યા. આ મોટી ચિંતાએ કરીને દૈવ યોગે તેમને મહાભયંકર જ્વર લાગ્યું પડ્યો, જેને લીધે દિનપરદિન શરીર બહુ અશક્ત થઈ ગયું. ચાલવા જેટલી શક્તિ શરીરમાં રહી નહિ, શ્વાસોશ્વાસ વધી પડ્યા, ને તાવતી ઉષ્ણતા બહુ જોરપર આવી જવાથી માર્ગમાં ઋષિ વારંવાર મૂંઝિત થઈ જવા માંડ્યા. જેવી રીતે મધપાન કરનાર જનમત

યધ આમનેમ પડી જાયછે, ને શરીરની શુદ્ધી રહેતી નથી, તેવી રીતે અયગતા કૂટાતા મહાશ્રમ અને ત્રાસથી જેમ તેમ કરી ઋષિ પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યા; પણ આશ્રમમાં પહોંચતાંજ તે બેશુદ્ધ યધ પૃથ્વીપર પડ્યા; ને પોતાના પિતાને આવી દુરવસ્થામાં આવના જેઘ મેધાવતી તેમની પાસે બયથી વ્યાકુળ થઇ દોડી આવેછે એટલામાં તો ઋષિ પોતાની દિકરીનું સ્મરણ કરતા કરતા મરણ અવસ્થામાં પડ્યા. આ પ્રમાણે બાવી જાળમાં ફસાવાથી તે એકાએક કંપવા લાગ્યા, ને તેમના અંતઃકરણમાંના કન્યાદાન સંબંધી મહોત્સવની તેમણે આશા છોડી દીધી. મહાનપુરુષોનું એ મુખ્ય લક્ષણ હોય છે કે આવી અચેત અવસ્થામાં આવી પડ્યા પછી તેઓ આ અનિત્ય સંસારમાંની કાષ્ઠપણુ બાબતપર ધ્યાન રાખતા નથી, ને માત્ર ઇશ્વર પરાયણ જ થઇ જાયછે. તેવી રીતે આ મેધાવી ઋષિ કેજેમણે પ્રાચીન ગૃહસ્થાશ્રમ તથા ધર્મ સંબંધે જે મહાપરિશ્રમ કર્યો હતો, તેને યોગે તેમણે તુરત પોતાની આવી અવસ્થા જેઘ સંસાર વાસનાને ત્યાગ કરીને શ્રીહરિના ચરણારવિંદમાં પોતાનું ચિત્ત જોડ્યું. અને જે નીલ કમલ સમાન શ્યામવર્ણુ છતાં લલિતત્રિભંગ આકૃતિથી અત્યંત શોભેછે એવા પરમપુરુષોત્તમ શ્રીહરિનું તે તત્કાળ સ્મરણ કરવા લાગ્યા. તે બોલ્યા “હે રાસેશ્વર, હે રાધા સ્મરણ, તમે પોતાના પ્રયંડ બાહુ વડે કરીને ધણા અસુરોને હણ્યા છે, અતિઉચ્ચ બળતો દાવાનળ પી જઇ ગાયો, ગોવાળ અને ગોપિકાઓનું રક્ષણ કન્યુ છે, તથા ગોપીઓએ મૂકેલાં વસ્ત્રોનું ઢરણ કરી તેમને વરપ્રસાદ આપ્યો છે. વળી હે શ્રીકૃષ્ણ, આપે અનેક પ્રકારનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી અનેક કાર્ય કરેલાં છે, જેને લીધે આપ શ્રીહરિ, ગોવિંદ, સુરારી, મુકુંદ, રાધેશ, દામોદર ઇત્યાદિ અનેક નામોથી પ્રસિદ્ધ છો; માટે હે દીનાનાથ, હું કે જે આ સંસાર સમુદ્રમાં બુડ્યો છું, તેનો ઉદ્ધાર કરો: હે ઇન્દ્રિય નિયામક, હું આપને શરણે થઇ આપને નમસ્કાર કરું છો.” આ પ્રમાણેની તે મુનિની સ્તુતિનો અંગીકાર કરી ભગવાને તેમના ઉપર દયા કરી, ને તુરત તેમની પાસે પોતાના પાર્શ્વદાને મોકલ્યા; જેમણે આવી મુનિના આત્માને મૃત શરીરમાંથી મુક્ત કર્યો, ને પછી પોતાની સાથે તેને ભગવચ્ચરણારવિંદમાં લઇ ગયા.

અહો ! હે વત્સ (નારદ), માત, પિતા, ભાઈ, બેહેન, સગા, સહોદર વગેરે સર્વમાં પોતાના પિતાનેજ ગણનારી આ બાળાના આ સમયના દુઃખનું શું કહેવું! આમ પોતાના પિતાનું મૃત્યુ થયું જેઘ મેધાવતી હાહાકાર કરીને રદન કરવા લાગી, ને હૃદયને કંપાવનારા સ્વરથી વિલાપ કરતી પિતાનું શરીર બોળામાં લઈને બેઠી. એમ કુરરી જતની પશ્ચિણીની પેઠે

બહુબહુ વિલાપ કરતી તે પિતૃ વિયોગી બાળા પોતાનો પિતા જીવતા હોય એમ માનીને તે પ્રત્યે અતિ વ્યાકુળતાથી બોલવા લાગી કે, “હા તાત, હા પિતા, હે કૃપા સિંધુ, તમે મને આનંદ આપનાર તથા મારું પોષણ કરનાર છતાં હવે મને કોના બોળામાં મૂકીને વિષ્ણુ લોકમાં સિધારી ગયા? હે પિતા, હવે હું પિતૃહીન થયલીની અન્નવસ્ત્રાદિથી રૂઢી રીતે સંભાવના કોણ કરશે? કેમકે આપની પછવાડે મારે ભાઇ કે માતૃશ્રી છત્યાદિ કોઈજ નથી. વળી હે પિતૃ, આ નિર્જન અરણ્યમાં આવેલા વેદ દ્વનિ રહિત શુન્ય આશ્રમમાં હું કેવી રીતે રહી શકીશ? માટે આવા જીવવા કરતાં મારે મરણ એજ વધારે સારું છે. હે દયાળુ અને માયાળુ પિતાજી, મારા ઉપર તમારું અત્યંત વાત્સલ્ય છતાં મારો યથાવિધિ વિવાહ પણ તમોએ કર્યો નથી. તો મને આ અરણ્યમાં નિરાધાર અને એકલી મૂકી આપ ક્યાં ગયા? હે તપોનિધિ, પાછા આવો, ને તમારી રાંક દીકરીને સાચે પૂર્વત અમૃત તુલ્ય ભાષણ કરો; તદન બ્યબોલા તથા નિર્દય થઇ કેમ સૂતા છો? ઉઠીને બેઠા થાઓ, આજે તમે આટલી બધી ધાડી નિંદ્રાને વશ કેમ થયા છો?” એ પ્રકારે અનેક દયામણાં વચનો કહેતી અને તદ્દય ભરાઇ આવવાથી ડસકાં ખાતી અત્યંત વિલાપ કરી મ્હોં સુકાને રડવા લાગી. એનો ગમે તેવા કડિલ તદ્દયને પણ પિગળાવી નાંખે તેવો વિલાપ અને અત્યંત કરુણાન્નક રુદનનો લાંબો શબ્દ સાંભળી તે વનમાં કેટલેક દુર વસનારા ઋષિયો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે ‘અરે આ વનમાં આવા દીન અને દયામણા સ્વરથી કોણ રડે છે? આ શબ્દ મેઘાવી ઋષિના આશ્રમ તરફથી આવેછે, માટે તે શબ્દ એમની પુત્રી મેઘાવતીને તો ન હોય, કારણ કે એ બાળા હાલમાં આશ્રમ વિષે એકલીજ છે. આવો નિશ્ચય કરી એકદમ ગાભરા બની તે સર્વ તપસ્વીઓ હાહાકાર કરતા તેની પાસે દોડી આવ્યા, ને જીએછે તો તે કન્યાના બોળામાં મુનિ મૃત થઇ પડેલા છે, ને તે કમળ સમાન કોમળ અંગવાલી બાળાની આંખોમાંથી આંસુનાં ઝરણુ ખળખળાટ વહી રહ્યાં છે. આંસુ જોતાંજ તે સર્વે અરણ્યવાસી મુનિઓ પણ બહુ રુદન કરવા લાગ્યા, ને તે કન્યાના બોળામાંથી મુનિનું શબ ઉપાડી રમશાનમાં લઇ ગયા, પછી ત્યાં તેની અંત્યેષ્ટ કરવા બાદ મંદ્ર ચિતા ખડકી ને યથા વિધિથી તે શવને દહન કર્યું, ને આશ્રમે આવી તે ઋષિ કન્યાનું સમાધાન કરી સર્વે મુનિયો પોતપોતાને આશ્રમે ગયા. પછી કન્યાએ હૈયે રાખી પોતાના પિતાના ઉદ્ધાર માટે પ્રેત ક્રિયા વગેરે કરીને યથા શક્તિ બ્રહ્મભોજનાદિ અર્ચનું પણ કર્યો.

એવી રીતે પિતાનું ઐર્ધ્વ દેહિક કર્મ (ઉત્તર ક્રિયા) સમાપ્ત કરીને મેઘાવતી તે તપોવનમાંજ રહી, પરંતુ પિતાના વિયોગરૂપી દુઃખથી તેની સ્થિતિ દાવાનળમાં બળેલી કેલ અથવા વાછરૂ મરી જવાથી દુઃખી થયેલી ગાયના જેવી થઈ રહી.

### અધ્યાય ૯ મો.

નૈમિષારણ્યને વિષે ચાલતાં કથાપ્રસંગમાં સૂતજીએ શૌનકાદિ ઋષિ-યોને કહ્યું કે મુનિવરો ઉપરની કથા સાંભળી નારદમુનિએ નારાયણને પ્રશ્ન કર્યો:—હે પ્રભુ, એ મેઘાવી ઋષિની કન્યા તે તપોવનમાં રહીને શું કરવા લાગી, તથા કયા મુનીએ તેનું પાણિ ગૃહણ કાઢ્યું? એ સાંભળી નારાયણે કથા ચાલુ કરી.

પિતાનું પરલોક સુધારવા તેમની યથા વિધિ ઉત્તર ક્રિયા કરી મેઘા-વતી તે તપોવનમાંજ રહી, ને પ્રતિ દિવસે તેમનુંજ (પિતાનું) સ્મરણ કરી વારંવાર શોકમાં તેણાએ દિવસો નિર્ગમન કરવા માંડ્યા. ટોળામાંથી છુટી પડી ગયેલી હરણી પેઠે તે તે એ શુન્ય મંદિરમાં રહી શોક દુઃખમાં ડુબી ગઈ, આંખોમાંથી નિરંતર આંસુનો વરસાદ થવા માંડ્યો, તે કોમળ હૃદય કમળ તે શોકાગ્નિએ કરી બળવા માંડ્યું. આવી અવસ્થામાં છતાં કંડીઆમાં પૂરી રાખેલી નાગણીની પેઠે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકતી તે કૃશોદરી (બહુ નાનુક પેટવાલી) અત્યંત દીન પણથી આ દુઃખનો પાર આણવાની રાહ એવા લાગી. એટલામાં દૈવેજ પ્રેરણા કાઢી હોયની તેની પેઠે ત્યાં અ-કસ્માત પોતાની ઇચ્છાથી મહા કોપિષ્ઠ તથા તપરૂપી ધનવાલા મુનિ આવ્યા. જેમને અવલોકન કરતાં માત્રમાં ઈદ્ર સરખાઓ પણ બયથી ત્રાસ પામે એવા અને મસ્તકપર આંધેલા જટાના મુકુટથી બળે સાક્ષાત સદાશિવજી હોયની શું, એવા તે મુનિ દેખાતા હતા. એ સાંભળી અર્જુને આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, હે શ્રીકૃષ્ણ, એવા પરમ કોપિષ્ઠ મુનિ તે કયા? એ કૃપા કરી જણાવશે.” ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તે મુનિની ઓળખાણ આપતાં જણાવ્યું કે હે રાજન તમારી માતા જે કુંતાજી, તેમણે પોતાની કુમારિકા અવસ્થામાં સત્કારપૂર્વક પૂજા કરીને જેમને પ્રસન્ન કર્યા હતા, ને તેથી જેમણે તમારી માને દેવતાઓને આવાહન કરવાની વિધા આપી હતી. વળી હું જેકે સર્વ દેવતાઓને વંદનીય છું, છતાં મને પણ રુડિમણિ સહિત જેણે પો-તાને બેસવાના રથે જોતર્યો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ વળી અમે બેજણા જે વખતે તેમને રથમાં બેસાડી રથ ખેંચીને ચાલતાં હતાં, તેવામાં મા-ર્ગમાં રુડિમણીને બહુજ તપા લાગી, ને તેનું મ્હોં તદન સૂકાઈ ગયું. એથી

તેણે પાણી પીવાની ઇચ્છા મને જણાવતાં મેં તુરત મારા ચરણના અંગુઠાના પ્રહાર વડે પૃથ્વીમાંથી પાતાળ ગંગાની ધારા ઉત્પન્ન કરી, કારણકે હું મારી પ્રિયાના પ્રેમમાં લુપ્ત થઇ ગયો હતો. હવે તે ગંગાજળનો પુવારો વેગથી જોયો જાડવા માંડ્યો હતો તેના જળથી રક્તિમણીની તીવ્ર તૃષ્ણા શાંત કરી તે જોઇ તત્કાળ તે મુનિને બહુ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. પ્રલયાગ્નિ સમાત ભયંકર આકૃતિ કરીને મને શાપ દેવા માટે તે સામા આવી ઉભા રહ્યા, ને કહેવા લાગ્યા કે, “હે કૃષ્ણ, તમને આ રક્તિમણી અત્યંત પ્રિય હોવાથી તેના પ્રેમમાં નિમગ્ન થઇ તમે મારી અવગણ કરી? ને પૃથ્વીમાંથી જળ ઉત્પન્ન કરી તેને પાછો પોતાનું માહાત્મ (મોટાઇ) બતાવ્યું કે શું? માટે જાઓ એમ મારી અવગણ કરી તો, એથી તમારો જાનેનો વિયોગ થશે.” એવી રીતનો અમને શાપ દીધો, તેજ આ પ્રલય કાળ સમયના ખીજા રુદ્ર (શંકર) સમાન કોપિષ્ઠ મુનિ હતા. આટલા ઉપરથી પણ તમે તેમને ન ઓળખ્યા હોયતો તે રુદ્રના અંશભૂત મુનિ, મહાત્મા અત્રિવેદિયે ત્યાં સતી શિરોમણી અનુસૂયાજીના પવિત્ર ગર્ભમાંથી જન્મેલા પુત્રિમાન અને તપોમૂર્તિ દુર્વાસા મુનિજ છે.

હવે એ દુર્વાસા ઋષિને પોતાના આશ્રમમાં આવતા જોઇ મેધાવતી તુરત શોકના સાગરમાંથી મુક્ત થઇ, ને એકાએક ઉઠી તેમના ચરણારવિંદમાં મસ્તક નમાવી દંડવત નમસ્કાર કરી. જેવી રીતે પૂર્વે જગ-માતા જનકીજીએ વાલ્મિકી ઋષિનો સત્કાર કર્યો હતો, તેવી રીતે આ ઋષિ-કુમારીએ નમ્રતાપૂર્વક દુર્વાસાને આસન આપી. આદર સહિત અર્ધ, પાદ તથા વનમાંથી આણેલાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર પુષ્પો અને ફળો વડે પૂજન કર્યું. પછી તે ઋષિપ્રત્યે હાથ જોડી વિનયુક્ત કહેવા લાગી કે “હે મહાભાગ, હે અત્રિગોત્રના સૂર્ય, આપને મારો નમસ્કાર છે. હે સાધો, મારા દુર્ભાગિણીની આશ્રમે આપ ક્યાંથી પધારયા? આપના પધારવાથી મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો હું સમજું છું. હે મુનિવર, શું મારા પિતાના પુણ્ય પ્રભાવે કરી આપ મારું સમાધાન કરવા સારું તો અહિં નથી પધારયા? આપ જેવા મહાત્માનાં ચરણની રજ સાક્ષાત્ તીર્થરૂપ છે, તો આપ ભક્ષે પધારયા કે જેથી તે રજના સ્પર્શથી મારો જન્મ સફળ થશે. વળી આજ મારું સર્વ પુણ્ય સફળ થયું! અરે, મારો આખો ભંવ પણ સફળ થયો! કારણકે આપ સરખા મહા પુણ્યાત્મા પુરુષનાં દર્શનનો હું લાભ પામી.” એવી સ્તુતિ કરીને તે બાળા સન્મુખ ઉભી રહી, ત્યારે તેથી વિસ્મય પામીને દુર્વાસા તેનું આશ્વાસન કરતાં બોલ્યા કે, “હે સાધવી, હે દ્વિજસુતે, તને ધન્ય છે કે તે તારા પિતાના કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તારા જેવી જેને

કન્યા છે, એજ તેના મોટા તપનું ઉત્તમ ફળછે. તારી આવી ધર્મ શીળતા જાણીને હું કૈલાશ પર્વતપરથી તારા આશ્રમે આવ્યો; ને તેં કરેલી સપ્તેમ પૂજાથી બહુ સંતોષ પામ્યો છો: હવે હે સુંદરી, અદિત્યી નિકળી હું બ-  
દારકાશ્યમ તરફ મુનીશ્વર વેશ ધારણ કરનારા અનાદિસિદ્ધ નારાયણનું દર્શન કરવા માટે જઈશ; કારણકે ત્યાં તે નારાયણ સર્વ લોકના કલ્યાણાર્થે મહા ઉચ્ચ તપ આચરે છે.” એ સાંભળી મેઘાવતી ફરીને પોતાના દુઃખ નિવારણ માટે વિનંતી કરવા લાગી:

“હે ઋષીશ્વર, તમારા દર્શનથી મારો શોકરૂપી સમુદ્ર સૂકાઈ ગયો, કેમકે આપે રૂડી રીતે મારું સમાધાન કર્યું. પણ હે પ્રેમા, એટલાથીજ મારું કલ્યાણ કેમ થશે? કારણ આપ જાણોજ છોકે મારા હૃદયમાં તો મહા શોકરૂપી દાવાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો છે. માટે હે દયા સિંધો, મારો શોકાગ્નિ શાંત કરો. વિચાર કરી જોતાં કોઈપણ ઠેકાણે મને હાં પામવાનું કારણ મળતું નથી; કેમકે મને ધૈર્ય આપે એવાં મારી માતૃશ્રી, પિતા કે બ્રાતા કોઈપણ નથી. તો હું આ દુઃખસમુદ્રમાં પડેલી કેમ કરીને બચું? જે જે દિશા બહી હું જોઉં છું, તે તે બહી મને સઘળું શુન્ય લાગે છે; માટે હે તપોનિધિ, મારા દુઃખનો શીઘ્ર ઉપાય કરો. મારું પાણિ ગૃહણ કરવા માટે પણ કોઈ વિચાર કરતું નથી, તેથી મારો વિવાહ કાળ વટી જઈ મને વૃષલીપણું (શુદ્ધત્વ) પ્રાપ્ત થશે કે શું, એનો મોટો ભય રહે છે, ને એને લીધે મને રાત્રે નિદ્રા, કે દિવસે ભોજનની રુચી થતી નથી. માટે હું જાણું છું કે હવે મારું મૃત્યુ નજીક આવી પહોંચ્યું છે.” એટલું કહી તે બાળા નેત્રમાંથી આંસુ વર્ષાવતી ઋષિ સનમુખ ઊભી રહી, ત્યારે દુર્વાસા મુનિયે તેનાપર અત્યંત કૃપા કરી તેનું દુઃખ દૂર કરવા માટે ઉત્તમ પ્રકાર બતાવ્યો.

### અધ્યાય ૧૦ મો.

નારદે પૂછ્યું. “હે તપોનિધિ નારાયણ, પછી તે મહાતેજસ્વી અને ક્રોધી મુનીએ ઋષિકન્યાને શો ઉપાય બતાવ્યો?” એ સાંભળી નારાયણે દુર્વાસાનું કહેલું સર્વને હિતકારક શુભ ભાષણ જણાવવા માંડ્યું:

દુર્વાસા બોલ્યા, “હે સુંદરી, તને એક ગુહમાં ગુહ વાર્તા કહું છું, કે જે કોઈને કહેવા યોગ્ય ન છતાં તારા હિતને અર્થે કહેવી પડે છે. પરંતુ તેનો વિસ્તાર ન કરતાં સંક્ષેપમાંજ કહું છું: હે સુભગે, આજથી ત્રીજે માસે પુરુષોત્તમ નામનો માસ આવનાર છે. એ માસમાં તીર્થસ્થાને સ્નાન

કરવાથી મનુષ્ય ખાળ હત્યાથી મુક્ત થાયછે. કારણકે કાર્તિક આદિ ખારે માસમાં એના સમાન પ્રતાપી કોઇ નથી. સર્વ માસ, સર્વ પક્ષ, અને ખીજ સર્વ પર્વણીઓ મળી આ પુરુષોત્તમ માસના સોળમા ભાગની બરાબરી કરવાને પણ સમર્થ નથી; એટલુંજ નહિ, પણ ખીજ જે વેદોક્ત સાધનો છે, તેપણ એની સોળમી કળાની યોગ્યતાએ આવી શકે એમ નથી. ખાર હજાર વર્ષ સુધી ગંગાનું સ્નાન કરવાથી અથવા સિંહના બ્રહ્મચરિત્રમાં એકવાર ગોદાવરી સ્નાન કરવાથી જે જાતમદ્દજા પ્રાપ્ત થાયછે, તેજ ફળ આ પુરુષોત્તમમાસમાં એક વખતે વિધિ યુક્ત સ્નાન કરવાથી મળે છે. અને એ શિવાય તેનું સેવન કરવાથી તો સર્વ મન વાંછિત કાર્ય સિદ્ધ થાય છે; કારણ કે એ માસ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને અત્યંત પ્રિયછે. માટે હે સુંદરી, તું એ પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કર. હું પણ શ્રી કૃષ્ણ સમાન ગુણોને સંતોષ પૂર્વક તેનું સેવન કરું છું. એક સમયે અંબરીષ રાજાપર મને કોઇ ચડવાથી તેને ભસ્મ કરવા માટે મેં એક કૃત્યા ઉપજાવી હતી, તેનાથી રાજાનું રક્ષણ કરવા માટે શ્રીહરિએ પોતાનું મહા જાળવલ્યમાન ચક્ર મોકલ્યું હતું, કે જે એકે વખતે ત્રૈલોક્યને પણ ભસ્મ કરવા સમર્થ, હોવાથી કૃત્યાને ભસ્મ કરી મારો નાશ કરવા માટે પછવાડે લાગ્યું. પણ હે ખાળા, પુરુષોત્તમ માસના પ્રભાવવડે તે મને કશું કરી શક્યું નહિ, અને ત્યારે મને તે માસનો પ્રતાપ જોઇ બહુ આશ્ચર્ય થયું. માટે હે દિકરી તું એ શ્રીમાન પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કર.” એટલું કહી દુર્વાસમુનિ અંધ રહ્યા.

ઉપર પ્રમાણેનું મુનિવર દુર્વાસાનું કહેવું સાંભળી તે ઋષિકન્યા કંઈ ભ્રમિષ્ટ સરખી દેખાવા લાગી અને ઋષિનું બોલવું તેને કંઈ રચ્યું ન હોય તેમ લાગ્યું. પછી તેમની પ્રત્યે તે નિડરપણે બોલી, “ હે મુનિજી, આ તે આપે શું કહ્યું? શું માધ, કાર્તિક, ચૈત્ર, વૈશાખ ઇત્યાદિ મહિનાઓ કોઈ રીતે અપૂર્ણ છે? અને તેઓમાં કરેલાં વ્રત પૂજનાદિ શુભ કામો શું નિષ્ફળ નામ છે, વા એછા ફળવાળા થાયછે? તેમજ સર્વ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ સદાશિવ, પૃથ્વીપર જેમનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાયછે તે સૂર્યનારાયણ, જગદંબા, ગણપતિ, ઇત્યાદિ દેવતાઓનાં ભાવભક્તિ સહિત પૂજન અર્ચનાદિકથી શું ઇચ્છિત કામના પૂર્ણ નથી થતી? (અર્થાત્-થાયછેજ.) છતાં આપ એ મળમાસ કેજે સર્વ શુભ કાર્ય કરવામાં નિષિદ્ધ છે, તેની એટલી બધી પ્રશંસા કેમ કરો છો? એ માસમાં તો સૂર્યની સંક્રાંતિ પણ આવતી નથી; તોપણ એને સીધી શ્રેષ્ઠ કેમજ કહેવાય? માટે હે બ્રહ્મદેવ, હું તો માત્ર

એટલુંજ જાણું છું કે આ જગતમાં એક શ્રીહરિજી (શિવ અથવા# વિષ્ણુ) સર્વ દુઃખથી મુક્ત કરનાર છે. અને મારું લક્ષણ એમના શિવાય અન્ય સ્થળે નથી. એટલા માટે એ વિના બીજા મોટા દેવોને પણ ન ઇચ્છતા હું તેમને બજવા ઇચ્છું છું; છતાં એ મળ્યાસતી આપ શી પ્રશંસા કરો છો? એ સાંભળી ઋષિને બહુ દ્રોષ થઈયો, પણ તે દયાવી રાખીને મેધાવતીને તેમણે શાપ દીધો નહિ, કારણકે તે તેમના મિત્રની દીકરી છે અને વળી બાળક હોવાથી તે પોતાનું હિત અણહિત સમજતી નથી એમ જાણી તેનાપર દયા કરી કહેવા લાગ્યા કે, “હે બાલા, હું તને શાપ દેતો નથી; પરંતુ પુરુષોત્તમાસની નિંદા કરવાથી ભવિષ્યમાં-આ જન્મમાં અથવા બીજા જન્માંતરમાં-બહુ દુર્ભાગ્ય ભોગવવું પડશે એવું ભવિષ્ય તને કહું છું: તું બાળક છે, સાધ્વી છે, ને વળી તારો પિતા મારો પરમ મિત્ર હતો એથી મેં તુને શાપ દીધો નહિ.” એમ કહી દુર્બીસા મુનિ ત્યાંથી વિદાય થયા.

ઋષિના ગયા પછી મેધાવતી બહુ ખેદ પામી, ને પુરુષોત્તમ માસને તિરસ્કાર કરવાથી તુરત નિસ્તેજ થઈ રહી. હવે શું કરવું, ને મારું દુઃખ કેમ મટે તેના વિચારમાંજ તે ગુમ થઈ ગઈ, ને છેવટે તુરત દુઃખ આપનાર શંકરની આરાધના તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે નિશ્ચય કર્યો.

### અધ્યાય ૧૧ મો.

મેધાવતી જાતે અબળા છતાં અત્યંત દૃઢ વ્યંતઃકરણથી પોતાના આય્રમમાં રહી નિડરપણે, પૂર્ણ સાવધપણા સહિત અને પરમ ભક્તિભાવ સાથે પોતાનું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે શંકર ઉપર મહા કઠિણ તપ કરવા લાગી. એ શંકર કે, જે સાક્ષાત્ શ્રીહરિનું રૂપજ છતાં સર્વ દેવતાઓના ઇશ્વર છે, અને જેમના શરીરે ભસ્મનું લેપન, તથા સર્પોનાં ઘરેણાં આવી રહેલાં છે, કપાળમાં ચંદ્રમા તથા માથે જટામુકુટમાં ગંગા વિરાજિત છે, અને નંદી ભૃંગી આદિ અનેક ગણો જેમનું સેવન કરી રહ્યા છે. તે ઉમાપતિનું તેણે ધ્યાન ધર્યું. ઉનાળાની ઋતુમાં ખરા મધ્યાહ્ન સમયે પંચાગ્નિની જ્વાળાઓના મધ્ય ભાગમાં બેસીને ઉપર પ્રમાણેનું તે ધ્યાન કરતી હતી, ને શિયાળામાં મળાસુધી પાશ્વીમાં રહીને તથા ચોમાસામાં વરસાદમાં

✽ શિવ અથવા વિષ્ણુમાં કંઈ ભેદ ગણવો નહિ. કહ્યું છે કે અતઃશિવશ્ચ વિષ્ણુશ્ચ જગતો હિતકારકૌ ॥ શિવ તથા વિષ્ણુ જગતના હિત કરનારા છે.



એસી મહાકૃષ્ણ વેડી શંકરને ભજતી હતી. રાત્રે કશું પણ પાથરયા વગર ઉઘાડે દીલે ભાંયપર સૂઈ રહેતી, ને અન્નનો આહાર પણ ન કરતાં માત્ર ધુમાડો પીનેજ રહેતી હતી. એવું મહાભયંકર તપ કરતાં કરતાં તેને નવહજાર વર્ષ વીતી ગયાં. જાતે અબળા અને વળી આવું કઠિણ તપ કરે છે એવું જાણી દયા લાવીને પાર્વતી પતિ શંકર તેના આશ્રમમાં પધારયા, અને તે તપ કરતાં કરતાં કૃષ્ણ દુબળી થઈ ગયલી ઋષિકન્યાને બહુ પ્રીતિથી તેમણે બોલાવી “હે પુત્રી, તું ઊઠ, ઊઠ, તારા ઉચ્ચતપથી હું પ્રસન્ન થયો છું માટે વરદાન માગ.” આવાં ગંભીર વચનો સાંભળી મેઘાવતી એકાએક જાગૃત થઈ, ને નેત્ર ઉઘાડી જુએ છે, તો પોતે ધ્યાન કરતી હતી, તેવુંજ સ્વરૂપ પોતાના સન્મુખ ઉભેલું જોયું. આથી તેને અત્યંત આનંદ થયો, ને પોતાની મનકામના પૂર્ણ કરનાર શિવજી પ્રસન્ન થઈ દર્શન દેવા અત્રે પધારી મને કૃતાર્થ કીધી છે, એમ જાણી જાભી થઈને તેણે શંકરને સાટાંગ નમસ્કાર કરયા, તે અનેક પ્રકારે તેમની નમ્રવાણીએ સ્તુતિ કરી. એ સાંભળી શંકર તેને કહેવા લાગ્યા કે, “હે ભાગ્યવતી, તારું કલ્યાણ થાઓ. તું હવે કોઈ વાતનો ખેદ ન કરતાં ઇચ્છિત વરદાન માગ,” આવું વચન સાંભળી મેઘાવતી બહુ આનંદમગ્ન થઈ કરજોડી કહેવા લાગી કે, “હે પ્રભો, દયાસિંધો, આપ જ્યારે મને પ્રસન્ન થયા છો ત્યારે મારી મનકામના સર્વ પૂર્ણ થઈ એમ હું સમજું છું. માટે ખીજ કશાની ઇચ્છા ન કરતાં હું એટલુંજ માગું છું કે, આપમને સુંદર પતિ<sup>૧</sup> આપો. સ્વામી<sup>૨</sup> વગરની હું અબળા નિરંતર સ્વામી<sup>૩</sup> વગર પીડા પામી અહોનિશ સ્વામી<sup>૪</sup> નીજ ઇચ્છા કરું છું, માટે હે પ્રભો, મને આપ સ્વામી<sup>૫</sup> આપો. એ શિવાય મારે કશી ઇચ્છા નથી.” આ સાંભળી શિવ તેને કહેવા લાગ્યા કે, “હે પુત્રી, આ તારું બોલેલું વાક્ય ખરું થાઓ-અર્થાત તારા બોલવા પ્રમાણે તેં માગેલા પાંચ પતિ તને પ્રાપ્ત થાઓ.” ત્યારે મેઘાવતી આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બોલીકે “મહારાજ, કદાચ એક પુરુષને તો પાંચ સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ એક સ્ત્રીને પાંચ ભરતાર કદી સાંભળવામાં એ આવ્યા નથી. તો આપે મને એ શું વરદાન આપ્યું?” ત્યારે શંકરે કહ્યું કે “તેં તારા માગવામાંજ એમ માગ્યું છે:-

( પતિં દેહિ પતિં મહ્યં પતિં પતિ મહં વૃષે

પતિં<sup>૧</sup> દેહિ<sup>૨</sup> મહાદેવ<sup>૩</sup> નાન્યન્મે<sup>૪</sup> ચિતિતં<sup>૫</sup> હૃદિ ॥ )

એ તારા વચન પ્રમાણે તેં વારંવાર પાંચ વખત પતિ માગ્યો છે, માટે તે સિદ્ધ થશે, પરંતુ તેથી તું ખેદ પામીશ નહિ. કેમકે એ તારા

પાંચે પતિ સર્વ ધર્મ જાણનારા, સાધુવૃત્તિના, સત્ય પરાક્રમી. મહાશૂરા, યજ્ઞ કરનારા, અને ત્રણે લોકમાં ખ્યાતિવાળા થશે. તેમજ તારી ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ રાખનારા થશે. વળી તે તને આ અવતારમાં નહિ પણ આવતા જન્મમાં મળશે. માટે ખેદ કરીશ નહિ. આટલી તપશ્ચર્યા કરતાં પણ તને એતું વરદાન મળવાનું કારણ એટલુંજ કે તે મહામુની દુર્વાસા કે જે મારો અંશાવતાર છે, તેમના વચનનો અનાદર કરીને ભગવાત્પ્રય પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કરીધું નહીં. હે બાળા, તું જાણતી નથી, પણ બ્રહ્મા ને આદેશઈ સર્વ દેવ તથા હું એ સર્વે શ્રી કૃષ્ણની આજ્ઞામાં રહીએ છઈએ; તો પછી તેજ શ્રી કૃષ્ણે પોતે મોટા કીધેલા પુરુષોત્તમ માસનો અનાદર કે તિરસ્કાર કેમજ થાય? તેનો અનાદર કરનાર પ્રાણીઓ તો રૌરવ નરકમાં પડે છે. ને તેનું ભક્તિથી સેવન કરનાર પુરુષ પુત્ર, પૌત્ર, ધન, સંપત્તિ તથા અનેક સિદ્ધિઓ પામે છે, ને પૂર્વે પામ્યા છે, તથા હવે પછી પામશે, તેટલા માટે સર્વ દેવ સહિત હું પણ તે પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કરું છું. કેમ કે એને ભજવાથી શ્રી પુરુષોત્તમ (શ્રી કૃષ્ણ) પ્રસન્ન થાય છે, માટે હે બાળા, તે પુરુષોત્તમ માસનું આદર પૂર્વક સેવન કરવું.” એટલું કહી શંકર તુરત અંતર્ધાન થઈ ગયા! એ જોઈ મેઘાવતી આશ્ચર્ય ચકિત થઈ બહુ સંતાપ કરવા લાગી.

## અધ્યાય ૧૨ મો.

એ પ્રમાણે પુરુષોત્તમ માસનો અનાદર કરવાથી મેઘાવતીએ જોકે મહાઉથ તપ કર્યું, તેનું ફળ પણ ઉલટા જેવુંજ મળ્યું, ને આ જન્મોત્તરમાં પોતે પતિ વિનાની રહી. તથી પ્રતિદિન તેની નિરાશી વધવા માંડી, શોકના સાગરમાં તરતા તેના મન રૂપી વાહાણને ખેદ રૂપી પવને ચક્રડોળ ચઢાવી દીધું, ને એમ કેટલોક કાળ ઝોલાં ખાતાં (શોકમાં ઝૂરતાં) આખરે તે મૃત્યુ રૂપી વમળમાં ઘેરાઈ છેક તરસાજે જઈ બેઠું (અર્થાત એમ શોક દુઃખમાં પીડાતી મેઘાવતી છેવટે એ નિર્જન આશ્રમને વિષે મૃત્યુ પામી).

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે. હે અર્જુન, એવામાં પાંચાળ દેશનો અધિપતિ યજ્ઞસેન (દ્રુપદ) રાજા મહા ઉત્તમ યજ્ઞ કરતો હતો, તેના તે યજ્ઞના કુંડ-માંથી તપાવેલા સુવર્ણના જેવી સુંદર કાંતિવાળી એક કુમારીકા ઉત્પન્ન થઈ તેજ એ પૂર્વ જન્મની મેઘાવતી હતી; કે જે આ જન્મે દ્રુપદ રાજાને લાં ઉત્પન્ન થવાને લીધે દ્રૌપદી એ નામથી આખા જગતમાં પ્રખ્યાત થઈ. એને પરણાવવા માટે દ્રુપદે જે સ્વયંવર રચ્યો હતો તેમાં અર્જુને મત્સ્યચંદ્ર

મે વેધ કરી તે સાધ્વી કન્યાતું પાણિ ગૃહણ કર્યું, તે જોઈ સર્વ રાજાઓ નો ગર્વ ઉતરી ગયો. આવા પરાક્રમી તમે પાંડવો એના પતિ છતાં તેણીને દુઃશાસને માથાના કેશ પકડી રાજ સભામાં આણી ને ધણાંક કુવચનો કહી અપમાન કરીધું. એટલું બહું અઘટિત થવાનું કારણ એજ કે તેણીએ પૂર્વે પુરુષોત્તમ માસનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, તેથી મેં પણ આવી સતી સાધ્વીને દુઃખ પડતું હતું છતાં કંઈ ગણકાર્યું ન હોતું. પણ જ્યારે એ દુષ્ટ દુઃશાસને તેણીનાં શરીરપરનાં વસ્ત્ર ખેંચી તેની લજ્જા લુટવાનો વિચાર કર્યો, ત્યારે તેણીએ (દ્રૌપદીએ) પોતાના પૂર્વ જન્માંતરમાં અપરાધની ક્ષમા માગી વારંવાર તેના અંતઃકરણમાં અતિ રોદ્ધ પૂર્વક મારું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. “કે હે ગોવિંદ, હે દયાસિંધો શ્રી કૃષ્ણ, હે દીનબંધુ ગોપીનાથ, મારે આ સમયે આપવિના બીજું કોઈ નથી. મારા આત્મમાં આત્મ (વારસ) આપ છો; ને હું આપનેજ શરણે છું છતાં હે દહીકેશ, આ દુઃશાસનથી હું અલંત પીડાઉં છું ને આપ કેમ મારી સહાય કરતાં નથી?” હવે હે રાજ્ય આગળના એના અપરાધ માટે હું એની ઉપેક્ષા (અવગણના) કરતો હતો છતાં આ વખતે જ્યારે તેણે મારું સ્મરણ કર્યું, અને અંતઃકરણ પૂર્વક તેમને શરણ થઈ ત્યારે મેં તુરત ત્યાં જઈ પહોંચી અનેક વસ્ત્રા પૂરાં પાડી તેની લજ્જા રાખી.

માટે હે સર્વ પાંડુ પુત્રો, તમારે નિશ્ચય પૂર્વક જાણવું કે એ પુરુષોત્તમ માસ કે જે મુને પ્રિય હોવાથી સર્વ અર્થ ક્ષણ આપનાર છે, ને જે બ્રહ્મદેવથી માંડીને તે સર્વ દેવો તથા મનુષ્યોએ સેવન કરવા યોગ્ય છે, તેના અનાદર કરવાથીજ તમને આટલાં આટલાં દુઃખો સહન કરવા પડે છે. માટે હવે સાવધ ધાઓ, અને હવે પછી જે પુરુષોત્તમ માસ આવે તેનું આરાધન કરો એટલે તમારું સર્વ વાતે કલ્યાણ થશે. હું તમને સર્વ વાતે સહાય કરીશ, તમારા શત્રુઓનો પરાજય થઈ તેઓ યમલોક જશે, તમારી ઓઓના કેશ ઝાલી તાણવા તો શું પણ માત્ર કુદૃષ્ટીથી તેનું જે અવલોકન કરશે તેમની સ્ત્રીઓના કેશ હું ક્રોધથી સમૂળા કાપી નાંખાવીશ. કારણ કે દ્રૌપદી સહિત તમે સૌએ મારા પરમ ભક્ત છો; ને મને જેટલા મારા ભક્તો પ્રિય છે, તેટલું કોઈ પણ પ્રિય નથી. તેથી મારા ભક્તને પીડા દેનારને હું નિરંતર પીડા કરું છું.”

એટલું કહી શ્રી કૃષ્ણે દ્વારકા પ્રત્યે જવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે પાંડવોએ તેમની અલંત સ્તુતિ કરી કહ્યું કે “હે જનાર્દન, જેવી રીતે મત્સ્યને જળ એ જીવત છે તેવી રીતે અમારે આપજી જીવન રૂપ છો. તો અમેનો વારંવાર આપના દર્શનનો લાભ આપશો. આપ અમારા-પાંડવોના નાથ

છો એમ આપું જગત જાણે છે. તો પછી આપનેજ અમારું રક્ષણ કરવું અવશ્ય છે. હે જગદીશ્વર, અમે સર્વે તમારાજ છીએ માટે અમને પોતાના જાણીને આપને અમારું કદી વીરમરણ થવું ન જોઈએ એવી અમારી પ્રાર્થના છે.” આવી સ્તુતિથી ભગવાન બહુ આશ્વાસન કરી રને-હથી તે સૌને બેઠયા, ને પછી રથમાં બેસી વિદાય થયા. પાંડવો ધણેક દૂર સૂઝી વળાવવા ગયા હતા, તેમને ભગવાને પાછા વાળ્યા, ને પછી પોતે આનંદ પૂર્વક ચાલતા દારકા જઇ પહોંચ્યા.

બદરીપતિ નારાયણ કહે છે—હે નારદ, એ કામ્યક વનમાં વસેલા દુઃખી પાંડવોને પાસેથી શ્રી કૃષ્ણ દારિકા પધારી ગયા, સારે તેમના ગયા પછી પાંડવો તેમના ઉપદેશનો લાભ લેવાને એક ચિત્ત થયા. તુરત ધર્મ રાજ યુધિષ્ઠિરે બંધુ સહવર્તમાન તીર્થાટણ કરવા માંડ્યું. ને એમ અનેક તીર્થોએ દ્રવતાં દ્રવતાં પુરષોત્તમ માસનો સમય આવી પહોંચ્યો. સારે તેમણે પોતાના ભીમ, અર્જુન આદિ ભાઈઓને ભગવાનના વચનોનું રમરણ કરાવી કહ્યું કે “હવે આ પુરષોત્તમ માસ આવ્યો છે, માટે આપણે સૌએ તેમાં વ્રત—સ્નાન કરવું જોઈએ.” એ સાંભળી સૈએ એકાચ થઇ પરમ ભક્તિ ભાવ પૂર્વક પુરષોત્તમ વ્રત કરવા લાગ્યા; ને એટલામાં તેમના વનવાસનાં ચૈદ વર્સ પૂરાં પણ થયાં. એટલે શ્રી પુરષોત્તમની કૃપાથી તેમને પોતાનું નિષ્કંટક રાજ્ય તથા સર્વ સુખ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ. માટે હે મુની, પુરષોત્તમ માસનું સેવન કરનારને ભગવાન એવી રીતે સહાય થાય છે. એવીજ પ્રકારે પૂર્વે સૂર્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૃઢધન્વા નામના રાજાને પુરષોત્તમ માસની સેવાથી અનેક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. માટે એ પુરષોત્તમ માસનો એટલો મોટો પ્રભાવ અને માહાત્મ્ય કોણ વર્ણન કરી શકે? એનું માહાત્મ્ય મોટા દેવતાઓ પણ જાણતા નથી, તો પછી મનુષ્ય તે કોણ માત્ર છે !

### અધ્યાય ૧૩ મો.

યનૈર્મિષારણમાં સર્વ મુનિયોએ સૂતજીને પૂછ્યું કે હે પુરાણિક, એ દૃઢધન્વા તે કોણ અને તેણે શું કશું તે કૃપા કરીને વર્ણન કરશો.” એ સાંભળી સૂત પુરાણિકે કથા આગળ ચલાવી:—

પૂર્વે હૈહય દેશને વિષે એક શ્રીમાન, બુદ્ધિમંત, પ્રજાને પાળનાર તથા પરાક્રમી ચિત્રધર્મા નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સાં પોતાના જ્ઞેવાજ ઉત્તમ ગુણો વાળો મહા તેજસ્વી દૃઢધન્વા નામે પુત્ર થયો, જે આગળ જતાં મહા પવિત્ર, સત્યવાદી અને બીજા સર્વ શુભ ગુણથી સંપન્ન

નિવડ્યો. એ જોયો બુદ્ધિમાન તેવોજ અત્યંત રૂપાળો હતો, છતાં જેમ જેમ તેનું વય વધતું થતું ગયું, તેમ તેમ તે સધલામાં પણ નવાઈ જોવો વધારેજ થતો ગયો. યોગ્ય ઉંમર થતાં તેને ગુરૂને ત્યાં વિદ્યાભણવા મુક્યો ત્યાં થોડાજ કાળમાં સર્વ વિદ્યાની અંદર પ્રવિણ થઈ શીઘ્રે તે પિતા પાસે આવ્યો. ચિત્રધર્મા એને જોઈ બહુજ રાજી થયો, ને સંતોષ પામ્યો કે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઈ છે, માટે મારી પછવાડે પ્રજનનું રક્ષણ કરનાર ઇશ્વરે તૈયાર કીધો છે!” રાજાને તો એટલું જોઈતુંજ હતું કે ‘હું’ હવે ક્યારે આ રાજ્ય ખટપટમાંથી છુટી અસાર સંસારમાંથી તરીજવા માટે શ્રી હરિનું આરાધન કરું. તેથી પુત્રને સર્વ વાતે યોગ્ય થયેલો જોઈ તુરત તેને રાજ્યાભિષેક કરીને પોતે પુલહાશ્રમે લગવત્સરણ કરવા ચાલી નીકળ્યો; ને ત્યાં જઈ સર્વ વિષયોની આશા છોડી દઈ નિરાહાર વ્રત આચરી અંતઃકરણમાં મુરલીધર ત્રી કૃષ્ણ ચંદ્રનું ધ્યાન ધરવા માંડ્યો. ને એમ ધણાક કાળ સુધી એકાગ્રમીતે તપ આચરી તે ચિત્રધર્મા વૈકુંઠધામને વિષે ગયા.

પિતાને વૈકુંઠ પદ પ્રાપ્ત થયું જાણી દૃઢધનવાએ ધણા આનંદથી તેની ઉત્તમ ક્રિયા કરી, ને પછી વિદ્વજનોની સંમતિ સહિત તે પોતાના પુષ્કરાવર્ત નામના પુણ્ય નગરમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એની બાર્યા ગુણ સુંદરી, કે જે ભૈરવ રાજની દીકરી હતી, તે તેના નામ પ્રમાણેજ ગુણવાળી તથા સ્વરૂપ સૌંદર્યનો અખારજ હતી. એનાં પેટે તેને ચિત્રવાહ, ચિત્રવાહ, મણીમાન, અને ચિત્ર કુંડલ એ ચાર પુત્રો તથા ચારુમતી નામની કન્યા, એટલાં સંતાન ઉત્પન્ન થયાં. તે પુત્રો પણ પોતાના બાપના જેવા જિતેન્દ્રિય, શાંત, રૂપવાન, ગુણવાન, શૂરા વેદ વેદાંગ જાણનારા, ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ અને સમયોચિત બાપણ કરનારા હતા. એઓનો પિતા દૃઢધનવા રાજ-ઓરૂપ શત્રુઓને જીતનાર છતાં કામાદિક છ શત્રુઓ પણ તેણે જીતી લીધા હતા. તે મોટા ક્ષમાશીળ, ગંભીર, તથા સમદર્શી હતા. આ સર્વ ઉપરાંત તેણે શ્રીરામચંદ્રની પેઠે એક પત્ની વ્રત ધારણ કર્યું હતું.

એક સમયે રાત્રે તે દૃઢધનવા પોતાના રંગ ભુવનમાં સૂતો છે, તેવામાં તેના અંતઃકરણમાં કંઈ એવો વિચાર થઈ આવ્યો કે, “અહો આટલો બધો વૈભવ મને કયા મોટા પુણ્યના યોગે મળ્યો હશે? કારણકે આ જન્મે તો મેં તપ, દાન, હોમ આદિ કશું પુણ્ય કર્યું નથી. માટે આવું ભાગ્ય મને કેમ પ્રાપ્ત થયું, તેનું કારણ હું કોઈને પૂછું.” એમ વિચાર કરતાં રાત્ર વહી ગઈ, ને બ્રાહ્મ સુહૃત ( પાછલી ચાર ધડી રાતે ) સમય થયો એટલે ઉડી તુરત શૌચસ્નાનાદિ સર્વ નિત્ય કૃત્ય કરી બ્રાહ્મણોને અનેક પ્રકારનાં શુભ દાન આપી તેમની આશીર્વાદ લઈને તે અશ્વારૂઢ થયો;

ને મૃગયા રમવાની ઈચ્છાથી કેટલાક સૈન્ય સંગાયે વનમાં ચાલ્યો. ત્યાં તેણે અનેક મૃગ, વ્યાધ, વરાહ પ્રત્યાદિ પશુઓને હણ્યા; ને છેવટે તેને એક મૃગ ધણે સુંદર દેખાયો તેને તેણે પોતાના ખાણવડે વીંધ્યો ખરો, પરંતુ એ ખાણ એમનું એમ શરીરમાં ચોંટેલું છતાં તે મૃગ નાઠો. રાજા ધણેક દૂર સૂંધી એની પછવાડે ગયો, પરંતુ આગળ જતાં ઝાડીમાં મૃગ સંતાઇ જવાથી નિરાશ થઇ રાજા અતિશય શ્રમથી લાગેલી તરસ શાંત કરવાને કોઇ જળાશયની શોધ કરવા લાગ્યો. એટલામાં તેને એક વિશાળ અને નિર્મળ સરોવર દેખાયું. ત્યાં જઇ તેના તટપર આવેલા એક વડના ગંભીર વૃક્ષ તળે જઇ ઘોડાને પાંધી સરોવરમાંથી જળ પી તે વડનીચે વિશ્રામ સાર ખેઠો, ઘોડીકવાર થઇ નહિ એટલામાં રાજાની નજર સામે આવેલી તે વડની ડાળી ઉપર એક સુંદર પોપટ આવીને બેઠો, ને ધણીજ મનોહર વાણીથી રાજાનું ચિત્ત પોતા તરફ ખેંચી પછી મનુષ્ય ભાષામાં એક અદ્ભુત શ્લોક બોલ્યો:-

વિદ્યમાના તુલસુત માલોકયા તૈવ મૂતલે ।

ન ચિંતય સિતત્વં ત્વં તત્કથં પારમેષ્થાસિ ॥

(ભાવાર્થ-હે રાજા, તને આ લોકમાં હમણાં અતુલસુખ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને જોઈ તું તત્ત્વચિંતન નથી કરતો, તેથી આ સંસારમાંથી કેમ પાર પડીશ?)

આ સાંભળી રાજાને આશ્ચર્ય પામતો જોઇ તે પોપટ વારંવાર એ શ્લોક બોલવા લાગ્યો! રાજા એથી ચકિત થઇ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “અરે, આ શુક (પોપટ) તે સાક્ષાત્ શુક મુનિજ છે કે શું! કે જે પરીક્ષિત રાજાની પેઠે મારાપર અતુચ્છ કરીને મારો ઉદ્ધાર કરવા અત્રે પધાર્યા હોય!” એટલામાં તેનું સૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું એટલે તુરત તે શુક પક્ષી અદૃશ્ય થઇ ગયો; ને રાજા સૈન્ય સાથે તે શુક વાક્યનું સ્મરણ કરતો પોતાના નગરમાં આવ્યો. પોપટનાં વચનોથી તેનું ચિત્ત સંસારમાંથી તદન ઊંડી ગયું હતું, તેથી ઘેર આવ્યા બાદ તેણે મૌન ધારણ કર્યું, તેમ નિદ્રા તથા ભોજનનો પણ તે ધીમે ધીમે ત્યાગ કરવા લાગ્યો. આ પ્રકાર જોઇ તેની સ્ત્રી ગુણ સુંદરીએ તેને ધણાં વાનાં કર્યાં, ને અનેક પ્રકારે પ્રતિભોધ કરી તેને ગોલાવવાને તથા આમ થવાનું કારણ જાણવાને ધણી ઉપાય કર્યા પણ તે સધળું વ્યર્થ.

## અધ્યાય ૧૪ મો.

એ પ્રમાણે દૃઢધનવા તે શુક પક્ષીનાં ચમત્કારિક વચનથી ચિત્તપર અટકો લગાડી સર્વનો સંમત તથા દષ્ટિ આ સંસારથી તારનાર ઉપદેશકની ધણા કાળથી વાટ જોતો ખેડો હતો. એવામાં કોઈ સમયે તેને ઘેર મહા-સુનિ વાદમીડી પધારયા. ઋષિનાં દર્શન કરતાંજ રાજાએ સામા જાણ તેમના ચરણમાં પડી નમસ્કાર કર્યો, ને અત્યંત આદર પૂર્વક ઘરમાં તેડી લાવી સુંદર આસનપર બેસાડી રૂડી પ્રકારે તેમની પૂજા કરી. પછી તેમના ચરણનું મર્દન કરતાં કરતાં રાજા પોતાનું મૌન તથા મધુર વચનથી બોલ્યો, “હે ભગવન હું આજ કૃતાર્થ થયો, કે જેથી આપે પધારી મારા ઘેરને પાવન કર્યું. આજે મારું સર્વ સફળ થયું કે જેથી મેં આપનાં દર્શન કર્યાં.” એ સાંભળી વાદમીડી ઋષિ બહુ હર્ષ પામી બોલ્યા, “હે રાજા, તને ધન્ય છે, ને તારું બોલવું યોગ્ય છે. પરંતુ તું આવો ચિંતાતુર કેમ દેખાય છે એ હું જાણવા ઇચ્છું છું.” “હે મહારાજ, આપની કૃપાથી મારે સર્વ પ્રકારનું સુખ છે” રાજાએ કહ્યું, “પણ મારા અંતઃકરણમાં એક ગૂઢ સંશય છે, જે મને સાલ રૂપ થઈ પડેલો છે.” તે સંશય શો છે, અને તે કેમ ઉત્પન્ન થયો એ ઋષિએ પૂછતાં રાજાએ તેના મૃગયા જવાની અને ત્યાં વડના વૃક્ષપર પોપટ કહેલા ગૂઢ શ્લોકની સઘળી વીતેલી વાર્તા કહી સંભળાવી; અને કહ્યું “હે મુનીશ્વર, જેકે એ શ્લોક મેં સાંભળ્યો ખરો, પરંતુ તે શુક પક્ષીના વચનમાં શો ગુહ્ય અર્થ સમાયેલો છે, તે હું યથાર્થ જાણી શક્યો નથી તેમ આ સર્વ સંપત્તિ જે હું ભોગવું છું તેપણુ શા પુણ્ય યોગે મને પ્રાપ્ત થઈ છે, એ વગેરે સઘળું આપ કૃપાકરી મને જણાવશો.” એ સાંભળી વાદમીડી ઋષિએ બે ધડી સુધી ધ્યાન માર્ગે સંઘળું વિશ્વ અવલોકન કરી જોયું, ને પછી રાજાને કહ્યું, “એ સંબંધે તારા પૂર્વ જન્મનું સર્વ વૃત્તાંત હું તને કહું છું જેથી એ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તને મળશે.”

હે રાજેન્દ્ર પૂર્વે તું દ્રવિડ દેશમાં આવેલી તામ્રપર્ણી નદીને કિનારે તારી સ્ત્રી સહિત સુંદર આશ્રમમાં રહેતો હતો. તારું નામ સુદેવ, તથા તારી સ્ત્રીનું નામ ગૌતમી હતું. તે સુદેવ જાતે ધણો ધાર્મિક, સત્યવાદી સંતોષી, વેદાધ્યયની તથા ભગવાનનો ભક્ત છતાં અગ્નિ હોત્રાદિ ક્રિયાઓથી શ્રી હરિને નિરંતર સંતુષ્ટ કરતો હતો. તે ગૌતમી (ગૌતમ ઋષિની કન્યા. પણ પરમ પતિવ્રતા છતાં ધણાક સદ્ગુણોનો ભંડાર હતી. એ પ્રેમી જોડુ બીજા સર્વ પ્રકારના સુખમાં નિરંતર વસતું હતું, પણ માત્ર તેમને એક

સંતતિની ખોટ હતી. એક સમયે એ બંને દંપતિ આશ્રમમાં બેઠાં છે, તે સ્ત્રી પોતાના પતિની ખુબ પ્રેમથી સેવા કરે છે, એવામાં સુદેવ ગળગળો થઈ ખિન્ન વચનથી બોલ્યો, “ હે પ્યારી, આ સંસારમાં પુત્ર વગરનું સર્વ સૂનું છે. તેના વગર વંશ વૃદ્ધિ થતી નથી, ને તે વગર મનુષ્ય આલોક તથા પરલોકનું સર્વ સુખ ગુમાવે છે—તેમ આપણે પણ છે. અરે, અઘાપિ સુધી મેં પુત્રને લાડ લડાવ્યાં નહિ, તેને વેદ ભણાવ્યા નહિ, ને તેનો વિવાહ પણ કર્યો નહિ, જેથી મારો જન્મ વ્યર્થ ગયો હું સમજું છું, ને એથી મને આ સંસાર ખારો ઝેર જેવો લાગે છે.” એ સાંભળી ગૌતમી અત્યંત વિનયથી બોલી, “ હે પ્રાણનાથ, આપ એ શું બોલ્યા ? આપ જેવા વૈષ્ણવને એમ મોહ કરવો કેમ થટે? હે પ્રભુ, આપ જેવા મહાત્મા, કે જે ભગવાનના પરમ ભક્ત હોવાથી સ્વર્ગ વગેરેની તો ઇચ્છાજન રાખતા નથી તેમને પુત્રથી શું સુખ થવાનું હતું? એમ છતાં પણ આપને એવા કોઈ સત્પુત્રની ઇચ્છા હોય તો શ્રી હરિ કે જે સર્વ કામના પૂર્ણ કરનાર છે, તેમનું આરાધન કરો.” આવું તે ધર્મ પત્નીનું વાક્ય સાંભળી તેને સાથે લઈને સુદેવ તે તાત્રપર્ણના એકાંત કિનારા ઉપર ગયો, ને ત્યાં સ્નાન કરી ભગવાનનું ધ્યાન કરી પવિત્ર તપનો આરંભ કર્યો. અજનો આહાર છોડી દષ્ટ માત્ર વનમાંનાં સૂકાં પાંદડાં અને જળ ઉપરજ નિર્વીહ કરેલો. ને મુખે શ્રીહરિના મંત્રનો જપ કરેલો, એવી રીતે અતિ ઉચ્ચ તપ કરતાં તેને ચાર હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. આવું મહા પવિત્ર તપ જોઈ ભક્તવત્સલ ભગવાન તેનાપર બહુ પ્રસન્ન થઈ સંતોષ પામ્યા, ને તુરંત ગરૂડા રૂઢ થઈ તેની સન્મુખ પ્રગટ થયા !

### અધ્યાય ૧૫ મો.

મેઘ સમાન શ્યામ સુંદર ચતુર્ભુજ તથા પ્રસન્ન વદનવાળું કૌટિકામ દેવને લગ્નવે તેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ જોઈ સુદેવે લાંબા થઈ તેમના ચરણમાં નમસ્કાર કર્યા, ને પછી હાથ જોડી ગદગદ વાણીએથી તે શ્રોહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો:— “ હે દેવેશ, હે સર્વેશ્વર, હું આપને શરણે છું ને આપને વારંવાર મારા નમસ્કાર છે. હે શરણાગત વત્સલ, મારું રક્ષણ કરો. હે પ્રભુ, આપ સકળ જગતના ઉત્પન્ન કરનાર, પાળક, અને લય કરનાર છો. ઇંદ્ર સૂર્ય તથા બ્રહ્માને આદે લઈ સર્વ દેવોમાં આપ પરમ અંશ રૂપે રહી તેઓને પ્રકાશો છો. અને ભક્તિ કરનારને સર્વદા ચતુર્વીધ પુરુષાર્થ આપનારો છો. ધ્રુવદેવ સરખા પણ આપનું સ્તવન કરી શ-



કવાને સમર્થ નથી, તો હું કંગાલ આપની સ્તુતિ કેવી રીતે કરી શકું? તોપણ હે પ્રભુ, હું આપનો દીન ભક્ત છું માટે મારી ઉપેક્ષા ન કરતાં મને શરણે રાખો.” એ સાંભળી પરમ મધુર અને ગંભીરવાણીથી ભગવાન તેને કહેવા લાગ્યા કે, “ હે વત્સ, તારા તપથી હું બહુ સંતોષ પામ્યો છું. માટે તારી શી ઇચ્છા છે તે બોલ.” ત્યારે સુદેવે કહ્યું, કે “ હે પુરુષોત્તમ, આ શુન્ય ગૃહસ્થાશ્રમ મને ગમતો નથી માટે એક સત્પુત્ર મને આપો. એ સાંભળી શ્રીહરિએ કહ્યું કે “ પુત્ર શિવાય બીજું જે કંઈ માગીશ તે હું તને આપવા તૈયાર છું, પણ પુત્રનું સુખ તો તારા સાત જન્મમાંએ બ્રહ્મદેવે નિર્માણ કરેલું નથી.” આવું વળ સમાન નિષ્કૃત વચન સાંભળી મૂળમાંથી કાપી નાંખેલા વૃક્ષની પેઠે તે બ્રાહ્મણ મૂઠાં ખાઈ ભૂમિપર પડ્યો; ને તેની સ્ત્રી તેની આસના વાસના કરતી અત્યંત વિલાપ કરવા લાગી. તે બેલીકે “ હે નાથ, આપ શા માટે દુઃખી થયા કારણકે આપણું પ્રારબ્ધ આપણે ભોગવવું, તેમાં લક્ષ્મીપતિ શું કરે? આયુષ્ય પૂરું થઈ મરવા પડેલાને જેવું ઔષધ નકામું છે, તેમ ભાગ્ય વગરનાને શ્રીહરિ પણ કશું આપી શકતા નથી; માટે સૌથી એ ભાગ્યજળ ખળવાન છે. તેથી હે સ્વામી, બેઠા થાઓ અને સઘળાં શ્રેષ્ઠ સાધનો પરનો વિશ્વાસ મૂકી માત્ર ભાગ્યનેજ વિશ્વાસે રહો. ભગવાનનું સેવન કરવાથી શા અર્થ સરે એમ છે?” આવું નિરાશા અને શોકથી ભરેલું ગાત્રમીતું બોલવું સાંભળી ભગવાનના વાહન ગરુડને બહુ ક્ષોભ હતપત્ર થયો, તેથી તેણે પ્રભુને કહ્યું, “ હે હરી, આ તો આપના ભૂષણને લાંછન લાગે એવું થયું. કેમકે આટલાં બધાં વર્ષ સુધી મહાકષ્ટ વેડીને જે અર્થે તેણે આપને પ્રસન્ન કરવા તે અર્થ (પુત્રપ્રાપ્તિ) તો આપ તેને પ્રત્યક્ષ થયા છતાં સરયો નહિ, ત્યારે હવે આપ દીન બંધુ, ભક્ત વત્સળ, તથા ભક્તનાં દુઃખ ન બેઠ શકનારા કહેવાઓ છો; તે આપનું દયાળુપણું, ભક્તવાત્સલ્યપણું તથા ભક્તના મનોર્થપૂર્ણ કરવાપણું ક્યાં સંતાઈ ગયું? માટે કોઈપણ રીતે આપે આ બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણીનો મનોર્થ પૂર્ણ કરવો બેઠએ.” એ સાંભળી શ્રી હરિએ કહ્યું કે “ હે ગરુડ, બેઠે એને પુત્ર સુખ નથી છતાં મારી આરાધાથી ટુંજ એને ત્યાં અંશરૂપે અવતરી એને પુત્ર સુખ આપ.”

### અધ્યાય ૧૬ મો.

વાદમીકિ ઋષિ કહે છે-હે દૃઢધનવા, પછી ભગવંતની આગા થવાથી ગરુડે તે બ્રાહ્મણને આશ્વાસન કરીને ઉઠાડ્યો, ને કહ્યું, “ હે દ્વિજ-

એક, તારા સાતે જન્મમાં પુત્રતું સુખ નથી એ સત્ય છે; પરંતુ તારા હિતને માટે મેં હરિની પ્રાર્થના કરવાથી મને તેમણે આજ્ઞા કરી છે. તેથી હું તને કહું છું કે તારે મારા અંશરૂપે એક પુત્ર થશે, ને તમારા દંપતિના મનોર્થ સત્ય થશે. પરંતુ એટલું યાદ ગમજો કે તે પુત્રની સાથે તમારે વધારે જોભાવું નહિ, નિકર તે પરનો ધણો પ્રેમ તમને દુઃખકારક થઈ પડશે.” આટલું કહી ગરુડ શ્રીહરિને પોતાના સ્કંધપર વિરાજિત કરીને અંતર્ધાન થઈ ગયા; ને પુત્રવર પામવાથી સંતોષ પામી તે દંપતિ ત્યાંથી પોતાના મૂળ આશ્રમ પ્રત્યે જઈ અનેક પ્રકારનાં સંસાર સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.

કેટલેક કાળે સુદેવની સ્ત્રી ગૌતમી ગર્ભવતી થઈ, ને દશમાસ પૂર્ણ થતાં તેને મહા તેજસ્વી પુત્રનો જન્મ થયો. સુદેવ આનંદ પામી તુરત વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવી પુત્રતું જાતકર્મ (જન્મ વખતનો સંસ્કાર) કરાવ્યું, ને ખૂબ દાન આપી બ્રાહ્મણોને સંતુષ્ટ કર્યા. પછી પોતાનું રવજન કુટુંબ એકઠું મળી “ શુક દેવ ” એવું તે પુત્રતું નામ પાડ્યું કારણકે તે શુક (પોપટ)ની માફક મધુર મધુર બોલતો હતો, ને વળી પક્ષીઓના રાગ ગરુડે તે આપ્યો હતો. એ બાળક શુક્લપક્ષના ચંદ્ર પ્રમાણે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો ગયો, તેમ તેમ તેના વધતા જતા રૂપ અને આપલ્યથી તેનાં માતૃપિતાને બહુ આનંદ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યો. આઠ વર્ષનું વય થતાં તેના પિતાએ તેને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવી ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો, ને એમ વેદોક્ત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થતાં તે બ્રહ્મચર્ય પાળી ગૃહપાસે વેદાધ્યયન કરવા માંડ્યો. તે અતિ બુદ્ધિમાન હોવાથી થોડાજ સમયમાં તેણે સર્વ વિદ્યા સંપાદન કરી. એવામાં તેમને ઘેર દેવલ નામના મહર્ષિ પધાર્યા. સુદેવે તેમની વિધિયુક્ત પૂજા કરીને સુંદર આસનપર બેસાડ્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તે બોલ્યા “ હે સુદેવ, તમારાં પૂર્ણ ભાગ્ય છે તમારે ત્યાં આવે. સુંદર રત્ન સમાન પુત્ર છો મેં એના જેવો બુદ્ધિમાન અને વેદાધ્યયન શીળ તથા વાક્યતુર કોઈનો પણ બાળક જોયો નથી. પરંતુ લાવની જોઈ તો ખરો, કે એનાં સામુદ્રિક ચિન્હો કેવાં છે?” એમ કહી બાળકને પોતાના બોળામાં બેસાડીને ઋષિયે તેનો હાથ જોવા માંડ્યો, તથા તેમાંના ધ્વજ, અંકુશ, યવ ઇલાદિ ચિન્હો તેમજ તેની હાથીની શુદ્ધ સરખી ઢીંચણ સુધી આવેલા દીર્ઘ લુગ્ગાઓ જોઈ બહુ આનંદ દર્શાવ્યો. પણ જ્યારે તેના હાથમાંની આયુધ્ય રેખા જોઈ ત્યારે તુરત તેમણે માથું ધુણાવ્યું, ને ઉતરી ગયેલે મુખે બોલ્યા, “ હે સુદેવ, આ તમારો પુત્ર તેનાં આખા શરીરનાં ચિન્હો જોતાં કેવળ ભાગ્યનો અને ગુણોનો સમુદ્ર છે પરંતુ તેમાં એક મહાત્મ

દોષ છે, જે કહેતાં મારો જીવ ચાલતો નથી; પરંતુ તમે સમજી છો મારે તમને કહું છું, તો તેથી કરો એક કરશો નહીં. તે દોષ એક, આ બાળક એની બાર વર્ષની ઉંમરે જળમાં યુડીને મરણ પામશે. માટે હે દિવ્ય, જે ભવિષ્યમાં થનાર છે, તેને કોઈ મિથ્યા કરી શકે એમ નથી; તેથી શોક કરવો નહીં.” એમ કહી તુરત દેવલ ઋષિ અંતર્હિત થયાં ને સુદેવ તથા ગૌતમી એ સાંભળતાંજ મૂર્છિત થઇને પડ્યાં. પણ પછી કેટલીક વારે સાવધ થઇને ગૌતમીએ પોતાના પતિનું ધણીક વાતે સમાધાન કર્યું, અને કહ્યું કે “હે નાથ બાવી કોઇ વાતે મદનર નથી; માટે એ મિથ્યા શોક મૂકી સદા અવિનાશી શ્રીહરિને બળે.” એ સાંભળી સુદેવે પુત્રનો શોક મૂકી દીધો,

### અધ્યાય ૧૭ મો.

વાલ્મીકિ ઋષિ કહે છે-હે દૃઢધનવા, પછી એ દંપતિને પુત્રના ભવિષ્યમાં થનાર મરણની વાત વિસારે પડી, ને તેઓ પાછાં આનંદમાં ગૃહકાર્ય કરવા લાગ્યાં. એમ કરતાં ધણી દિન વહી ગયા, એવામાં એક દિવસે સુદેવ આશ્રમની પાસેના ઉપવનમાં વનફળ, સમિધિયો, વગેરે લેવા-ને ગયો હતો, ને ગૌતમી ધરનદ્ર કંઈ કામમાં ગુથાયલી હતી તે વખતે તેનો પુત્ર પોતાનાં સરખાં સરખાં બાળકોની સાથે ત્યાંથી કેટલેક દુર આવેલી એક વાવ તરફ જળ ફીડા કરવા ગયો. સૌ બાળકોએ વાવમાં જઈ પાણીની સાથે ફૂદાફૂદ અને ઉછાળા ઉછાળ મચાવી દીધી. ત્યારે સુદેવના પુત્રે તે ટોળાથી જરાક આઘા જવા માંડ્યું, ને તેમ કરતી વખતે પોતાના ગોડીઆઓ (મિત્રો) પછવાડે આવશે એવી બીકથી તેણે તે જંગલમાં ડુબકી મારી. પાછા ધણું જીંડું હોવાથી ડુબકી મારતાંની સાથે તે સરરાટ નીચે તો ઉતરી ગયો, પણ ત્યાંથી પાછો ઉપર આવવા માટે ઉલટી યુલાંટ મારી શક્યો નહિ. તેથી પાણીમાં ગુંગળાઇને અંદરજ તે મરણ પામ્યો. ધણીકવાર સુધી તે પાણીની બહાર આવી શક્યો નહિ એવું જોતાંજ તે સૌ છોકરાં ભયભીત થયાં ને ત્યાંથી નાસનાસ કરતાં ઘેર આવી તેની માને આ ખબર કહી. આવી અપ્રિય વાત સાંભળતાંજ ગૌતમી તુરત મૂર્છા ખાઈ પૃથ્વીર પડી; એટલામાં સુદેવ વનમાંથી ઘેર આવ્યો; ને તેની પણ આ સમાચાર સાંભળતાં એવીજ ગતિ થઈ. થોડીવારે સાવધ થયાં, ત્યારે તે અને સ્ત્રી પુરુષ વાવે ગયાં તો ત્યાં પુત્રનો મૃત દેહ પાણીપર તરી આવેલો જોયો!

“અહો ! હે દૃઢધનવા,” વાલ્મીકિ કહે છે: “પુત્રનો શોક શું વર્ણન કરી શકાય એવો હોય છે? અરે તે શોકથી કોનું અંતઃકરણ નથી ફાટતું? આવો રત્ન સમાન પુત્ર, એકજ એક અને તે વળી મહાપ્રમે પ્રાપ્ત થયેલા તેની આવી દશા થઈ એ જોઈ હવે તેમને શું બાકી રહ્યું? તુરત સુદેવે પુત્રનું શય પાણીની બહાર કાઢ્યું, ને મોટેથી આરડી બંને દંપતિ ગમે તેવા કંઈક હૃદયને પણ રોવરાવી નાંખે એવો વિલાપ કરવા માંડ્યાં; અરે પુત્ર તું ક્યાં ગયો? રે મારા નિર્ધનના રત્ન, તું કેમ રીસાઈ ગયો? તને દુષ્ટ કાળે કેમ ઘેરી લીધો? હે દુષ્ટ દૈવ, આ તને શું ગમ્યું? અરે, તેં મારી આંખોની લાકડી કેમ પડાવી લીધી? હે ભગવંત, હે ગોવિંદ, હે દીન વત્સલ, આ તમે શું કર્યું? હે પ્રભો, મને અનાથને આપે કેમ દુઃખ દીધું? હે મુરારે, હું પુત્ર શોક રૂપી અગ્ની થી બળું છું માટે આપ મારું રક્ષણ કરો. હે, કૃપાળ, મારા જોવો દુષ્ટ અન્યાયથી કોઈ નહિ હોય કે જે આપના ચરણના ધ્યાનથી બ્રહ્મ થઈ અનિત્ય વસ્તુમાં દુરાશા કરતો હશે.

### અધ્યાય ૧૮ મો.

વાલ્મીકિ કહે છે-હે રાજન, એ પ્રમાણે સ્ત્રી સહિત સુદેવ આશ્રમની બહાર પુત્રના શયને ખોળામાં લઈ વિલાપ કરે છે, એવામાં તે વરસાદના દિવસો હોવાથી આકાશમાં ચારે તરફ મેઘ ચઢી આવ્યો. વાયુના સપાટા વીજલીના ચમકારા અને ગર્જનાના કડાકા થવા લાગ્યા, ને લાગલો વરસાદ શરૂ થયો. પોતાના ઉપર મુશલ ધારે વૃષ્ટિ થવા કરે છે ને પવનના સપાટાથી શરીર સોરાઈ જાય છે, છતાં તે કશાનું બાનજ ન હોય તેમ તે પુત્ર શોકમાં ખુડેલો સુદેવ અત્યંત તથા જલ તથા વિલાપ કરતો ત્યાંજ બેઠેલો છે. વરસાદે પણ જાણે હઠ પકડી હોય તેમ જરા પણ ખાંચો ન પકડતાં અખંડ ધારાએ હેલી કરી મુકી છે. એમ કરતાં તો આખો મહીનો વહી ગયો પણ સુદેવ ત્યાંથી ઉઠતો નથી. એવામાં તેના દુઃખનો અકસમાત અંત આવવા રૂપ એક ચમત્કાર બન્યો! વર્ષાદ એકા એક વર્ષતો ખંધ થઈ ગયો, વાદળાંએ ચોમેરથી આકાશને ઘેરી લેવાથી સઘળે અંધારું ધોર થઈ રહ્યું, પવન ધીમે પડી મંદ મંદ વાવા લાગ્યો ને એકંદર રીતે સઘળું શાંત થઈ ગયું એટલામાં એક ગંભીર ગર્જના થઈ ને જાણે સૂર્ય ઉદય થયો હોય તેમ એક તેજનો અંબાર તેઓ આગળ ખડો થયો! આથી તે બંને સ્ત્રી પુરૂષ ચમકી ઉઠ્યાં, ને સાવધ થઈ

જેય છે તે પોતાની સન્મુખ એક મહા તેજઃપુંજ શ્યામસુંદર મૂર્તિ ઉભેલી છે. જેણે કંઈ સુંદર વનમાળા, મસ્તકે મોરમુકુટ, હસ્ત કમળમાં મધુર શબ્દવાણી મુરલી ને વક્ષસ્થળને વિષે કોસ્તુભ મણી પારણ્ય કરેલો છે એવા પૂર્ણ પુરષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ને અવલોકન કરતાંજ તત્કાળ ખોસામાંના શબ્દને નીચે મૂકી દધ અને સ્ત્રી પુરુષ ઉમા થયાં, ને પરમ આદહાદ પૂર્વક શ્રી હરિને દંડવત્તમસ્કાર કર્યાં. અને હાથ જોડીને ગદગદવાણીથી બોલ્યાં કે, “હે પ્રેમા શ્રી કૃષ્ણ, અમે તમારે શરણે છીએ—અમારું રક્ષણ કરો” એ સાંભળી તે પ્રેમા જોડાપર અત્યંત પ્રસન્ન થઇ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અમૃત તુલ્ય મીઠું વચન કહ્યું કે “હે સુદેવ, તને ધન્ય છે! તું માહા ભાગ્યવાન છે! તારું કલ્યાણ થાઓ! તારા સત્કર્મથી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. માટે તું પુત્ર શોક તજ દે કારણ કે મારી કૃપાથી તે બાળકને આજથી બાર હજાર વર્ષનું આયુષ્ય થશે; ને ત્યાં સુધી તું તેનું ઉત્તમ સુખ ભોગવીશ, કે જે સુખ દેવતાઓને પણ મળવું દુર્લભ છે. માટે હે વત્સ, આ પુત્ર સહિત તું સર્વદા અનુપમ ગૃહસ્થાશ્રમ સુખ ભોગવી પછી બ્રહ્મલોકમાં જઈ ત્યાં દેવતાઓનાં હજાર વર્ષ સુધી મહા સુખ ભોગવજે; ને તે પુરાં થયાં બાદ આ ભૂલોકમાં તું એક મહા પ્રતાપી ચક્રવર્તિ રાજા થઈને અવતરીશ. તે સમય તું દૃઢધન્વા નામથી પ્રખ્યાત થઈશ, ને આ તારી અર્ધાંગના ગૌતમી તારી પટ્ટરાણી થશે. તેનાથી તારે ચાર સર્વ ગુણશાળી પુત્રો તથા એક ભાગ્યવતી કન્યા થશે. એ ઉપરાંત તે અપાર રાજ્યના સુખથી ભોળિત થઈને તું ભગવાનનું ચિંતન જૂલી જઈશ; ત્યારે આ તારો પુત્ર શુકદેવ પોપટ રૂપ થઈને તને વનમાં આવી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવા માટે વારંવાર એક શ્લોક બોલી બોલ કરશે. જે સાંભળી તું અત્યંત આશ્ચર્ય સાથે ખિન્ન થઈ ઘેર જઈશ, ને સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી જ્ઞાન ધરીશ. એવામાં વાદ્મીકિ ઋષિ આવીને તને સદ્બોધ કરી તારો સંશય મટાડશે. એથી તું જ્ઞાન પામી સ્ત્રીસહિત અચલધામ જે વૈકુંઠ છે ત્યાં મારા ચરણને પામીશ.” એટલું કહી શ્રીહરિ છાના રહ્યા એટલામાં તે બ્રાહ્મણ પુત્ર આજસ મરડી બેઠો થયો; તેને જોઈ તે દંપતિ અપાર હર્ષ પામ્યાં, ને દેવોએ આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી. શુકદેવે ઉભો થઈ પ્રથમ શ્રીહરિને, ગરુડને, અને છેવટે તેના માત પિતાને દંડવત નમસ્કાર કર્યા. એ જોઈ શ્રીહરિયે તેના મસ્તકપર હાથ મૂકી આશિર્વાદ દીધો.

આ સમયે બનાવયો સ્ત્રી સહિત સુદેવ હર્ષ ધેલો થઈ ગયો; પણ તને એક સંશય ઉત્પન્ન થયો, જે તેણે તુરત પ્રાર્થના પૂર્વક શ્રીહરિ પ્રત્યે નિવેદન કર્યો. તે બોલ્યો, “હે ભગવંત, પૂર્વે મેં પુત્રને માટે આળીશ

હળાર વર્ષ સુધી મહા કઠિણ તપ કર્યું, તે સમયે આપે મને સમજો પુત્રજ આપવાની ના પાડી. કારણકે તે મારા પ્રારબ્ધમાં નહોતો. અને આજે આપે પ્રત્યક્ષ થઇ એ મૃત પુત્રને ઉઠાડી દીધાયુષ્ય આપ્યું એ શું? તે કૃપા કરી કહો.”

## અધ્યાય ૧૯ મો.

એ સાંભળી શ્રીહરિએ તેને કહ્યું “ હે વત્સ સુદેવ, તેં તે સમયે જે તપ કર્યું હતું, તે આ સમયના તારા સત્કાર્યના સોમા વિભાગનું પણ નહોતું. તારા આ વખતના કાર્યથી તો હું ધણોજ સંતુષ્ટ થયો છું. તારું આ સમયનું કાર્ય એટલું બધું સર્વોત્કૃષ્ટ અને મને સંતુષ્ટ કરનારું છે કે જે કાષ્ઠથી બની શકતું તો શું પણ તેને જાણી શકવું પણ બહુ મુશ્કેલ છે. એથી તને આશ્ચર્ય થતું હોય તો કહું છું કે, એ મોટું કાર્ય તે મારા પરમપ્રિય પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત છે. અને તે તારાથી સહજ રીતે અનાયાસે થઇ ગયું છે. હે દિવ્ય, તારો પુત્ર મરણ પામ્યો તેજ દિવસે એ પુરુષોત્તમ માસ બેઠો હતો, અને તેજ વખતથી સ્ત્રી સહિત પુત્રને જોળામાં લઇ તેં અગાધ વૃષ્ટિના જળથી નિરંતર સ્નાન કરવાનો આરંભ કર્યો હતો. વળી તે માસ પૂરો થતા સુધી તેં વરસાદમાં પ્રતિદિન ત્રિકાળ સ્નાન કર્યું એટલુંજ નહિ, પણ અત્યાર સુધીમાં તેં અન્ન કિંવા જળપણ્ય મોંમાં લીધું નથી માટે તે વ્રતમાં કરવા બેઠતા અપવાસ પણ તારાથી સહજ થઇ ગયા. એવી રીતે એ પુરુષોત્તમ માસના આરંભથી તે પૂરો થવા સુધીનું તેનું આયુ વ્રત તારાથી અન્નાયાસે થઇ ગયું, ને તેના અપાર ફળનો તને લાભ થયો. માટે હે તપોધન, એ માસનું વ્રત કરવાથી તું સર્વ પ્રકારે ધન્ય છે. જે મનુષ્ય એ માસમાં સ્નાનદાનાદિ નથી કરતા તે જન્મે જન્મ દરિદ્રી રહે છે.” એટલું કહી શ્રીહરિ ગરુડારૂઢ થઇ નિજધામ પ્રત્યે ગયા.

૫૪ી તે સુદેવ બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રી તથા પુત્ર સહિત અહોરાત્ર આનંદમાં રહી પુરુષોત્તમનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો, ને તેમના પુજન સેવનાદિથી ભક્તિ કરી અંતે સ્ત્રી સહિત બ્રહ્મલોકમાં ગયો. વાદમીકિ કહે છે, હે રાજન્ય એ બ્રહ્મલોક કે જ્યાં જવાથી કોઇ વાતનો શોક થતો નથી, લાંનાં અપાર સુખ ભોગવી પત્ની સહિત ફરી પાછો તું આ પૃથ્વી ઉપર આવી આ દૃઢધનવા નામનો મહીપતિ થયો છે. અને આ જે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય સુખ તને પ્રાપ્ત થયલું છે, તે શ્રીપુરુષોત્તમની સેવાથીજ છે; ને તે વખતની ગાત્રી તે આ તારી ગુણ સુંદરી પદરાણી છે. ને વડની ડાળ ઉપર બેસી

ઉત્તમ બોધ કરનાર જે પોપટ, તે તારો પૂર્વ જન્મનો શુક્રદેવ પુત્ર હતો, કે જેણે પોતાના પિતાનો ઉદ્ધાર કરવો એ પુત્રનો ધર્મ સાચવી તને ઉપદેશ કર્યો હતો. હે નિર્દોષ રાજા, એ મેં તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહ્યો.

### અધ્યાય ૨૦ મો.

નારાયણ કહે છે—હે નારદ, ઉપર પ્રમાણેનું પોતાના પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત સાંભળીને તથા પોતાને સર્વ સુખ પુરુષોત્તમ વ્રતથી પ્રાપ્ત થયેલું જાણીને દૃઢધનવાએ ફરી વાલ્મીકિ મુનિને નમન કરી પ્રશ્ન કર્યો કે, “હે મુનિવર, મોક્ષ ઇચ્છાવાળા પુરુષે આ પુરુષોત્તમાસનું વ્રત કેવી રીતે કરવું, તથા કયા પ્રકારે દાન તથા કયા દેવની પૂજા કરવી વગેરે પ્રકાર સર્વ લોકના હિતને અર્થે કપા કરી મને કહો.”

એ સાંભળી વાલ્મીકિ બોલ્યા—પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત કરનાર મનુષ્યે પ્રતિદિન પાછલી ચાર ઘડી રાત્ર હોય તે વખતે ઉઠવું, ને ભગવાનનું સ્મરણ કરવું. પછી ગામની નૈઋત્ય દિશાએ દૂર જઈ મળ લાગ કરવો. માટીથી પ્રક્ષાલન કરી ઘેર આવ્યા બાદ માટી લઈને હાથ તથા પગ ખૂબ પવિત્રપણે ધોવા. પછી શુદ્ધ જળથી ખૂબ કોગળા કરી દાંતણું કરવું. એ દાંતણું ટચલી આંગળીના છેડા જેવું જાડું બોરડી કે અંધાડીના લાકડાનું અને વળી તે એક વેંત લાંબું હોવું જોઈએ. એને વતી ધસી સુખ ધોઈ શુદ્ધ કરીને પછી સ્નાન કરવું. સ્નાન જે સમુદ્રમાં મળનારી નદીમાં થઈ શકે તો સૌથી ઉત્તમ, પણ તે ન બની શકે તો તળાવ વાવ કે કૂવે, અને તેમ પણ ન બની શકે તો છેવટે ઘેર પવિત્ર જળથી સ્નાન કરવું. પછી સ્વેત અને ધોયેલું વસ્ત્ર પેહેરી પૂર્વ કે ઉત્તર દિશાએ મેં કરી પવિત્ર આસનપર બેસવું. ને હાથમાં સોનાની કે દર્ભની પવિત્રી પેહેરી શિખાબાંધી આચમન કર્યા બાદ ગોપીચંદન, કેસર વગેરેથી કપાળે તિલક કરવું. તિલક બાંધી કિંવા આડું ગમે તેવું હોય છતાં સાદું અને મધ્યેથી કોરેલું હોવું જોઈએ. પછી શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ઇત્યાદિ ભગવાનનાં આયુધોની મુદ્રાઓ (છાપાં) ધારણ કરવી. ધારણકે એવી મુદ્રાઓ ધારણ કરનારને ગમે તેટલું દુષ્કર્મ છતાં કદી યમ લોક પ્રાપ્ત થતો નથી, એમ તિલક મુદ્રાદિ ધારણ કર્યા પછી પ્રાણાયામ કરી સંધ્યા વંદન કરવું, તેમાં પ્રાતઃ સંધ્યા તારા છતાં કરવી જોઈએ. પછી સૂર્યદર્શન થાય ત્યાં સૂધી ગાયત્રી જપ કરી સૂર્ય ઉદય થતાંજ તેમનું ઉપરચાન કરવું; ને ભગવત્સ્મરણ કરતાં સંધ્યા સમાપ્ત કરવી, એ પ્રમાણે વિધિ પૂર્વક સંધ્યા કરનારને ત્રેલોક્યમાં કશું દુર્લભ નથી. હવે એ પ્રાતઃ કર્મ સંપૂર્ણ કર્યા પછી શ્રીહરિની પૂજાનો આરંભ કરવો.

પવિત્ર સ્થળમાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી મૌન ધારણ કરી ગોમય (ગામનું છાણ) થી ગોળાકાર અથવા ચોખ્ખો મંડળ (ચોકો) કરવો. પછી તેના પર ચોખ્ખાના દાણા વડે આઠ પાંખડીવાળું કમળ કાઢી તે પર સોના, રૂપા, તાંબા, અથવા માટીનો નવો કળશ (ધડો) શુદ્ધ તીર્થોદકથી પૂર્ણ ભરી સ્થાપિત કરવો. પછી તે કળશમાં દેવતાઓ તથા તીર્થોનું સ્થાપન કરવું. તે એવી રીતે કે—કળશના મુખ ઉપર વિષ્ણુ, કંઠમાં રુદ્ર, મૂળમાં બ્રહ્માદેવ, મધ્ય ભાગે ગણદેવતા, પેટાંઓ પર સર્વ સમુદ્ર સહિત સાત દ્વીપવાણી પૃથ્વી, અને ઋક્, યજુઃ, શ્યામ, અથર્વણુ એ ચારે વેદો આવી નિવાસ કરે. પછી ગંગા, ગોદાવરી, કાવેરી, યમુના, સરસ્વતી, ઇલાદિ પાપ નાશક તીર્થો આ કળશના જળમાં નિવાસ કરે. પછી ગંધ, અક્ષત, પુષ્પ, નૈવેદ્ય ઇલાદિ ઉપચારોથી મંત્ર સહિત કળશની પૂજા કરવી. પછી તે કળશના મુખ પર તાંબા પાત્ર (તરલાણું) મૂકી તે પર પીળું વસ્ત્ર ઢાંકવું, ને તેના ઉપર શ્રીરાધા કૃષ્ણની સુવર્ણની મૂર્તિઓ પધરાવવી, ને પછી તે પુરુષોત્તમની મૂર્તિનું બહુ ભક્તિ પૂર્વક પૂજન કરવું કારણકે પુરુષોત્તમમાસનું દૈવતજ એ શ્રી પુરુષોત્તમ પ્રભુ છે. તેમજ સંસાર સાગરમાં બૃહલા પુરુષનો નિશ્ચે ઉદ્ધાર કરે છે. એ દયાળુ પ્રભુનું આ મૃત્યુ લોકમાં જેને મરવું છે એવો ઓ આગ્નિ હીન મનુષ્ય સેવન ન કરે? ગામ, ધન પુત્ર, ધર બને ખીજી સર્વે મળી શકે છે, પણ આ શરીર ફરીને મળતું નથી. માટે શરીરનું જરૂર ધર્માચરણથી રક્ષણ કરવું. તથા ધર્મનું રક્ષણ જ્ઞાનને અર્થે કરવું. કેમકે જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી મનુષ્યને મોક્ષ મળે છે. મા, બાપ, ભાઈ, સ્ત્રી, ધન તથા પુત્ર એ વગેરે કાંઈ પણ અત્યવખતે આપણને સહાય કરનારા નથી. તે સમે તો માત્ર ધર્મજ્ઞ હામમાં આવે છે. માટે અવશ્ય કરીને પ્રાણીએ ધર્માચરણ કરવું. કુટેલા વાસણમાંથી જેમ પાણી વહી જાય તેમ આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે કંઈ વધતું નથી. તેમજ લક્ષ્મી અને તરુણ વસ્થા તથા ખીજી સર્વ સુખ એ સૌ નાશ થવાનાં છે માટે જ્યાં સુધી શરીરમાં શક્તિ છે ત્યાં સુધી મનુષ્યે જરૂર ધર્મનું આચરણ કરવું. તેમાં પણ ખીજી કાળ કરતાં પુરુષોત્તમ માસમાં કરેલા ધર્મ (સ્નાન, દાન, વિષ્ણુનું સ્મરણ, પૂજન, કથા વગેરે) એ ગમે તેવા મોટા ભયથી પણ મનુષ્યને રક્ષણ કરનારા યજ્ઞ પડે છે. કેમકે જેમ હાથીના પગલામાં સૌનો પગ સમાય તેમ આ પુરુષોત્તમ માસમાં સર્વ વ્રતો, તીર્થો, ને ધર્મો સમાયલા છે. કારણકે એ માસ શ્રી હરિને અત્યંત પ્રિય છે. હવે તે પુરુષોત્તમ ભગવાનનું પૂજન શાસ્ત્રમાં નિપુણ જે બ્રાહ્મણ વૈષ્ણવ હોય તેને બોલાવી ને કરાવવું.



## અધ્યાય ૨૧ મો.

હવે તે પૂજન કરવાની રીતિ વાલ્મીકિમુનિ કહે છે:—

પ્રથમ તે ધાતુની મૂર્તિઓ કરેલી હોય તેને શુદ્ધ કરવા માટે એક વાર અગ્નિ સંસ્કાર કરવો. ને પછી તેમાં દેવતા આવવા માટે તેની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરવી. પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા મૂર્તિમાં પ્રાણનું આવાહન ન થાય તો તેમાં દેવતા ન આવતાં તે ધાતુ રૂપજ રહેશે. પુરુષોત્તમ ખીજ મંત્ર —તદ્વિષ્ણોઃ પરમંપદં એ મંત્રથી પ્રતિષ્ઠા કરવી. વેદ મંત્રનો જ્યાં અધિકાર ન હોય ત્યાં ભગવાનના નામ મંત્રથીજ પ્રતિષ્ઠા કરવી, ને આગળ ગોલોકના વર્ણનમાં બતાવ્યા પ્રમાણે રાધિકા સહીત ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. પછી દેશદાળ નો સંકલ્પ કરી ષોડશોપચારથી પ્રભુની પૂજા કરવી. એ ષોડશ ઉપચાર (સોળ) એકે, પ્રથમ ભગવાનને આવાહન કરી આસન અર્પણ કરવું, પછી પાદ, (પગ ધોવા) અર્ધ્ય (અર્ધ આપવો ચંદન પુષ્પ વગેરે સાથે) આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞો-પવીત (જનોષ્ઠ), ચંદન, પુષ્પ ની માળા, ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તાંબુલ, (પાનખીડુ) આરતિ મંત્ર પુષ્પાંજલિ એ વગેરે સોળ પ્રકારની પૂજા. તે એવી રીતે કરવી કે

આગચ્છ દેવ દેવેશ શ્રીકૃષ્ણપુરુષોત્તમા । રાધાયા સહિતશ્વાત્ર ગૃહાણ પૂજનં મમ ॥ ૧ ॥ એ મંત્રથી આવાહન કરવું. નાનારત્નસનાયુક્તં કાર્ત્ત્વર વિમ્બૂષિતં । આસનં દેવદેવેશ ગૃહાણપુરુષોત્તમ ॥ એનાથી આસન. ૨ ગંગાદિ સર્વ તીર્થેભ્યો મયાપ્રાર્થનયાદ્યતં । તોયમેતત્સુખસ્પર્શં પાદાર્થં પ્રતિ ગૃહ્યતાં—પાદ (પગ ધોવાને)૩. નંદગોપગૃહે જાતો ગોપિકા નંદહેતવે । ગૃ-હાણાર્ધ્યં મયાદત્તં રાધયાસહિતો હરે ॥ અર્ધ્ય આપવો. પુષ્પ તથા ચંદન સહિત ૪ ॥ ગંગાજલંસમાનીતં સુવર્ણકલશસ્થિતં । આચમ્યતાં હૃષીકેશ પુરાણ પુરુષોત્તમ ॥ આચમન ૫ ॥ કાર્પ મે સિદ્ધિમાયાતુ પૂજિતે ત્વાપિધા-તરિ । પંચામૃતૈર્મયા નૈતૈ રાધિકાસહિતો હરે ॥ જળ સ્નાન ॥ પયોદધિ ઘૃ-તંગવ્યં માક્ષિકં શર્કરા તથા । ગૃહાણેમાનિદ્રવ્યાણિ રાધિકાનંદદાયક દૂધ, દહિં, ધી, મધ અને સાકર એ વડે પંચામૃત સ્નાન ૬ ॥ યોગેશ્વરાયદે-વાય ગોવર્ધન ધરાયચ । યજ્ઞાનાંપતયેનાથ ગોર્વિદાયનમોનમઃ । ગંગાજલ-સમં શીતં નદીતીર્થંસમુદ્ગ્રં । સ્નાનંદતં મયાકૃષ્ણ ગૃહ્યતાં નંદનંદન ॥ પુનઃ

स्नान पीताम्बर युगदेव सर्वकामार्थ सिद्धये । मया निवेदितं भक्त्या गृहाण-  
 सुरसत्तम पीताम्बर-वस्त्र-७ ॥ दामोदर नमस्तेऽस्तु त्राहि मां भवसागरात् ।  
 ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम उपवीत (ननेष्ट) ८ ॥ श्रीखंडं चंदनांदि-  
 व्यं गंधाढ्यं सुमनोहरं ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां यद्वन ९ ॥  
 अक्षताऽस्तु सुरश्रेष्ठ कुंकुमोक्ताः सुशोभिताः । मयानिवेदिता भक्त्या गृहाण  
 पुरुषोत्तम अक्षत ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्पादीनि वैप्रभो । मया ह-  
 तानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रति गृह्यतां पुष्प तुलसी-पुष्पानी भाणा १० ॥ पक्षी  
 प्रत्येक अंगनी न्दी न्दी पूज ३२ वी. त ऐषी रीते ३-नंदात्मजाय  
 नमः पादौ (२२७) पूजयामि ॥ यशोदातनयाय नमः गुल्फौ (धुष्टिये) पू-  
 जयामि ॥ केशिसूदनाय नमः जानू (नान्धे) पूजयामि ॥ भूभारोत्तरकाय-  
 नमः ऊरू (आथले) पूज० ॥ अनंताय नमः कटि (३२२) पू० ॥ विष्णु-  
 रूपधारिणे नमः मंद्रं (शुद्धांदि) पू० ॥ प्रद्युम्नाय नमः नाभिं पू० ॥ अनि-  
 रुद्धाय नमः हृदयं पू० ॥ श्रीकंठाय नमः कंठं पू० ॥ सकलास्त्रधराय नमः  
 बाहू पू० ॥ वाचस्पतये नमः मुखं पू० ॥ केशवाय नमः नेत्रं पू० ॥ स-  
 र्वात्मने नमः शिरः पू० विश्वरूपिणे नमः सर्वांगं पूज० ॥ ध्यादि, पक्षी ३-  
 शपाय नमः नारायणाय नमः ऐ वगेरे योतीश नाभौ १३ ६३६ नाभौ ऐकेके  
 पुष्प तुलसी ६४ श्रीहरिने अढावतुं वनस्पति रसो द्रूतो गंधाढ्यो गंध उ-  
 त्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां धूप ११ ॥ त्वं ज्योतिः सर्व  
 देवानां तेजसां तेज उत्तमं । आत्मज्योतिः परंधाम दीपोयं प्रतिगृह्यतां ६५  
 १२ ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिर्मेढ्यचलांकुरु । ईप्सितं मे वरं देहि परत्रचपहां  
 गतिं नैवेद्य १३ ॥ मध्ये पानी उत्तरीयशन ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णक-  
 लशस्थितं ॥ आचम्यतां हृषीकेश त्रैलोक्य व्याधि नाशन आचमन ॥ गंध  
 कर्पूर संयुक्तं कस्तूरीदि सुवासितं । करो हर्तनकं देव गृहाण परमेश्वर ॥  
 ३२६ हर्तन ॥ पूगीफल समायुक्तं सकर्पूरं मनोहरं । भक्त्या दत्तं मया देव तांबूलं  
 प्रति गृह्यतां ॥ तांबूल १४ ॥ हिरण्यगर्भं गर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अ-  
 नंतपुण्यफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे दक्षिण ॥ शारदेदीवरस्यामं त्रिभंगललि-

તાકાર્ત્તે । નીરાજયામિદેવેશં રાધયા સહિતં હરિં નીરાંજન (આરતિ) ૧૫ ॥  
 રક્ષરક્ષ જગન્નાથ રક્ષત્રૈલોક્ય નાયક । મક્તાનુગ્રહકર્તા ત્વં પ્રદક્ષિણાં ગૃ-  
 હાળમે પ્રદક્ષિણા ॥ યજ્ઞેશ્વરાય દેવાય તથા યજ્ઞોદ્ભવાય ચ । યજ્ઞાનાંપતયેનાથ  
 ગોવિંદાય નમો નમઃ મંત્ર પુષ્પ ૧૬ ॥ વિશ્વેશ્વરાય વિશ્વાય તથા વિશ્વો  
 દ્ભવાય ચ । વિશ્વસ્યપતયે તુભ્યં ગોવિંદાય નમોનમઃ નમસ્કાર ॥ ઇતિ પૂજા પ્ર-  
 કાર ॥ (બ્રાહ્મણે તથા જોને સર્વ વેદોક્ત સંસ્કાર થયલા હોય એવા ક્ષત્રિય  
 -વૈશ્યે તેા ભગવાનની પૂજા વેદમંત્રથીજ કરવી.) નૈવેદ્ય ધરતું તે પવિત્ર,  
 તાજી, સ્વાદિષ્ટ સામગ્રીઓ પવિત્રપણે સિદ્ધ કરી ધરતું. સર્વ પૂજા કરી  
 રહ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ સોપારી અને હિરણ્ય દક્ષિણા લઇ ભગવાનને અર્પણ  
 કરીને પ્રદક્ષિણા તથા દંડવત્ નમસ્કાર કરવા. પછી એ પૂજા સંપૂર્ણ માની  
 લેવા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીને હમેશાં પુરુષોત્તમાયસ્વાહા એ મંત્રથી  
 તિરતો હોમ કરવો. અને જ્યારથી પુરુષોત્તમમાસ બેસે ત્યારથી  
 આખો મહિનો પૂરો થાય ત્યાં સુધી ભગવાનની આગળ અખંડ ધીનો  
 દીવો સંભાળથી જાળવવો. એ પ્રકારે આ લોકમાં અતિ દુર્લભ મનુષ્ય  
 દેહ પામીને પુરુષોત્તમમાસ મધ્યે વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ પાસેથી મંત્ર દીક્ષા ગૃહસ્થ  
 કરી નૂતન ધનશ્યામ સુંદર શ્રીપુરુષોત્તમનું પરમસંતોષ યુક્ત ભક્તિથી પ્રતિ  
 દિવસ પૂજન કરશે, તે આ લોકમાં સમસ્ત અનુષ્ઠ્ય સુખ ભોગવીને પછી  
 પ્રભુના લોકમાં વિચરશે.

## અધ્યાય ૨૨ મો.

એ પ્રમાણેના પૂજા વિધિ સાંભળી દૃઢધન્વાએ વાદમીડિને પૂછ્યું  
 કે “કષિણ, આ પુરુષોત્તમ માંસનું વ્રત કરનારને શો નિયમ રાખવો ?  
 તેમાં શું ખાવું અને શું નહિ ખાવા યોગ્ય છે ?” ત્યારે મુનિ કહે છે:-  
 હે રાજ, પુરુષોત્તમ માંસમાં આચરવાનાં તેા ધણું વ્રત અને નિયમો છે  
 પણ તેમાંથી સંક્ષેપે તને સંભળાવું છું. પુરુષોત્તમ માંસમાં ધડ, ચોખા  
 સાકર, મગ, જવ તલ, આદું, કાલશાક, રતાળ, કંદ, ગઠડી, કેળું, સૈંધવ  
 સમુદ્રનું મીઠું, ગાયનું ઘી, દૂધ, દહીં, માખણ કાઠયા વગરની છાશ,  
 ફણસ, કરી, હરડે, પીપળા, જીરું, સુંઠ, આમલી, સોપારી, આંબળા,  
 ગાળ વગર ખીજ શેરડીના રશના પ્રદાર્થ, તથા તેલ વગર તજેલા વધા-  
 રેલા વગેરે પદાર્થો હવિષ્ય હોવાયાં ભોજન કરવા યોગ્ય છે, ને એથી ઉપવાસ  
 જોડવું ફળ થાય છે. નિસાવાળા પદાર્થ, અડદ, ચોળા, કાળીરાઇ માંસ, બે

ભાગવાલું અન્ન, તલતું તેલ, ખરાખ થયલું અન્ન, સ્વભાવે દુષ્ટ કાંતો ખના-  
વટમાં દુષ્ટ અથવા નામથી દુષ્ટ એવા સર્વ પદાર્થો વર્જવા. વળી પારકું અન્ન,  
પારકાનું ભૂકું કરવું, પરસ્ત્રી ગમન, અને તીર્થ યાત્રા વગર ખીજે કામે  
પરદેશ જવું એ પણ વર્જવું. દેવ, આમણ, ગુરૂ, ગાય, સ્ત્રી, રાજા અને  
મહાત્માસાધુપુરુષ તેમને દુખ ન દેવું ને નેમની નિંદા ન કરવી. વાશી  
અન્ન, મસુર, મીઠું લીધું (મોઢું લાલ), બકરી, ગાય, કે બેંસ એ વગરે  
ખીજા પ્રાણીનું દૂધ, આમણના વેએલો કેાઇ પણ રસ, જમીનમા થયલું,  
મિઠું તાંબાના પાત્રમાં ગાયતુ દૂધ, તથા ચામડાના વાસણમાંનું પાણી, અને માત્ર  
પોતાનેજ માટે રાંધેલું અન્ન એટલા પદાર્થો આત્મીય (મધ માંસ) જેવા  
છે માટે તે તજવા. વળી બ્રહ્મચર્ય પાળવું, ભૂમી પર સૂવું, ને ત્રીજે પહોરે  
ખાખરાના પત્રાળામાં જમવું. તેમાં રજસ્વળા, અત્યંત, મ્લેચ્છ, પાપી,  
સંસ્કાર વગરનો બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણનો દ્વેષી, અને વેદથી વિરૂઢ કર્મ  
કરનાર એઓ સાથે પુરુષોત્તમભાસમાં ભાષણ કરવું નહિ. તેમજ એઓનું  
જેયલું તથા કાગડાનું અડકેલું, સૂતકીના ઘરમાં રાંધેલું, બે વાર ચઢેલું  
તથા બળીગયલું એવું અન્ન સર્વથા વર્જવું. ડુંગળી, લસણ, નાગરમોચ,  
છત્રાકની ભાજ, ગાજર, અળવીનાં પાતરાં, મૂળા, સરગવાતી શીંગો, એ  
વગેરે પદાર્થો વર્જવા. જે કદાચ શક્તિ હોય તેો ભગવાનને સંતુષ્ટ કરવા  
માટે કૃત્ત્ર આંદ્રાયણ આદિ વ્રત કરવાં.

હવે નિયમ માટે મૂકવાના પદાર્થ કહ્યે છે— પડવાએ થી માંડીને પૂતેમ  
સુધી અનુક્રમે કાહોળું, ઘોળાં રીંગણાં, પુષ્પશાક (ફુલનું શાક), મૂળા, ખીલાં  
કાલિંગડા, ફલશાક (ફળથી થતાં શાક), આંગળાં, નારીએળ, સફેતકોળું,  
પંડોળું, બોર, વંતાક, વલ્લીશાક (વેલાને થતાં શાક) અને જળમાં થતાં  
શાક એ વગેરે શાકોનું નીમલેવું, ને રવિવારે આમળાં તજવાં, પછી  
વ્રત કર્યા પછી મૂકેલા પદાર્થો બ્રાહ્મણને અર્પણ કરીને પોતે ખાવામાં  
લેવા. હરકોઈ વાતનું વ્રત નિયમ લેઇનેજ કરવું, ઝરણકે નિયમવગર  
વ્રતનું ફળ થતું વધી. વળી હે રાજા, જે શક્તિ હોય તેો પુરુષોત્તમભાસ  
કેવળ ધી પીને, દુધ પીને, અથવા ખીજી કોઇ ફળહાર કરીને કરવા-  
નું ઘણુંજ પુન્ય છે. પણ નિયમ લીધાં પેહેલાં ખુબ વિચાર કરીને પછી  
તેનું અધરૂં વ્રત લેવું કેમકે વચમાં કદાચ વ્રતભંગ થાયતો બહુ ખોટું.  
જે કંઈ વ્રત લેવું હોય તે પુરુષોત્તમભાસની શુદ્ધ ૧ ને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં  
સ્નાનાદિ સર્વ કર્મ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરી ભક્તિ પૂર્વક સંકલ્પ  
કરીને લેવું. ઉપવાસ, એકાંતર અથવા એક વાર ભોજન કરીને પણ  
પુરુષોત્તમવ્રત થાય છે. પુરુષોત્તમભાસમા રોજ ભક્તિ પૂર્વક નિયમથી શ્રી

મહાભાગવત શ્રવણ કરવું. તેનું પુણ્ય અગાધ થાય છે. વળી તે માસમાં શાન્તિયામનું લક્ષ તુળસીદલથી પૂજન થાય તેનું પુણ્યતો બ્રહ્મદેવપણુ વર્ણ શકે નહિ એટલું બધું થાય છે. એવી રીતેશુદ્ધ અંતઃકરણથી જે પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત થાયતો તેનું ફળ સેંકડો યજ્ઞ કરતાં પણ અધિક થાય છે, ને ગોલોક પ્રાપ્તિ થાય છે. પુરુષોત્તમ વ્રત કરનારના શરીરમાં નિરંતર શ્રી પુરુષોત્તમ વસે છે માટે તેને કદી દુઃસ્વપ્ન, દારિદ્ર, કે ત્રિવિધિતાપ થતા નથી. એ પુરુષોત્તમના ભક્તનું તો ઇન્દ્રાદિ દેવ નિરંતર રક્ષણ કરે છે. ને હરિ ભક્ત જ્યાં વસે છે, ત્યાં ભૂત પ્રેત, પિશાચ આદિ ક્ષણ માત્ર પણ ટકી શકતા નથી. ટુંકાણમાં એટલુંજ કહેવું બહુ છે કે પુરુષોત્તમ વ્રત કરનારને થતા ફળની ગણના હજાર સુખવાળા રોષ નાગ પણ કરી શકે તેમ નથી. ને તે પુરુષ સદા ભગવાનને પ્રિય થઈ રસિકવર શ્રી કૃષ્ણનો દાસ થઈ તેમની સંજે આનંદે ખેમે છે.

### અધ્યાય ૨૩ મો.

વાલ્મીકિઋષિ કહે છે “ હે રાજન વળી એ પુરુષોત્તમમાસમાં દીપદાન કરવાનું ઘણું માહાત્મ્ય . માટે એ સંબંધે એક ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ:— એ કથા સાંભળવાથી પાંચ પ્રકારના પાતક નાશ થાયછે.

પૂર્વે સૌભાગ્યનામના નગરમાં ચિત્રબાહુ નામે એક પ્રખ્યાત રાજા થઈ ગયો. તે સ્તય પ્રતિજ્ઞાવાળો, મહાજ્ઞાની, શુરવીર, સહનશીળ, સર્વ ધર્મ જાણનાર, દયાળુ, અને ભગવત્ ભક્ત હતો. તે એક પત્ની વ્રત વાળો , ને પુત્રાદિ સંતતિથી યુક્ત હતો. તેને બળવાન સેના તથા સમૃદ્ધિનો પાર ન હોતો. તેને ચંદ્રકળા નામે સ્ત્રી હતી, જે ચોસઠકળા જાણનારી, પતિવ્રતા, ભાગ્યવંતી અને ભક્તિપરાયણ હતી. એ બંને સ્ત્રી પુરુષ આખા જગતમાં શ્રી કૃષ્ણનેજ પરમદેવતા માની તેમની નિરંતર પ્રીતિથી ભક્તિ કરતાં હતાં. એવામાં એક દિવસે તેમને ત્યાં ફરતા ફરતા અગસ્ત્ય મુની પધારયા. બહુ આદર પૂર્વક તેમનો સત્કારકરી તેમની ચિત્રબાહુએ પૂજા કરી, ને દંડવત નમસ્કાર કરી હાથ જોડી ઉભી રહી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. કે હે મુનીશ્રય, આપના પધારવાથી આજ મારો દિવસ સફળ થયો, તથા મારું ઘર, તથા રાજ્ય વગેરે સર્વે સફળ થયું કારણકે શ્રી કૃષ્ણના ભક્તના મારે ઘેર પગલાં થયાં. હું આજ સર્વ પાપથી મુક્ત થયો. માટે આ મારું ગજ, અશ્વ, રથ વગેરેથી સંપૂર્ણ રાજ્ય આપને અર્પણ કરું છું. કારણકે આપ વૈષ્ણવ છો.

અને શંખ તે વળી દ્વંત્રી બરેલો હોય તેમ આપ બ્રાહ્મણો, ને વળી વૈષ્ણવ છો તેથી સર્વ વસ્તુ આપવાને યોગ્ય છો. કેમકે વૈષ્ણવને અદ્ય દાન કર્યાનું પણ મરસમાન પુણ્ય થાય છે. એમ મહર્ષિયોએ કહેલું છે. એ સાંભળી અગસ્તિએ કહ્યું, “એ ચિત્રબાહુ તું મહાભાગ્યવાન અને ક્ષન્ય છે. તારી પ્રજાને પણ ક્ષન્ય છે કે જેમનું પાલન તારા જેવો વૈષ્ણવ રાજા કરે છે. હે રાજા, શુન્ય અરણ્યમાં વસવું સારું, પણ અવૈષ્ણવ રાજાના રાજમાં વસવું નહિં. જાત્ર શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્રના ચરણનો આશ્રય કરીને પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે, તેનેજ સત્પુરુષો રાજા કહે છે. તેનુંજ રાજ સર્વદા વૃદ્ધિ પામી પ્રજા સુખી રહે છે. એટલા માટે હે વૈષ્ણવ રાજા તને જોઈ મારી દ્રષ્ટિ સફળ થઈ. માટે તે મને અર્પણ કરેલું રાજ્ય મારી આજ્ઞાથી તુંજ પાલન કર” એમ કહી ઋષિ ચાલવા માડ્યા ત્યારે રાણીએ તેમને નમસ્કાર કર્યા, ને હાથ જોડી સ્તુતિ કરી ત્યારે ઋષિએ આશિર્વાદ દીધો કે “હે કલ્યાણી, તને નિરંતર સૌભાગ્ય રહે. તું ભક્તિપૂર્વક પતિની સેવા કર એટલે તને શ્રી કૃષ્ણના ચરણ માં દૃઢ ભક્તિ ઉત્પન્ન થશે.” પછી રાજાએ તેમને આગ્રહ પૂર્વક પાછા વાળ્યા, ને વિનંતી પૂર્વક હાથ જોડી પૂછ્યું કે “હે મુનીશ્વર, આપ અના યાસે મારે ત્યાં પધાર્યા છો, તો મારો એક સંશય નિવારણ કરો” કે મને જે આ અત્યંત લક્ષ્મિ, નિષ્કટંક રાજ્ય, અને પતિવ્રતા સ્ત્રી ઇત્યાદિ સુખ શાં પુણ્ય કરવાથી પ્રાપ્ત થયાં હશે? એ સાંભળી ઋષિએ કહ્યું, “હે રાજા, તારા એ પ્રશ્નના સંબંધે તારા પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત તને સાંભળાવું છું જેથી તારી શંકા નિવારણ થશે:—

પૂર્વે ચમત્કાર નામના રમણીય નગરને વિષે તું મણીગ્રીવ નામનો શૂદ્ર હતો; ને તે વખતે તું બહુ જીવહિંસા કરનારો, નાસ્તિક, દુરાચારી, પરસ્ત્રી હરણ કરનારો, કૃતમ્હ, ને દુર્જનોથી નમ્ર રહેનારો દુરાચારી હતો. પરંતુ આ તારી સ્ત્રી તો તે વખતે મહા પતિવ્રતા હોવાથી તેણીની ધર્મ પરજ નિષ્ઠા છતાં તારા પર અખંડ પ્રેમથી વર્તતી હતી. જોકે તારી સ્ત્રી સાધવી હતી છતાં તું એવો પાપ કર્મ કરનારો હોવાથી તને તારા બંધુ વર્ગે અને જ્ઞાતીએ ત્યાગ કર્યો, ને શેહેરના રાજાએ તારા પર ક્રોધ કરી તારું સર્વ સ્વ હરી લીધું. હવે તે મણિગ્રીવ કેવલ નિર્ધન અને સર્વ ના તિરસ્કારનું પાત્ર થવાથી અત્યંત દુઃખી થયો. આટલું છતાં પણ તેની હૃદય સ્ત્રીએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો નહિં. પોતાના પર સર્વનો તિરસ્કાર, પાસે દ્રવ્ય મિલકુલ નહિં, ને સર્વ તરફથી પોતાનું પોષણ કરવાની હરકત પડવાથી તે સ્ત્રીને લઈને એક નિર્જન વનને વિષે જઈ રહ્યો. ત્યાં હૃદય પોષણથી તે અનેક પ્રાણીઓને મારી નિર્વાહ કરતો હતો. એમ કરતાં કાંઈ

દિવસે તે હાથમાં ધનુષ્ય લઇ રોજની માફક યૃગ્યા કરવા નિકળ્યો, ને ફરતાં ફરતાં ધણુ ઘાટા વનમાં જઈ ચઢ્યો, તો ત્યાં એક ઉગ્રદેવ નામના મહાતેજસ્વીમુનિ દિશા ભૂલ થવાથી તે ભયંકર માર્ગમાં વ્યાકુળ થઇ પડેલા હતા. ખરા મધ્યાન્હ થયા હતા, ને તરસ ધણીજ લાગવા છતાં જળ નહિ મળવાથી તે બેથઈ થઇ ગયા હતા. એ દુઃખી બ્રાહ્મણને જોતાંજ મણિગ્રીવને ઘ્યા ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તેમને ત્યાંથી ઉપાડીને પોતાના આશ્રમે લઇ આવ્યો. ને તે બંને દંપતિયે તેમની આસના વાસના કરી સાવધ કર્યા. ઉગ્રદેવ યોગીશ્વર શુદ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે આશ્ચર્ય પામ્યા કે “અરે! હું મહા અપોર વનમાં હતો તે અહિં ક્યાંથી આવ્યો? મને અહિં કાણુ લાવ્યું?” ત્યારે મણિગ્રીવે હાથ જોડી કહ્યું, “હે મહારાજ, આપની દુરવસ્થા જોઇ હું આપને અત્રે લઇ આવ્યો છું. માટે હવે આપ આ પાસેના સરોવરમાં સ્નાન કરો, ને પછી નિત્ય કર્મ કરી ફળ તથા જળ આરોગો.” એવું મણિગ્રીવનું બોલવું સાંભળી ઋષિ તેને સાથે લઇને તે સુંદર સરોવર પર ગયા, ને તેમાં સ્નાનાદિ કર્મ કરી શ્રી વાસુદેવની પૂજા કરી; પછી સરોવરમાંથી જળ પ્રાશન કીધું એટલે તેમના આત્માને પૂરે પૂરી શાંતિ આવી. ત્યારે મણિગ્રીવે પોતાની સ્ત્રીની પાસે નાના પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ફળ મંગાવી રાખ્યાં હતાં તે તેમને અર્પણ કર્યાં. ને કહ્યું, “મહારાજ, આ ફળ આરોગી અમને કૃતાર્થ કરો.” એ જોઇ ઋષિયે કહ્યું, “ભાઇ, હું તને ઓળખતો નથી માટે તું કાણુ છે તે મને કહે. કેમ કે બ્રાહ્મણે અપરિચિત પુરુષ પાસેથી મળેલું બોજન કરવું નહીં.” ત્યારે મણિગ્રીવે કહ્યું, “પ્રભુ, હું જાતે શૂદ્ર છું, ને મારા બંધુ જનોના તિરસ્કારને લીધે અહીં આવી વસ્યો છું.” એ સાંભળી પ્રસન્ન થઇને ઋષિયે તે ફળ પ્રાશન કરી જળ પીને આત્માને શાંત કીધો. પછી તેમના બંને ચરણ પોતાના બોળામાં લઇ સેવા કરતાં તેણે પૂછ્યું, “હે ઋષિવર, આપ એવા કઠિન વનમાં શ માટે જઇ ચઢ્યા હતા? આપને ક્યાં જવાનો વિચાર છે?” ત્યારે ઋષિયે કહ્યું, “હે ભાગ્યવંત મણિગ્રીવ હું પ્રયાગ જવા માટે નિકળ્યો હતો. પણ અકસ્માત માર્ગ ચૂકી જઇ એ ભયંકર વનમાં જઈ ચઢ્યો. ત્યાં ધણુંક રખડ્યો ને અત્યંત શ્રમથી તથા તૃષા લાગવાથી ક્ષણ માત્રમાં વ્યાકુળ થઇ મરણના મુખમાં આવી પડ્યો હતો તેમાંથી તે જીવતદાન આપી મને ઉગાર્યો. માટે તારાપર હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું, તો તમારું હું શું બહુ કરું? મણિગ્રીવ, તમારે અહીં કેમ આવવું પડ્યું, તે મને કહે. હું તે દુઃખનો નાશ કરીશ.” એ સાંભળી તેણે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત ઋષિ આગળ કહ્યો.

## અધ્યાય ૨૪ મો.

આગળ કહી ગયા તે પ્રમાણે મણિગ્રીવે પોતાને વનમાં વસવા માટે આવવું પર્યુ તે સધળો વૃત્તાંત મુનિને જણાવી કહ્યું કે “હે કૃપાળુ એ પ્રમાણે અનેક પ્રાણીનો વધ કરી નિર્વાહ કરતો હું દુષ્ટાત્મા આ આશ્રમને વિષે વસું છું, માટે હું પાપી ઉપર આપ અનુગ્રહ કરશે એવી પૂર્ણ આશા છે. કારણ કે મારા પૂર્વના પુણ્યથીજ આપ અત્રે આવી ચઢ્યા છો.” એ સાંભળી ઉગ્રદેવ કહે છે. “હે મહા બ્રાહ્મવંત, તે માં આતિથ્ય કસ્યું ત્યારથીજ તું કૃતાર્થ થયો છે ને તેથી તમે-દંપતીનું કલ્યાણ થશે. પરંતુ વિશેષ્યે કરીને તારાં દારિદ્ર સંકટાદિ સમૂળાં દૂર કરવા માટે તને હું એક ઉપાય બતાવું છો, આજથી ત્રીજો માસ આવશે તે પુરુષોત્તમ માસ છે તેનું તમે દંપતી વ્રત કરો; અને તેમાં પરમ ભક્તિ બાવ વડે કરીને પુરુષોત્તમ પ્રીત્યર્થ દીપદાન કરો તેણે કરીને આ તારું તીવ્ર દારિદ્ર દૂર થશે. તેનો વિધિ એવો છે કે સુવર્ણ, વા રૂપું, અથવા તાંબાનું અને તે નળની શકે તો છેવટે માટીના પાત્રમાં દીવો કરવો. તે દીપક ધીનો, તલના તેલનો વા છેવટે બીજી જાતના તેલનો યથા શક્તિ પ્રમાણે પ્રદીપ્ત કરી યથા વિધિ સંકલ્પ પૂર્વક પ્રતિદિવસે પુરુષોત્તમ માસ એસે ત્યારથી તે સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી તેનું દાન કરવું. તું વનમાં રહી એક માસ પર્યંત નિયમ ધારણ કરી પત્ની સહવર્તમાન આ પાસેના સરોવરમાં સ્નાન કરી પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે દીપદાન કર. હે બાપ, એ વિધિ પૂર્વક દીપદાન કરવાનું ફળ મનુષ્યને સુખ સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તે પછી આખો પુરુષોત્તમ માસ રૂડી પ્રકારે કર્યો હોય તો તેનાથી અતુલ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય તેમાં શી નવાઈ છે? હે વત્સ, એ દીપદાન કસ્યાથી મનુષ્યને ધન, ધાન્ય, પશુ, પુત્ર, યૌત્ર ઇત્યાદિ સંપત્તિ પુરુષોત્તમની કૃપાથી નિશ્ચે પ્રાપ્ત થાય છે. એ દીપદાન કરનાર સ્ત્રીને સદા સૌભાગ્ય રહે છે-કદી વિધવાપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. એનાથી રાજ્યવ્રથ થયલાને રાજ્ય મળે છે, કન્યાને ગુણવાન લાંબા આયુષ્ય વાળો પતિ મળે છે. સ્ત્રીની ઇચ્છાવાલા નરને સુશીલ પતિવ્રતા સ્ત્રી મળે છે, વિદ્યાર્થીને વિદ્યા, ધનની ઇચ્છાવાળાને ધનાદિ સંપત્તિ, ને મોક્ષની ઇચ્છાવાલાને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી એ દીપનું દાન કરવું તેનીજ પેઠે તે વિધિથી પોતાના ઘરમાં આખા મહિના સુધી દીપકનું અખંડ સ્થાપન કરવું, ને ત્યાં સુધી દીવો ગુમ થવા દેવો નહિ, તેનું પણ અત્યંત માહત્ત્વ્ય છે. એ પ્રકારે મેં તને તીવ્ર દારિદ્ર નાશક સાધન કહી સંભળાવ્યું. એથી તારું કલ્યાણ થાઓ. ને હવે હું યાત્રાર્થે જાઉં છું.” એ પ્રકારે કદી ઉગ્રદેવ સાંધી આસી નિકળ્યા. તેમને કેટલેક દૂર સુધી વળાવી તે દંપતી પાછા



વળ્યાં. પછી આશ્રમે આવી મુનિના ઉપદેશને વારંવાર લક્ષમાં લઈ એ માસ સૂઢી નિરંતર તેનું સ્મરણ કરતાં પુરુષોત્તમ માસની વાટ જોઈ, ને જ્યારે પુરુષોત્તમ માસ આવ્યો ત્યારે મુનિનાં કહ્યા પ્રમાણે તે વ્રતનો આરંભ કર્યો. ઘરમાં દીપતું સ્થાપન કર્યું, ને વિધિ પૂર્વક સ્નાન કરી પુરુષોત્તમની ભક્તિમાં પ્રવૃત્ત થયા. એમ કરતાં અધિક માસ વહી ગયો ત્યારે તે ઉભય દંપતી નિષ્પાપ થયાં, ને કાળાંતરે દેહમુક્ત થઈ ઇંદ્ર પુરીમાં ગયાં, ને ત્યાં નાના પ્રકારનાં ભોગ ભોગવી કરી આ પૃથ્વીમાં ભરતખંડને વિષ્ણુ જન્મ પામ્યા છે. તેજ સ્ત્રી પુરુષ રૂપે ચિત્રખાહુ, તું અને તારી પત્ની છો. હે પાપ, આ તમને બંનેને પૂર્વ જન્મના દીપ દાન અને પુરુષોત્તમ વ્રતના પ્રભાવથી નિષ્કંટક રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. એટલું કહી તે ચિત્રખાહુને આશિર્વાદ દઈ અગસ્ત્ય મુનિ સ્વસ્થાને ગયા.

### અધ્યાય ૨૫ મો.

વાલ્મીકિ મુનીથી ઉપરની કથા સાંભળી દૃઢધ્વાએ હર્ષ પામી તે મને પૂછ્યું કે “મહારાજ, એ પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત કરી તેનું ઉદ્ધાપન કેવી રીતે કરવું?” ત્યારે મહર્ષિ વાલ્મીકિ બોલ્યા; “હે રાજન્, ઉદ્ધાપન (સમાપ્ત કરવું-ઉત્તરવું) કરવાનો વિધિ સંક્ષેપે કહું તે સાંભળ. માસ પૂરો થાય તે દિવસે (અમાસને દિવસે) પ્રાતઃકાળે જાડી પોતાનાં નિત્ય નિયમ તથા પુરુષોત્તમ ભગવાનની પૂજા વગેરે કરી પ્રસન્ન મન વડે પત્નીસહ વર્તમાન એક અથવા પાંચ અથવા સાત બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ (નોતર) કરવું. એ બ્રાહ્મણો સદાચારી વૈષ્ણવ હોવા જોઈએ. પછી દરેક જાતનું અર્ધો મણુ વા તેનું અર્ધ વા તેનું પણુ અર્ધ અનાજ લઈ તેનું પવિત્ર જ્વનિપૂર સર્વતો ભદ્ર મંડળ પૂરવું. તે મંડળની ચારે દિશાએ ધાતુના અથવા શુદ્ધ મૃત્તિકાના ચાર કળશ સ્થાપિત કરવા. તેમાં નાગર વેલનાં પાન તથા તે ઉપર ઉત્તમ વસ્ત્રોથી વેષિત કરી ચાર નારીએજ મુકવા. પછી તે ચારે કળશ ની મધ્યે મંડળના મધ્ય ભાગમાં એક પાંચમો કલશ મુકવો. ને તેનાપર પોતે આખો મહિનો પૂજા કરી હોય તે રાધા કૃષ્ણની પ્રતિમાં સ્થાપન કરવી, તથા બાકીના ચારે ઉપર વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અને અનિરુદ્ધ એવી ભગવાનની ચતુર્વૃંદ મૂર્તિઓ સ્થાપન કરવી. પછી પોતે બોલાવેલા તે વેદ ભણેલા બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરીને બાકીના ચાર બ્રાહ્મણોને વરણી કરી તેમની પાસે તે ચતુર વૃંદ સ્વરૂપીના જપ કરાવવા. પછી આચાર્યાદિ તે સર્વ બ્રાહ્મણોને સંતોષ પૂર્વક વસ્ત્ર અલંકારાદિક આપી સંતુષ્ટ કરવા,

ને પછી તે મંડળની તથા તેમાં આવાહન કરેલા સમગ્ર દેવતાઓની અને શ્રી પુરુષોત્તમની સંપૂર્ણ વિધિવડે મહા પૂજા કરાવવી. ચારે દિશાએ ચાર ધૃતના દીપક સ્થાપન કરવા, સંપૂર્ણ સામગ્રી સાથે પોતાની સ્ત્રી સહિત શવિત્ર પણે પૂજન કરી, પછી વાસુદેવાય સ્વાહા એ મંત્ર વડે ત્રિ-લગ્નાદે સમિધિયોનો હોમ કરવો. પછી તે સર્વ કૃત્ય સમાપ્ત કરીને ભગ-વંતને આરતી, મંત્ર પુષ્પાંજલી, પ્રદક્ષિણા નમસ્કાર ઇત્યાદી કરીને બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ પૂર્ણ પાત્ર આપવાં. આચાર્યને દક્ષિણા વસ્ત્ર અલંકારાદિથી સંતુષ્ટ કરી પછી બીજા સ્ત્રી સહિત નોંતરેલા ઋત્વિજોને ઉત્તમ દક્ષિણા આપવી. પછી બહુ દૂધ આપનારી વાછરૂ સહિત શ્રેષ્ઠ ગાય, સોનાનાં શિંગ રૂપાની ખરીયો, અને તાંબાની પીઠ વગેરેથી શયુગારીને બ્રાહ્મણને આ-પવી. પછી ધી ભરીને તથા તલ ભરીને કાંસાપાત્રો દાન કરવાં. સન્નેડે આવેલા બ્રાહ્મણોને પેહેરવાનાં સર્વે વસ્ત્ર, આઠ પ્રકારનાં પદ તથા જોડા ઇલાદીનું દાન કરવું. શક્તિ હોય તો શ્રીમદ્ ભાગવત કે જે સાક્ષાત્ ભગ-વત્ સ્વરૂપજ છે, તેના પુસ્તકને શુભ વસ્ત્રથી શયુગારી સોનાના સિંહાસ-ન પર સ્થાપિત કરી બ્રાહ્મણને આપવું. હેરાજન, શ્રીમદ્ ભાગવતનું દાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેનું શેષનાગ પણ વર્ણન કરી શકે એમ નથી. સર્વ પ્રકારનાં દાનો શ્રીમદ્ ભાગવતના દાનથી નીચેજ છે. તે માટે નિશ્ચે કરીને પુરુષોત્તમ માસમાં શ્રીમદ્ ભાગવતનું વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દાન કરવું. પછી કાંસાના પાત્રોમાં ભરી ધૃત પકવ પકવાનો અથવા તે પકવાન માટેની સર્વ અન્નાદિ સામગ્રીઓ બ્રાહ્મણોને આપવી. પછી સંકલ્પ સહિત પુરુષો-ત્તમ પ્રીત્યર્થ એ સર્વ દાન કરી રહ્યા બાદ તેડાવેલા સર્વ બ્રાહ્મણોને રૂડી પ્રકારે ભોજન કરાવવું. તે એવી રીતે કે તે બ્રાહ્મણ એ શ્રી કૃષ્ણ રૂપ અને સ્ત્રી તે શ્રી રાધિકા સ્વરૂપ છે એમ કલ્પી તેમની ભક્તિ પૂર્વક પૂજા કરવી ને પછી બ્રાહ્મણ ભોજનનો યથા વિધિ સંકલ્પ કરી તેમને શ્રીહરીને નેવેલ ધરેલા સવળા પદાર્થો જેવા કે દ્રાક્ષ, કેળા, આંબા, દળ, ઘેવર, જલેબી આદે ધીથી થયેલા, ને પેડા, ખરશી, બાસુદી, દૂધપાક, શ્રીખંડ ઇલાદી દૂધથી થયેલા પકવાનો; તેમજ અડદનાં વડાં, સાકર, ખડખડાં, નાના પ્રકારના શાક, આદુ, લીંબુ, ઇત્યાદી જીવંત જીવંત ભોજન કરવાના પદાર્થો, રાયતાં વગેરે લેલ (ચાટવાના) પદાર્થો, પાકી ફેરી, શેરડી વગેરે ચોખ્ખ (ચુસવાના) પદાર્થો વગેરે ગોરસ સહિત મધુરાદિ ચાર પ્રકારના પદાર્થો ઉપરા ઉપર પીરસી તેમને ખુબ આગ્રહ પૂર્વક ભોજન કરાવવું. “હે બ્રહ્મ-દેવો, તમે મારે ત્યાં પધારી મારો અનુગ્રહ કર્યો છે માટે આ તમારેજ અર્થે કરેલા સર્વ પદાર્થોનું આપ યથા રૂચિ ભોજન કરો. કોઈ વાતને

સંક્રાંત્ય કરશે નહિ.” વગેરે ભાષણ કરી તેમને જમાડી સંતુષ્ટ કરી પછી તાંબુલ દક્ષિણા આપવી. પછી તે સર્વ બ્રાહ્મણોના હાથમાં મોદક, તથા તેમની સ્ત્રીઓના હાથમાં વાંસનાં સૂપડાં, હળદર, કંકુ, બંગડીઓ, વગેરે સૌભાગ્ય પદાર્થો આપી વિદાય કરવાં. પછી પોતાનું સર્વ વ્રત પરિપૂર્ણ માની લેવા માટે શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી, પોતાના કુટુંબ સહિત સુખેથી ભોજન કરવું. તે દિવસે રાત્રે દરિદ્રાર્તન કરતાં જાગરણ કરી બીજે દિવસે રૂડી પ્રકારે પૂજા કરીને ભગવાનનું વિસર્જન કરવું, અને મૂર્તિઓ સહિત પૂજનનું સર્વ સાહિત્ય બ્રાહ્મણોને અર્પણ કરવું. પછી યથાશક્તિ અન્નદાન કરવું. એ પ્રકારે એક માસપર્યંતનું શ્રી પુરુષોત્તમ વ્રત સ્ત્રીએ કિંવા પુરુષે કરવાથી તેમનાં જન્મો જન્મનાં દુઃખ દારિદ્ર અને દુર્ભાગ્ય સમૂળાં નાશ થાય છે. ને તે મનુષ્ય અતે વૈકુંઠ લોકમાં જાય છે.

## અધ્યાય ૨૬ મો.

વાલ્મીકિ મુનિ કહે છે વળી હે રાજન, એ પુરુષોત્તમ માસમાં ધારણ કરેલા નિયમો કેવી રીતે છોડવા તે પણ કહું છું.

જે મનુષ્યે એક માસપર્યંત નક્ત ભોજન (એકવાર) કર્યું હશે તેણે છેવટે બ્રહ્મભોજ કરી તે વ્રત છોડવું. જેણે આખો મહિનો ઉપવાસ હોય તેણે દક્ષિણા સાથે સવચ્છી ગાય આપી નિયમ છોડવો. આમળાના ઝાડ તજે સ્નાન કરવાના નિયમવાળાએ દહિ અથવા દૂધનું દાન કરવું. જે ફળ નહિ ખાવાનો નિયમ લીધો હોય તેણે તે ફળનું દાન કરીને ખાવું. તેલ છોડ્યું હોય તેણે ધી અને ધી છોડનારે દૂધનું દાન કરવું. જે ધાન્ય છોડ્યું હોય તે ધાન્ય અથવા ધર્જા ચોખા વગેરે આપવું. ભોંય પર સૂવાના નિયમ વાળાએ ઉસીકાં, તળાષ, ઝોછાડ વગેરે ગાદી દાન કરવું. પાંદડાંપર ખાનારે બ્રહ્મભોજ કરવો. મુનિવ્રત ધારણ કરનારે ધંટા તથા સેના સહિત ત્રણનું દાન કરવું. ને જોડણું બ્રાહ્મણનું જમાડવું. નખ તથા વાળ ધારણ કરનારે ઘંખણ, જોડા છોડ્યા હોય તેણે જોડા, મોળું ખાતા હોય તેણે મીઠું સાકર વગેરે રસ, અને દીપદાન કરનારે ધીથી બરેલા દીવાના પાત્ર સહિત સોનાની દીવટવાળી દીવી આપવી. એકાંતર અપવાસ કરનારાએ આઠ કળશને વસ્ત્રથી શણગારી તેમાં સુવર્ણ મૂકી આપવા. વાહન તજનારે વાહન (ગાડી, ઘોડો, બળદ ગાડી વગેરે) છત્રી તજનારે છત્રી, અને છેવટે જે કંઈ વસ્તુનું નિયમ હોય તેજ વસ્તુનું છેવટે દાન કરવું. એ પ્રમાણે પૂર્વે વ્રત કરી ધણા રાજાઓ, મુનિઓ, તથા ગૃહસ્થો સદ્ગતિને પામ્યા છે.

વળી વ્રતમાં ઉપવાસ ન થઈ શકે તો એકાંતર, અને તે ન બની શકે તો એકવાર ભોજન, અને તેમાંપણ એકજ અન્નનું ભોજન એ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. એકવાર જમનાર કટલાક પહેલે પોહોરે, કોઈ મધ્યાહ્ને કોઈ ત્રીજે પોહોરે ને કોઈ સંધ્યાકાળે જમે છે. તે સૌમાં સંધ્યાસમે જમવું શ્રેષ્ઠ છે. એ એકવાર જમનારે પણ બંને એકાદશીમાં તો અપવાસજ કરવા. હે રાજા એ સર્વ વ્રત કરવાં ખરાં, પણ તે ધારણ કરવા પછી તેમાં કદી ભૂલ ન થવી જોઈએ કે તે કદી અધૂરું ન મૂકવાં જોઈએ. નહિતો તેથી ઉલટું પાપ થાય છે.

### અધ્યાય ૨૭ મો.

એટલી કથા તથા માહાત્મ્ય દૃઢધન્વા પ્રત્યે કહી, વાલ્મીકિમુનિ બંધ થયા ત્યારે દૃઢધન્વાએ તેમનું રૂડી પ્રકારે પૂજન કરી દંડવત નમસ્કાર કરી ધણીક સ્તુતિ કરી. એથી સંતુષ્ઠ થઈ તેને આશિર્વાદ દઈ મુનિયે કહ્યું, “હે પાપ રહિત, તારું કલ્યાણ થાઓ. હવે હું પાપ નાશ કરનારી સરયુ ગંગા પ્રત્યે જઈ છું.” બંને સ્ત્રી પુરુષ ધણેક દૂર સુધી તેમને વળાવી પાછાં વળ્યાં, ને મુનિના ઉપદેશથી કેવળ ભક્તિમાં મગ્ન થઈ જવાથી નિરંતર પુરુષોત્તમનું ધ્યાન કરવા લાગ્યાં. પછી દૃઢધન્વાએ પોતાની સ્ત્રી ગુણ સુંદરીને કહ્યું, “હે પ્યારી સ્ત્રી, હવે આપણે આટલું બધું જાણ્યા છતાં આ અસાર સંસારમાં પડી રહેવું યોગ્ય નથી. માટે હું હવે પુરુષોત્તમનું આરાધન કરવા વનમાં જઈશ.” એ સાંભળી ગુણસુંદરીએ કહ્યું, “હે સ્વામી, સ્ત્રીને સર્વસ્વ તેનો પતિજ છે, તો આપનાથી વિયોગી હું કેમ રહું! માટે આપની સાથે આવીશ.” એ સાંભળી પત્ની સહિત દૃઢધન્વા હીમાચળ સમીપ ગંગાતિરે આવેલા સુંદર વનમાં જઈ પુરુષોત્તમમાસમાં બહુ ઉચ્ચ તપ કરી ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં, જેથી અતિ સંતુષ્ટ થઈ ભગવાને પોતાના પર્વદોને વિમાન લઈને તેની પાસે મોકલ્યા. તેમાં બેસી સ્ત્રી સહિત તે ગોલોક પતિ પુરુષોત્તમના ચરણે ગયો!

શ્રી નારાયણ કહે છે હે નારદ, આહો! હું એકજ જાનથી એ પુરુષોત્તમમાસનું શું માહાત્મ્ય વર્ણન કરું! આ જુ લોકમાં તેના સમાન કોઈ સાધન નથી. હજારો જન્મ સુધી તપ કરવાથી જે ફળ થાય તે કરતાં પણ શ્રી પુરુષોત્તમ સેવનથી અધીક ફળ થાય છે. વળી જાણી જોઈને તો શું, પણ અજાણે, અનાયાસે અથવા કપટથી પણ જો પુરુષોત્તમ સેવન થોડું પણ થઈ જાય તો એ તે કોટિજન્મના પાપને સમૂળાં નાશ

કરે છે. જેમકે અભણપણે માત્ર ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવાથી એક વાનર ઉત્તમ ક્ષણે પામ્યો. એ સાંભળી નારદે કહ્યું, “ હે મહારાજ, તે વાનર કેવી ઉત્તમ રીતે સ્નાન કરવા પામ્યો અને તેને કેમ વાનરપણું પ્રાપ્ત થયું હતું તે સર્વ ઇતિહાસ કૃપા કરી સંભળાવશો.” ત્યારે શ્રી નારાયણ કહે છે. હે વત્સ, કેરલદેશમાં કોઇ એક મહા લોભી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે જેમ માખી મધને સંચે તેમ નિરંતર ધનનોજ સંચય કરતો હતો. પરંતુ તેમાંથી કિંચિત્ત પણ ધર્મ મોઝે કિંવા પોતાના સુખ અર્થે વાપરતો ન હતો. તેથી લોકોમાં તેનું નામ કદર્થ (મહાકૃપણ) પડ્યું હતું. ધણુંજ દ્રવ્ય ભેગું કરવા છતાં તેણે કોઇ દિવસે ઉત્તમ અવ કે વસ્ત્રનો ઉપભોગ કર્યો ન હોતો, તો પછી તે દેવ કિંવા પિતૃ અથવા કોઇ પરમાર્થ સાથે કેમજ દ્રવ્ય વાપરે. કોઈ પણ પ્રકારનું ધર્મ, નિયમ, દાન, વ્રત વગેરે ન કરતાં પોતે માત્ર ધનને પેદા કરવા માટેજ વરસાદ, ટાઢ, તડકો વગેરે સહન કરી જેની તેની કને રડીને પણ દીન થઇ દ્રવ્ય કઢાવતો. આથી લોકોના અત્યંત ધિક્કારને પાત્ર થઇ તે નગરમાંથી નિકળી ફરતો ફરતો એક વનમાં ગયો. જ્યાં આવેલા એક બાગનો રક્ષણ કર્તા માળી પોતાનો મિત્ર હતો તેને સઘળું દુખ કહ્યું. માળીને એથી દયા આવવાને લીધે તેણે તે કદર્થને કહ્યું કે “હે ભાઇ, તું મારા બાગમાં નિશ્ચિંતપણે રહે. કંઈ ચિંતા કરીશ નહિ.” પછી તે કદર્થ તે બાગમાં રહ્યો, ને માળી કહે તે બાગ સંપત્તી કામકાજ કરવા લાગ્યો. માળી તેના પર દૃઢ વિશ્વાસ કરી પોતાના બાગનો સઘળો અધિકાર તેને સોંપ્યો. પોતે છુટો થયો તેથી હવે આ બ્રાહ્મણ મારોજ છે એમ નિશ્ચિંતપણાથી તે ખુશીમાં આવે ત્યાં કામ કાજે જવા લાગ્યો. માળીને રાજદરબાર વગેરે સ્થળે કામ કાજે ગયા પછી કદર્થ તે બાગનાં ફળ વેચી તેના પૈસા પોતાની ગાંઠે કરે, ને પોતે પણ યથેચ્છ રીતે ખાય. એમ કરતાં માળીએ એક દિવસે આવી બાગ રક્ષણ વિષે પૂછ્યું ત્યારે તે કદર્થ અસત્ય બોલ્યો, ને કહ્યું કે ભાઇ, હું તો ગામમાં ભિક્ષા માગી આવી ખાઉં છું, ને તારા બાગનું રક્ષણ કરું છું. છતાં મને ભિક્ષા માંગવા ગયા કેટલી પક્ષીઓ, કિંવા બીજા જાનવરો ફળોનો નાશ કરી નાંખે છે તેથી કેટલાંક પક્ષી વગેરેનો મેં ધાત કર્યો તે પણ જુઓ.” એ સાંભળી અરે બ્રાહ્મણ બિચારો નિષ્કપરી છે એમ તેના ઉપર ઉલટો વધારે વિશ્વાસ રાખી માળી પાછો રાજમંદીરે ગયો.

આવી રીતે તે કદર્થે પોતાની સત્યાશી વર્ણની ઉમર થતાં સુધી કુટિલતાથી નિર્વાહ કર્યો; પણ એટલામા તે વૃદ્ધ થવાથી તેના કાળ પાસે આવ્યો, ને એકલો હોવાથી અરણ્યમાં કોઇ તેની ચાકરી કરનાર પણ

મળ્યું નહિં. એવી રીતે મહાદુઃખી અવસ્થામાં તે દુષ્ટાત્મા મરણ પામ્યો. એને બાળવા માટે કાષ્ટ તથા અગ્નિ પણ મળ્યો નહિં. યમરાજના હુતો તેના પાપી આત્માને ઘસડીને મુદ્ગરના અત્યંત માર કરતા ભયંકર માર્ગે લઈ યમપુરી પ્રત્યે ગાળ્યા. આ વખતે તે પોતાના બાપના બાપની પોક મૂડી રડવા લાગ્યો, ને અત્યંત વિમાસણ કરવા લાગ્યો કે “ અરે મને અતિદુર્લભ મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયા છતાં મેં તેને આવાં દુષ્ટ કર્મો કરીનેજ ગુમાવ્યો. અરે, ઘણા કાળ સુધી કષ્ટ ભોગવી એકદું કરેલું ધન ત્યાંતું ત્યાંજ રહ્યું? પણ મેં પરમાર્થ નજીર રચ્યું? અરે હવે હું શું કરું? મેં કશુંય ન કર્યું. કોષ જાતનાં વ્રત, નિયમ, જપ, દાન, હોમ ઉપવાસ, તીર્થ, સ્નાન, પુરુષોત્તમ માસ જેવું અત્યંત ફળ આપનાર વ્રત વગેરે કશું હું દુષ્ટથી ન બન્યું? ધિક્કાર છે મને કે મેં સત્કર્મ તો ન કર્યું, પરંતુ મારા દેહને પણ મેં કોઈ દિન સાઈ વસ્ત્ર કે ભોજનથી પણ સંતુષ્ટ કર્યો નહિં.” એમ વિલાપ કરતાં તેને યમદુતો ધર્મ રાજ પાસે લઇ ગયા. ધર્મ રાજના ચિત્તગુપ્તકાર્યભારીએ તેને જોતાંજ તેનાં શુભ અશુભ કર્મો ધર્મરાજને કહી સંભળાવ્યાં કે આ દુર્ણુદ્ધિ બ્રાહ્મણે કશું પણ સત્કર્મ કર્યું નથી પણ ઉલટાં અગણિત પાપ કરેલાં છે. તેણે બાગના ઘણીનો વિશ્વાસઘાત કર્યો છે, ને ચોરીને પાકાં ફળોડં ભક્ષણ કર્યું છે; વળી તેની આગળ પાણું અસત્ય ભાપણ કર્યું છે. એ પ્રકારના ત્રણ પાપ એને એની વૃદ્ધાવસ્થામાં કર્યાં છે, ને બીજાં પાપોની તો ગણતરી પણ નથી, પછી ધર્મ રાજએ બહુ ક્રોધ કરી કહ્યું કે “ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણ, ફળ ચોરવાના પાપ માટે તું એક હજાર વર્ષ સુધી વાંદરાની યોનિ ભોગવ, ને તે પછી વિશ્વાસઘાતનું તથા જીહ્વું ભોલવાનું ફળ મળશે.”

### અધ્યાય ૨૮ મો.

શ્રી નારાયણ કહે છે, એ પ્રમાણે યમરાયની આજ્ઞા થતાંજ ચિત્ર ગુપ્તે વિચાર કરીને કદ્યને પ્રથમ પ્રેત યોની ભોગવવાની શિક્ષા કરી એટલે તુરત તે નિર્જન અને ફળ વગરનાં ઘોર અરણ્યમાં પ્રેત થઇને ભૂખ તરસનું મહા દુઃખ ભોગવવા લાગ્યો. પછી ત્યાંથી તે કાલંજર પવંત ઉપરના મનોહર પુષ્પ તથા ફળવાળી લતાવાળાં વનમાં વાનર થઇ અવતર્યો. આ સાંભળી નારદે પૂછ્યું “ મહારાજ, એ કાલંજર પવંતના વનમાં તો સુંદર, મનોહર અને પાપનાશ કરનાર તથા સત્પુરુષોએ સેનેલું મૃગતીર્થ આવેલું છે, તોએ દુષ્ટાત્મા કદ્યને એવી પુણ્યકારક જગ્યાએ કેવી રીતે જન્મ થયો?” એ સાંભળી નારાયણે કહ્યું, “ હે બાપ, એ કદ્ય પૂર્વે તેના બ્રાહ્મણ પણ્યામાં ભિક્ષા માગવા ફરતો તેવામાં એક ચિત્ર

કુંડલ નામના વલ્લિકને ત્યાં તે ભિક્ષાર્યે ગયો, તે વખતે પુરુષોત્તમ માસનેા છેલ્લો દિન હોવાથી તે વલ્લિક પુરુષોત્તમવ્રતનું ઉદ્યાપન કરતો હતો. તેણે ઉદ્યાપન કરવા માટે ઘણાક સુશીલ વિદ્વાન શ્રાવણોને યોલાવ્યા હતા, તે સર્વ પૂર્ણદિકૃત્ય થઇ રહ્યા પછી તેમને યથેચ્છ ભોજન કરાવીને ખૂબ દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યા. પરંતુ આ કદ્ય ઘણા વખતનેા કરગરતો ને રડતો ઊભો હતો, તેને કશું આપ્યું નહિ. ત્યારે કદ્યે તેને કહ્યું, “ભાઈ, સર્વને તં ભોજન દક્ષિણા આપી, ને મને કેમ આપતો નથી ? જોકે તુંને ધન્ય છે, તારાં માત પિતાને પણ ધન્ય છે, ને તારો જન્મપણ ધન્ય છે કે તે મનુષ્યદેહ ધરીને શ્રીપુરુષોત્તમની સેવા કરી.” આ પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમની ઘણી પ્રશંસા કરવાથી વલ્લિકે તેને ભોજન કરાવી પુષ્કળ દક્ષિણા આપી. હે નારદ, એ પ્રમાણે માત્ર ધનના લોભથીજ તેણે પુરુષોત્તમની મહા પૂજનું દર્શન તથા પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી હતી. છતાં ને ફળથી તે આવેા પાપી છતાં પણ આ મૃગતીર્થ કે જ્યાં સુશીતળ ઉદક તથા ફળ પુષ્પ સહિત વૃક્ષોની અત્યંત ઘટ્ટ છાયા છે એવા મનોહર અરણ્યમાં જન્મવા પામ્યો. પરંતુ પોતાનાં પ્રારબ્ધ કર્મ કંઈ ભોગવ્યા વગર છુટતાં નથી તેથી આવા ઉત્તમ સ્થળે જન્મવા છતાં તે વાનર ત્યાંનાં સ્વાદિષ્ટ ફળનેા કે જળનેા કરી ઉપયોગ કરી પોતાની ભૂખતરશ મટાડી શકતો નહીં. કારણકે એ જન્મ્યો ત્યારથીજ તેના મ્હોંમાં પિત્તનેા રોગ હોવાને લીધે બહુ ફેાડલા થઇ તેમાંથી લોહી વહ્યા કરતું હતું. તેથી તે કશું ખાઇ પી શકતો નહોતો. પેટમાં બહુ ભૂખ રહે તેથી તે અપલ વાનર વારંવાર ઝાડોપર ચઢી આમથી તેમ ફૂદી નાના પ્રકારનાં ફળ તોડતો, ને આવા માટે મ્હોં આગળ ધરતો છતાં મ્હોંમાંની વેદનાને લીધે બિચારાને તે એમનાં એમ હેંઠાં ફેંકી દેવાં પડતાં હતાં. આવી પીડાને લીધે તેનાથી એક જગાએ રહેવાતું નહોતું. એક પરથી ખીજ, ને ખીજ પરથી ત્રીજા ઝાડપર એમ વારંવાર ફૂદીને તે ફાંકાં મારતો, ને તે વખતે અરબુંજ સાફ એમ માનતો હતો. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન નિરાહારી રહેતો હતો એવામાં પુરુષોત્તમ માસ આવ્યો, ભૂખ તરસથી વ્યાકુળ એ વાનર તે મૃગ તીર્થમાંના ઉત્તમ સરોવરપર લેહેકી રહેલાં વૃક્ષો ઉપર ફળ ખાવાની ઇચ્છાએ ચઢ્યો, પણ શરીર અશક્ત થઇ ગયલું હોવાથી ફૂદકો મારવા જતાં તે ચુકી જઇ નીચે સરોવરમાં પડ્યો. તે દિવસે પુરુષોત્તમ માસના વદ પક્ષની દશમ હતી. ઘણા દિવસનેા ઉપવાસી તેથી શરીરમાં કોઇ વાતની શક્તિ નહિ, અને વળી પાણીમાં પડ્યો એટલે તો તે પૂરો થઇ રહ્યો, પછી ડચકાં ખાતો ખાતો પાણીમાંથી પરાણે કિનારા નજીક આવ્યો ને ત્રણ ચાર દિવસ સુધી જળમાં પડી રહી અમાવાસ્યાને દિવસે તીર્થને કિનારે બિચારો મરણ પામ્યો.

એ સમયે એક આશ્ચર્ય થયું. તે વાનરે દેહ મૂકતાંજ તેમાંથી એક ધનશ્યામ વર્ણુ તથા કામદેવ સ્વરૂપ સુંદર શરીરવાળો તથા દિવ્ય શણગાર ધારણ કરેલો પુરુષ પ્રકટ થયો. આ પુરુષ તે પેલા વાંદરાનો જન્મ પામનાર પાપી કર્ધનો આત્માજ હતો. માથે સુશોભિત સુકુટ, કાનમાં કુંડળ અને સર્વાંગે ધણાજ લલિત સંગારો ધારણ કરેલો પોતાનો દેહ જોઇ તે વાનર આશ્ચર્ય પામે છે એટલામાં આકાશમાંથી એક દિવ્ય વિમાન આવ્યું, ને તેમાંથી ભગવાનના પાર્શ્વદોષે ઉતરી તેને તેમાં બેસવા માટે વિનંતી કરી. એટલે તેણે તેમને પૂછ્યું કે “અરે વૈષ્ણવો, મારા જેવા મહા પાપીને વિમાન ક્યાંથી? મને ક્યા પુણ્યથી આ વૈભવ તંબા શ્રીહરિની ચરણ સેવા પ્રાપ્ત થઇ?”

### અધ્યાય ૨૯ મો.

આવી રીતે તેને આશ્ચર્ય પામતો જોઇ બંને વિષ્ણુ હૂતો કહેવા માંડ્યા કે “હે મહાપુણ્યવાન, તું શીઘ્રે ગોલોકમાં ચાલ; અહીં વિલંબ શા સાર કરે છે? તને પુરુષોત્તમની સાન્નિધ્ય (પાસે રહેવું) સુક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે. અહો દિવ્ય પુરુષ, તમે કરેલા મોટા સાધનની તમને ખબર નથી? આ પુરુષોત્તમ માસ, કે જે હરિને અત્યંત પ્રિય છે, તે તમે જાણતા નથી? તે માસમાં મોટા દેવતાઓને પણ અશક્ય એવું મહા તીવ્ર તપ તમે આચર્યું છે. તમને મોંઢામાં રોગ થવાને લીધે અનાયાસે આખો પુરુષોત્તમ માસ તમે ઉપવાસ કર્યા. વળી ખાવાની ઇચ્છાથી અનેક કષ્ટ તોડી તોડીને તે ન ખાઇ શકવાને લીધે નીચે નાંખ્યાં, જે બહુ હુધાર્થી મનુષ્યોના અપમાં આવ્યાં, તે ૩૫ તમે મોટા પરાપકાર કર્યો, વળી તે-આખા માસમાં એક ટીપું પણ તમારાથી જળ પીવાયું નહિ. વળી તમે વાનર અવસ્થામાં ઉઘાડે. દીલે બહુ તાપ સહન કર્યો. ને છેવટે દશમથી તે આજ અમાસ સુધીના પાંચ દિવસો તમે નિરંતર સ્નાન કર્યું. તેથી શ્રી પુરુષોત્તમને આના જેવું એક વ્રત પ્રિય નથી તે તમારાથી થયું માટે તમને ધન્ય છે; તમે પૂર્ણ કૃતાર્થ થયા છો. માટે હવે શ્રીહરિના ચરણમાં પધારો.” આવું પોતાનું અદૃષ્ટ કૃત્ય સાંભળી તે દિવ્ય દેહ ધારી કર્ધનાં આનંદથી રોમાંચિત ઉભાં થઇ ગયાં ને તુરત વિમાનમાં બેઠો એટલે તે-માંની અપ્સરાઓ તેની આગળ નૃત્ય કરવા લાગી, ગંધર્વો ગાયન કરવા લાગ્યા, અનેક પ્રકારનાં વાળાં વાગવા લાગ્યાં, ને અનેક રંભાઓ તેની સેવામાં હાજર થઇ. એટલે સનનાટ કરતું તે દિવ્યવિમાન અત્યંત આનંદ



પૂર્વક ગોલોક પ્રત્યે આલ્યું ગયું ! કે જે ગોલોક યોગીને પણ દુર્લભ છતાં તેને વિષે સુંદર ગાયો, ગોવાળો, અને ગોપીયોના રાસમંડળને વિષે રસિક વર શ્રીકૃષ્ણ નિરંતર રમણ કરી રહ્યા છે.

નારાયણ કહે છે—હે વત્સનારદ, એ પ્રમાણે માત્ર અનાયાસે, ને અનણે પુરષોત્તમ વ્રત કરનાર કદ્ય શ્રી મુરલીધરના ચરણને પામ્યો, ત્યારે શ્રદ્ધાથી વિધિ પૂર્વક વ્રત કરનારને શી ખામી રહે ! એ કથાથી પરમ આનંદ પામી નારદે ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે “હે પ્રભુ, આ પુરષોત્તમ વ્રતકરનારને સવારનાં પૂર્વાન્ધક કર્મ કરવાનું તો આગળ આપ વર્ણન કરી ગયાછો, પણ તે પુરષોત્તમ પ્રભુની પૂજા વગેરે સવારનાં કર્મો કરી રહ્યા બાદ બાકીના વખતમાં મનુષ્યે શું કામ કરવું તે ગ્રંથસ્થાશ્રમીઓના કલ્યાણને અર્થે મને સંભળાવશો.” ત્યારે નારાયણે તે કર્મ વર્ણન કર્યું :—પ્રાતઃકાળનાં સર્વ કર્મ પૂરાં થઈ રહ્યા બાદ મધ્યાન્હસંધ્યા, બ્રહ્મ યજ્ઞ, વૈશ્વદેવ અને તર્પણ કરવું. પછી રસોઈમાંથી ગાય, કુતર, કીડી, કાગ, વગેરેના પંચાસા કાઢી તેમને અર્પણ કરવા. અતિથિને જમાડવો. (અનાયાસે આવી ચઢ્યો હોય તો.) પછી યતિ તથા બ્રહ્મચારીને ભિક્ષા આપવી. પછી પૂર્વ મુખે બેસી પોતે નિરાંતે વિધિયુક્ત બોજન કરવું, તે જમી સંતુષ્ઠ થઈ ભગવાનનું સ્મરણ કરી જલનું આયમન કરી પાનખીડું ખાવું. પછી થોડીકવાર વિશ્રાંતિ લઈ નિયમિતપણે ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. પછી શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરતાં મુખેથી બહાર કામકાળે જવું. સંધ્યા સમયે ઘેર આવી સાયાન્હ સંધ્યા કરવી, ને પછી નક્ષત્ર ઉદય થાય ત્યાંસુધી ગાયત્રી જપ કરવો. પછી પોતાના અગ્નિહોત્રમાં હોમ કરી છઠ્ઠા હોયતો પોતાના કુટુંબ સહિત થોડુંક ફરાલ જોગ જમી લેવું, ને પછી શ્રી હરિનાં કીર્તન કરવાં. પછી શરીરને સુખ થાય તેવી શય્યામાં જઈ હરિનું સ્મરણ કરતાં ઉગમણે ઓસીકે સવું. પ્રવાસમાં પશ્ચિમે અને સાસરે દક્ષિણ તરફ ઓસી-કું કરી સવું. રાત્રે ખપ પડે માટે ઓસીકા આગળ પાણીનો ઘડો ભરી મૂકવો. ઋતુકાળ વગર સ્ત્રી સંગ કરવો નહિ. તેમાં વળી વ્રત, પર્વણી તથા કોઈ નિયમ હોયતો તે સમયે કદી સંગ નજ કરવો. એ પ્રકારે ગૃહસ્થે વર્તવું. વળી સૌ કરતાં મુખ્ય ધર્મ એ છે કે, કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, સૌ પ્રાણીપર દયા રાખવી, યથા શક્તિ પરાપકાર કરવો; ને ભગવદ્ ભક્તિ પરાયણ રહેવું. પરસ્ત્રીનો સંસર્ગ પણ ન કરવો, પોતાની ધર્મ પતિનું રક્ષણ કરવું, કુસંગત કરવી નહિ, ને મદ્ય તથા માંસ એ પુષ્ટ પદાર્થો અહર્નિશ ત્યાગ કરવા. એ પ્રકારના મુખ્ય મનુષ્ય ધર્મો મનુષ્યને પરિણામે નિશ્ચે સુખી કરનારાજ છે.

## અધ્યાય ૩૦ મો.

નારદ કહે છે, “ હે ભગવંત, આપે આ કથામાં ધણીવાર પ્રસંગોપાત પતિવ્રતા સ્ત્રીની પ્રશંસા કરી, તો કૃપા કરી સર્વ સ્ત્રીઓના હિતને અર્થે પતિવ્રતાના સર્વ લક્ષણ તથા ઉત્તમ ધર્મોનું વર્ણન કરશે.” એ સાંભળી નારાયણ બોલ્યા—હે નારદ સ્ત્રીને પોતાનો પતિ જો કે કુરૂપ, દુઃસ્વભાવનો, રોગી, ક્લેશી, મદ્યપી, વૃદ્ધ, મુંગો આંધળો, બેહેરો, કૂર, દગ્ગી, કૃપણ, નિંદ્ય, ધૂત કિંવા પર સ્ત્રી સાથે પ્રીતિ કરનારો હોય તોપણ તેણે તેના તે દોષ સામું નજોતાં તેને સર્વ પ્રકારે પોતાનો ઇશ્વર ગણીનેજ તેની સેવા કરવી. બાળા, તરૂણા અથવા વૃદ્ધા વસ્થામાં પણ સ્ત્રીએ કદી પતિથી સ્વ-તંત્ર થવું નહિ. તેણે અહંકાર, કામ, ક્રોધ, એ સર્વનો ત્યાગ કરી પતિનું મન રંજન કરવું. સ્ત્રીએ કામવાસનાએ કરીને પર પુરૂષનો સ્પર્શ અથવા બાપણતો શું પણ તેનું અવલોકન પણ કરવું નહિ. દ્રવ્ય, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો, અથવા સ્વરૂપના લોભથી જે સ્ત્રી કદીપણ પરપુરૂષની જાળમાં ન ફસતાં પોતાના પતિનીજ અનન્ય સેવા કરે છે, તેને પતિવ્રતા જાણવી. જે આંખનો ઠટાક્ષ, રસવું, ગાયનના અલાપ વગેરેથી કદી પર સાથે મોહ પામતી નથી તે સાધ્વી છે. સતી સ્ત્રીને પોતાના કરતાં પતિ યુલ્લોમાં ઉતરતો છતાં તેનો અભાવ થતો નથી. પતિવ્રતા પતિને જામડીનેજમેછે, તેને દુઃખે પોતે દુઃખી ને તેને સુખે સુખી થાય છે. પતિ વિદેશ હાંચતો ઉત્તમવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરતી નથી. પતિ નિંદ્રાવસ થયા પછી પોતે બેઠે છે. ને તેને બાંધવા પેહેલી જાગી ઉઠે છે. સતીએ પોતાનાં સાસુસસરાની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરવી. ધર્મ તથા ધર કાર્યમાં તત્પર રહેવું. તેની સાથે અગ્રિય બાપણ કરવું નહિ. સર્વ વાતે સ્ત્રીનું ડહાપણ પોતાના પતિની સેવા કરવામાંજ છે. પતિ તજે તે પદાર્થ પોતે પણ તજવા. શરીર તથા સુખ દંત ઇત્યાદિ સદા સ્વચ્છ રાખવાં.

પ્રત્યેક માસમાં સ્ત્રીને ઋતુ (અડકાવ) પ્રાપ્ત થાયછે, તો તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારથી બરોબર ત્રણ દિવસ તજી ચોથે દિવસે સ્નાન કરવું. રજસ્વળા સ્ત્રીએ ગાવું, રોવું, હસવું, વાહનપર બેસવું, આંખમાં કાળજી આંજવું, શરીરે તેલ ચોળવું, દિવસે સૂવું, દાંતણ કરવું, મૈથુન કરવું, તથા દેવાર્ચન કરવું, દેવને નમસ્કાર કરવા, બીજી રજસ્વલાથી બોલવું તથા અડકવું વગેરે સર્વ બાબતોનો બિલકુલ ત્યાગ કરવો. સ્નાન કરવા અગાઉ પોતાનું સુખ કાઢને બતાવવું નહિ, સ્નાન કરી તુરંત સૂર્ય દર્શન કરી, દર્બલાલા જલનું તથા પંચ ગવ્ય પદાર્થોનું આચમન કરવું; ગાયનું દુધ પીવું. પછી ઋતુ આવી હોય તેના આઠમા દિવસ પછી તે સોળમાં દિવસ સુધીમાં પોતાના પતિ સાથે સંગ કરવો, કારણકે ત્યાંસુધીમાં ઋતુ પરિપક્વ થાયછે.

હવે જ્યારે સ્ત્રી ગર્ભસ્ત્રી હોય ત્યારે તે વખતના નિયમ તેણે પાળવાનું સુંદર અતંકાર પેહેરવા, સ્વામીના હિતમાં તત્પર રહેવું, સ્વધર્મનું પાલન કરવું, સદા પ્રસન્નજ રહેવું, શરીરનું બહુ જતન કરવું, ઝાઝી કઠંગી મેહેનત કરવી નહીં, વાસ્તુ પૂજા કરવી, દુષ્ટ સ્ત્રી સાથે બોલવું નહીં, સુપડાને પવન લેવો નહીં, જે સ્ત્રીને છોકરાં થઈને મરી જાય છે તેની સંસર્ગ કરવો નહીં, બીજી સ્ત્રીએ રાંધેલું અન્ન ખાવું નહીં, નખળી કે અશુભ વસ્તુ જોવી નહીં, બયંકર વાત સાંભળવી નહીં, લગવત્કથામાં તત્પર રહેવું, વગેરે નિયમો ધારણ કીધાથી સ્ત્રીને ઉત્તમ પુત્ર થશે, ને એથી ઉલટું આચરવાથી ગર્ભનું પતન કિંવા સ્તંભન થશે.

સ્ત્રીએ પતિની કદી નિંદા કરવી નહિ, પતિથી દુર રહેવું નહિ, પર પુરુષનું વર્ણન કે સ્તુતિ કરવી નહિ, ખુશીમાં આવે ત્યાં ફરવું નહિ, પતિની આજ્ઞા અમલમાં લેતાં વાર કરવી નહિ, પતિયે પોતાને કદાચ મારી હોય (કંઈ વાંકસર) યા નિંદા કરી હોય તોપણ તેની સાથે ઝેસ કરવો નહિ, કંઈ ઉત્સવ પ્રસંગે પીપર જવું હોયતો પતિની આજ્ઞા લઈ જવું. પણ પીપર વધારે વાર રહેવું નહિ. પતિ કંઈ કાર્યાર્થે વિદેશ જાય તો તેની સાથે મંગળ લાપણ કરવું, તે સમે રોવું નહીં. એકલી પડે એટલે સાસુસસરાની સમીપ તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. અડખડાટ હસવું નહિ, પરની મશકરી, હાસ્ય કે ચેષ્ટા કરવી નહિ, પરપુરુષનું અંગ મદન કરવું નહિ, એકજ વસ્ત્ર અથવા ઘણું ઝીણું વસ્ત્ર ધારણ કરીને નિર્લજ્જપણે ફરવું નહિ, ધરકામ છોડી પારકી કુથળી કરવી નહિ, ધરકાજ આટપી લઈ પતિની સેવામાં હાજર થવું, બારણામાં અથવા બારણા નજીક બેસવું નહિ, પતિયે આપેલી વસ્તુ બીજાને આપવી નહિ, પતિનું આપેલું ફળ અથવા અન્ન ગમેતો તેનું એહું હોય તોપણ તે મોટો પ્રસાદ માની લઈને આનંદ થી ખાવું, પતિ સુખેથી સુતો હોય ને ત્વરાનું કામ હોયતો તેને ઢંઢોળીને ન ઉઠાડતાં તેની પગ ચંપી કરી બહારવો. નગ્ન થઈને નહાવું નહિ; જે મનુષ્ય પોતાના પતિ સાથે દ્રેષ રાખતો હોય તેની સાથે સ્ત્રીયે કદી બોલવું નહિ. ખાંડણીઓ, મૂશલ, ઘંટી, પથ્થર, અથવા કોઈ યંત્ર ઉપર કે ઉમરા ઉપર બેસવું નહિ. પોતાને તીર્થ સ્નાન કરવાની ઈચ્છા થાયતો પતિના પગ ઘોઈને તે જળાનું આચમન કરવું એટલે યાત્રા વળે છે. કારણકે સ્ત્રીને શંકર તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ પતિ શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રભુની આજ્ઞા છે. સ્ત્રીયે ઉપવાસ, વ્રત, નિયમ વગેરે પતિની આજ્ઞા શિવાય કરવાં નહિ, પતિના સામું બોલવું નહિ, પતિના ચરણની નિત્ય પૂજા કરવી, પતિને મૂંઝીને પોતે એકલાં કદી કોઈ સારી વસ્તુનો ઉપભોગ કે સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરવું નહિ, પતિને કદી કટુ ભાષણ સંભળાવવું નહિ, સ્ત્રીને દેવ, યુર, ધર્મ તીર્થ અને વ્રત એ સઘળું પોતાનો સ્વામીજ છે માટે સર્વ તજીને તેણે

સ્વામીનીજ સેવા કરવી. એવી રીતે ધર્મ પાળનાર સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ પતિવ્રતા કહેવાય છે, તેને પતિ સહિત અખંડ સ્વર્ગ સુખ ભોગવે છે. પતિ જીવતાં તો શું, પણ તેને મરી ગયા પછી પણ તેની આજ્ઞાનું ઉદ્ધવન કરવું નહિ, અને પરલોકમાં ગયેલા પતિને સુખ થાય તેવાં આચરણ કરવાં. કન્યાના વિવાહ વખતે માખાપ તેનો હાથ જાલી પતિના હાથમાં આપે છે, તે સમયે કહે છે કે “બેટી, તું સર્વ વાત છોડી તારા પતિની ઉપરજ નિષ્ઠા રાખજે. હું તારા સર્વસ્વ સહિત તને તેના હાથમાં સોંપું છું.” માટે પતિવ્રતા સ્ત્રી-એ પતિની ભક્તિ કરીનેજ કાળ ગુજારવો. જેની સ્ત્રી સતી હોય છે, તે કદાચ મરવા સૂતો તો તેને યમદૂત અડકી સકતા નથી. સાધ્વી સ્ત્રી નરક-માં પડેલા પોતાના પતિનો સહજમાં ઉદ્ધાર કરે છે, અને પતિની સેવા ન કરતાં અધર્મે ચાલનારી કુલટા સ્ત્રી જરૂર પોતાના શરીરમાં જેટલાં રૂવાડાં છે તેટલાં વર્ષ સુધી રૌરવ નરકમાં પડે છે.

### અધ્યાય ૩૧ મો.

નારદ કહે છે, “હે પ્રભુ, આપે આગળ કહ્યું કે પુરુષોત્તમ માસમાં કાંસાના સંપુટનું (કાંસાના ડાબડાનું) દાન કરવું એ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે તેનું શું કારણ?” ત્યારે નારાયણે કહ્યું, વત્સ, કાંસાના પાત્રમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં ઘૃત પૂરીત બેબર અથવા અનારસાં વગેરે ભરીને દાન આપવાનું બહુ માહાત્મ્ય છે. પૂર્વે પાર્વતીએ આ પુરુષોત્તમમાસનું વ્રત કચ્છું હતું, તેના ઉદ્ઘાપન વખતે તેમણે પોતાના પતિશંકરને પૂછ્યું કે “મહારાજ, હું આ વ્રતને અંતે શું ભત્તમદાન કરું, કે જેનાથી શ્રીપુરુષોત્તમ વ્રત સંપૂર્ણ થાય?” ત્યારે શંકરે કહ્યું, “હે દેવી, આ માસમાંતો સંપુટાકાર બ્રહ્માંડનું દાન કરવું જોઈએ કેમકે શ્રી પુરુષોત્તમ સમગ્ર બ્રહ્માંડની ઉપર વિરાજનારા છે. પરંતુ એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે, માટે તેની સાદૃશ્યતા (તેના જેવા આકાર) કરીને કંઈ વસ્તુનું દાન દેવું. તે એવી રીતે કે કાંસાના ગોળ અને સામસામાં ઢંકાઈ રહે એવાં પડવાળું સંપુટ (ડાબડો) બનાવી તેમાં ત્રીસ અપૂષ (બેબર અથવા અનારસાં) ઘાલવાં અને તેને બંધ કરી તેની આસપાસ સાત તાંતણાવાળું સૂતર વીંટવું. પછી તેની યધાવિધિ પૂજા કરી વિદ્વાન બ્રાહ્મણને દાન કરવું. જેકે સંપત્તિ વધારે હોય તોપણ અપૂષ ત્રીશ કરતાં વધારે ન દેવાં જોઈએ. વધારે દાન કરવાની ઇચ્છા હોયતો તેવાં સંપુટ એક કરતાં બન્ને વધારે બનાવવાં. પણ તે સંપુટમાં ત્રીશ કરતાં વધારે અપૂષ ન મૂકવાં.” આવું શંકરનું વાક્ય સાંભળી પાર્વતીએ આનંદ પૂર્વક તેવા ત્રીશ સંપુટ બનાવ્યા અને તે સર્વેમાં ત્રીશ ત્રીશ અપૂષ ભરી સુશીલ અને વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને દાન કરી દીધો. માટે હે નારદ, કાંસ્યપાત્રનું એટલું માહાત્મ્ય છે.” એ સાંભળી નારદે કહ્યું, “હે મહારાજ,

આપની કૃપાથી આ પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય સાંભળીને મને નિશ્ચય થયો કે સકળ સાધન કરતાં પુરુષોત્તમમાસનું અનુષ્ઠાન એ ઉત્તમ સાધન છે. આ માહાત્મ્યનું શ્રવણ માત્ર કરવાથી સકળ પાપનો ક્ષય થાય છે. જેમ અમૃત પીનારને પછી બીજી કશી વસ્તુ ભક્ષ કરવાની ઇચ્છા રહેતી નથી, તેમ મને પણ હવે બીજું કશું શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા નથી. એવો આ કથાથી હું તમ થયો છું.”

સુતમુનિ સર્વ ઋષિયોને કહે છે, “હે બ્રાહ્મણો, એટલું કહી નારદ મુનિ નારાયણના ચરણ કમલમાં દંડવત્ નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા; બંધી પ્રસન્ન થઈ નારાયણે આજ્ઞા આપવાથી તુરત સર્વ લોકનું અટણ કરતા પોતે બ્રહ્મ લોકને વિષે ચાલ્યા ગયા. માટે હે દ્વિજવરો, આ ભરત ખંડમાં જન્મ્યા છતાં જે પુરુષ પ્રપંચમાં ભૂલી શ્રીપુરુષોત્તમની સેવા કરતો નથી તેનાથી મૂઠ અને નીચ બીજું કોણ હશે? આ માસમાં તો મનુષ્યે સદા આનંદયુક્ત રહી હરિપૂજન કરવું, નારિક મતના ગ્રંથો વાંચવા કે સાંભળવા નહિ, મિથ્યા (બુઢું) બોલવું નહિ, પારકું અન્નખાવું નહિ, નીચ કર્મ કરવું નહિ, શક્તિ છતાં દાન કરવામાં શક્તા (કૃપણતા) કરવી નહિ, દાન સુપાત્ર હોય તેનેજ આપવું. અન્ન જમાડવા માટે પાત્રકૃપાત્નો નિચાર કરવો નહિ, નિરંતર ગોપીજન વલ્લભ ગોકુલાધીશ ગોલોક પતિ ગોવિંદ કે જે ધનશ્યામ સુંદર કોટિ મદન મોહન સ્વરૂપ દ્વિબુજ, મુરલીધર અને મોરમુકુટ ધારી છે તે જેમણે કર્ણમાં મકરાકાર કુંડળ તથા ઠટએ પીતાંબર પેહેરેલાં છે તથા પરમ લલિત સ્વરૂપવાળાં સ્વામિનીજી-રાધિકા બંદમની સંગે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન, સ્મરણ અને પૂજન કરવું. એ ભગવંતનું વ્રત કરી પૂર્વે ઇંદ્રધુમ્ન, શતધુમ્ન, યૌવનાશ્વ, ભગીરથ ઇત્યાદિ ધણાક મહાન રાજાઓ શ્રીપુરુષોત્તમના ચરણમાં પ્રાપ્ત થયા છે. માટે સર્વ પ્રયત્ને કરી ભગવંતનું સેવન કરવું.”

આવું શ્રેષ્ઠ માહાત્મ્ય સૂત પુરાણીથી સાંભળી સર્વ ઋષિયો બહુ આનંદ પામ્યા, અને અનેક પ્રકારે તેમની સ્તુતિ કરીને પૂજન કરીયું. પછી સર્વ ઋષિયોથી રૂડા આશિર્વાદ પામી સર્વ મુનિમંડળની પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરીને ગંગાતીરે નિત્ય કૃત્ય કરવા માટે ગયા.

૧૫ ૧૫ શ્રી સુખધામ, ધનશ્યામ મુરલીધરજી,  
લાજે કોટિકામ, સુંદર શ્રીમુખ દેખતાં. ૧  
રાધાવર હરિ એહ, પુરુષોત્તમ પ્રભુમું સદા;  
સકળ થયો મમ દેહ, શરણું પામ્યો કૃષ્ણનું. ૨

સમાપ્ત.

